Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Eylül 2008 • 6 YTL (KDV Dahil)

55

İSLAM, RÖNESANS, AYDINLANMA İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Mehmet Dağ,
Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın

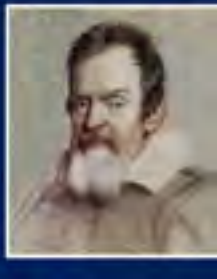
İslam toplumları neden aydınlanamadı?

İslam'da bir 'Kopernik Devrimi' yapılabilir mi?

İnsan ölüm olgusunu nasıl kavradı?
Ölü gömmenin kökeni...

'Güneş Sisteminin Anayasası' 375 yıl sonra Türkçe'de
"Bir toplum Galileo'yu bilmeden yaşayamaz"

Bilim ve Gelecek
SAYI: 55 / EYLÜL 2008

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Nalân Mahsereci

İDARİ İŞLER
Volkan Tozan

GRAFİK-TASARIM
Baha Okar

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0506) 601 64 50
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

BURSA TEMSİLCİSİ
Ayten Zipak Erçel
Tel: (0537) 793 74 82
E-posta: aytenzipak@yahoo.com

DENİZLİ TEMSİLCİLERİ
Fahri Doğancı
E-posta: fahridoganci20@gmail.com
Hüsamettin Bozdağ
Tel: (0258) 263 17 11

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

İTALYA TEMSİLCİSİ
Aslı Kayabal
E-posta: aslikayabal@hotmail.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 60 YTL / 6 aylık: 30 YTL
(Abonelikle ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ ve SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Volkan Tozan

BASILDIĞI YER
Ege Basım Matbaacılık
Esatpaşa Cad. Ziyapaşa Sok. No: 8, Çamlıca
Üsküdar / İstanbul Tel: (0216) 472 84 01

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım
ISSN: 1304-6756

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Gönüllü çalışanlarımız

Bilim ve Gelecek dergisinin bürosunda çalışanların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Gerek yazı işlerini gerekse idari, mali ve teknik işleri bu birkaç kişi üstlenir. Fedakârca çalışırlar, ama tabii ki koca dergiyi birkaç kişi çıkarmıyor. Dergimizin esas sırrı, çevresinde halka halka yer alan çok sayıda gönüllü çalışanının bulunmasıdır.

Örneğin ülkemizin çok değerli aydınları ve bilim insanları, Bilim ve Gelecek'e sadece makale yollamazlar, sadece danışmanlık yapmazlar, aynı zamanda derginin editörleriymiş gibi bizim veya kendilerinin önerdikleri geniş dosyalar da hazırlarlar. Hemen aklımıza gelen isimlerden, örneğin Alâeddin Şenel, Haluk Ertan, Rennan Pekünlü, Afşar ve Ali Timuçin, Ergi Deniz Özsoy, Hasan Aydın, Haluk Eyidoğan, Yaman Örs vb. yazarlığın yanı sıra editör gibi de katkı koyarlar. Bu anlamda ülkemizin en gelişmiş ve en geniş editör kadrosuna sahip dergisiyiz desek yeridir.

Gönüllü çalışanlar arasında diğer bir grup dergimizin çeşitli illerdeki temsilcileri ve dostlarıdır. Bilim ve Gelecek onlar sayesinde ayakta kalır. Dergiyi çevrelerine tanıtırlar, abone bulurlar, yazar kadrosunu genişletirler, satışını kontrol ederler, organizasyonlar düzenlerler ve çeşitli platformlarda dergiyi temsil ederler. Deyim yerindeyse, Bilim ve Gelecek'in toplum içindeki gözü, kulağı, eli ve ayaklarıdırlar.

Diğer bir grup gönüllü ise dergimize özellikle yaz aylarında gelip çalışan genç arkadaşlarımızdır. Genellikle üniversite öğrencisidirler. Tatillerinde ve ders dışı zamanlarında dergiye yardıma koşarlar. Hem dergiye değerli katkılar yaparlar, hem de çalışma içinde kendilerini geliştirirler. Başta yazı işleri olmak üzere her işe koştururlar. Örneğin son sayılarımızda ürünlerini dergi sayfalarında sık sık okuduğunuz ***Ali Ağrı****,* ***Güner Or****,* ***İrem Afşar****,* ***Ezgi Yurdagül****,* ***Işıl Kızılırmak****,* ***Gökhan Atila****,* ***Irmak Çakmak*** *bu arkadaşlardan bazılarıdır. Yaşları 20-25 arasındadır ve Bilim ve Gelecek'in de geleceğidirler. Bu yaz da dergiye büyük katkılar yaptılar. Artık okulları açılıyor, dolayısıyla katkıları azalacak, ama biliyoruz devam edecek. Kendilerine teşekkür ediyoruz.*

İşte Bilim ve Gelecek böylesine geniş ve kaliteli bir ekiple yayına hazırlanıyor ve yaşamını devam ettiriyor. Kolektif ve karşılıksız emeğin gücüne inanan, bizzat kanıtlayan ve hazzını almış bir kadro…

Yeni sezonda daha zengin ve daha kaliteli bir dergi sözünü vererek yazımızı bitirelim.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu
İslam toplumları neden aydınlanamadı?
Arşimet'in kaldıracı, Curie'nin cevheri... 4

KAPAK DOSYASI

Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın
İslâm, Rönesans ve Aydınlanma
ilişkisi üzerine eleştirel bir değerlendirme 6

Prof. Dr. Mehmet Dağ
Sanal ve gerçek üzerine düşünceler
İslam'da bir Kopernik Devrimi yapılabilir mi? 22

Reşit Aşçıoğlu ile söyleşi
'Güneş Sisteminin Anayasası'
375 yıl sonra Türkçe'de 31

Ali Timuçin
Rousseau'nun doğal durum anlayışı
İnsan nasıl bozuldu? Nasıl düzelir? 36

Ahmet Uhri
Ölüm olgusu ve ölü gömmenin
kültür tarihi içindeki yeri 44

Dr. Fatih Yaşlı
Nihal Atsız ve anti-komünizm:
'Kinimiz dinimizdir' 58

Aslı Kayabal
Sivribiberin de akademisi var! 63

Semih Dalgın
Işık kirliliğinin doğal yaşama etkisi 66

Prof. Dr. Altay Gündüz
1930'ların çocuk dergileri,
çizgi romanlar ve güdümleme 72

Ezgi Yurdagül
İlk güzellik yarışması
'Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?' 76

BİLİM GÜNDEMİ 80
Hidrojen deyip geçme... / Ağaçların boyu ne kadar uzayabilir? / Ay'daki su nereye gitti? / Yıldızlara yelkenliyle yolculuk / Saksağanlar da aynaya bakar / Yunuslar bildiğini öğretmekten çekinmiyor

YAYIN DÜNYASI / Güner Or 84

Ender Helvacıoğlu
Birgi'den çıktık yola 84

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin 88

SATRANÇ / İzlem Gözükeleş 90

BRİÇ / Lütfi Erdoğan 92

FORUM 93

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

İslam toplumları neden aydınlanamadı?

Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın yazdı

İslâm, Rönesans ve Aydınlanma ilişkisi üzerine eleştirel bir değerlendirme

İslam, Rönesans ve Aydınlanma ilişkisi üzerine odaklanan bu makale, üç soruya yanıt arıyor: İlki, İslam Rönesansı deyişini kullanmak ne ölçüde doğrudur? İkincisi, Batı'da Rönesans'ın doğuşunda İslam dünyasından yapılan çevirilerin işlevi ya da işlevleri nelerdir? Üçüncüsü ise, İslam dünyasında Batı'dakine benzer bir bilimsel aydınlanma neden gerçekleşmemiştir?

Prof. Dr. Mehmet Dağ'ın makalesi

İslam'da bir 'Kopernik Devrimi' yapılabilir mi?

Ortaçağın insanları ve eski ya da yeni Müslüman düşünürler çevremizdeki evreni geçici ve sanal bir evren olarak görürler ve bizim bu evrenden gerçek evren olduğunu iddia ettikleri öteki dünyaya işaret eden yalnızca sanılar elde edebileceğimizi düşünürler. Bugün İslam ilahiyatı alanında yeni bir Kopernik Devrimi yapılabilir mi?

Arkeolog Ahmet Uhri'nin çalışması

Ölüm olgusu ve ölü gömmenin kültür tarihi içindeki yeri

44

Ölüm olgusuna çözüm bulmanın ilk adımı ruh ve öteki dünya kavramlarını icat etmekten geçmektedir. İnsanoğlunun ölüsünü gömmeye başlaması ile bilişsel gelişimi arasında paralellik dikkat çekicidir. Ölüm, ölü gömme ve din olgularını birbirinden ayırmak da pek kolay değildir. Ruh ve Tanrı kavramları da bu gelişme içinde ortaya çıkmıştır.

Reşit Aşçıoğlu ile söyleşi

'Bir insan Galileo'yu bilmeden yaşayabilir, ancak bir toplum yaşayamaz'

Söyleşi: Işıl Kızılırmak

Galileo'nun dünyamızı evren sistemine dahil etmeyi başararak modern bilimi kurduğu eseri "İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog" 375 yıl sonra Reşit Aşçıoğlu tarafından Türkçe'ye kazandırıldı. Aşçıoğlu çevirdiği eseri "Güneş Sisteminin anayasası", Galileo'yu da "bilimin kök hücresi" olarak tanımlıyor.

31

Ali Timuçin yazdı

Rousseau'nun doğal durum anlayışı İnsan nasıl bozuldu? Nasıl düzelir?

Rousseau doğal durumu ele alırken tüm bireylerin benzer koşullarda yaşadığı, henüz yozlaşmamış ilk insanı konu edinir. İnsanı toplumdan yalıtık bir varlık olarak ele alıp onun temel özelliklerini verirken kendi toplum anlayışını daha iyi açıklayabilmeyi amaçlar.

36

Fatih Yaşlı'nın makalesi

Nihal Atsız ve anti-komünizm 'Kinimiz dinimizdir'

Turancılığın ideoloğu Nihal Atsız, komünistlerin çoğunun aslında Türk olmadığını söyler. Komünistler, "asıl milliyetini kaybederek Türkleşmiş melezler veya gayri Türklerdir." Atsız ve yerli faşistler için değişmesi mümkün olmayan tek bir gerçek vardır: "her ne olursa olsun komünist vatan hainidir."

58

Ezgi Yurdagül yazdı

76

İlk güzellik yarışması 'Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?'

Şölen masasının ortasına, üzerinde "en güzele" yazan bir altın elma atılır. Elmanın taliplileri Zeus'un eşi baş tanrıça Hera, güzeller güzeli Afrodit ve aklıyla herkesi etkileyen Athena'dır. Zeus bile seçim yapmaktan kaçınır, topu Paris'e atar.

İslam toplumları neden aydınlanamadı?
Arşimet'in kaldıracı, Curie'nin cevheri...

Aydınlanmacı ile emekçinin buluşması, kilit mesele. Peki bu kilit nasıl açılacak, yani anahtar ne? Anahtar aydınlanmacının elinde olsaydı eğer, şimdiye dek çoktan aydınlanmıştık; ülkemizin yabana atılmayacak bir aydın birikimi vardır çünkü. Anahtar emekçinin elinde. Cevher, Madam Curie'de değil, tonlarca çamurun içinde. Aydınlanmacı bu alçakgönüllü tespiti yapmadan emekçi ile buluşamaz. Yani aslında, emekçi aydınlanmacının kaldıracı değil, aydınlanmacı emekçinin kaldıracıdır. Burjuva Aydınlanması ile Emekçi Aydınlanması arasındaki temel fark da bu noktadadır. Ne mutlu ki, kaldıraç ile cevher ilk kez çakışıyor.

Ender Helvacıoğlu

Elinizdeki sayının kapak dosyasında "Aydınlanma" meselesini tartışmaya devam ediyoruz. Bu kavram genellikle, "emekçilerin nasıl aydınlanacağı" sorunsalı çerçevesinde ele alınıyor. Konunun bu şekilde kavranması, "burjuva aydınlanması"nın sınırları içinde kalmak anlamına gelir. Yani sorunun, "aydınlanmışların aydınlanamamışları aydınlatması" biçiminde ortaya konulması… Oysa "emekçi aydınlanması" kavramını, aydınlanmaya "emekçi bir karakterin" nasıl kazandırılacağı sorunsalı çerçevesinde kullanıyoruz. Birincisinde emek ve emekçi nesnedir; ikincisinde ise özne.

Öyle bir noktadadır ki insanlık, aydınlanmacılar emekçi bir karakter kazanabildikleri ölçüde aydınlatma işlevini sürdürebilirler. Çünkü artık 18. veya 19. yüzyılda (hatta ülkemizi baz alırsak 20. yüzyılda) yaşamıyoruz. 21. yüzyılda burjuvazinin hiçbir ilerici ve aydınlatıcı potansiyeli kalmadı. 21. yüzyılda küresel sermaye var gücüyle emekten (üretimden) kopmaya ve bağımsızlaşmaya çalışıyor (tabii bu bir ütopya, kara ütopya). Bu eğilim bilim alanına, bilimin teknolojiye indirgenmesi, felsefi ilkelerinden koparılması biçiminde yansıyor. Günümüz küresel burjuvazisinin artık (18. ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi) toplumun aydınlanması gibi bir derdi yok. Onun ihtiyacı artık emekçilerin aydınlanması, kulluktan kurtulması ve yurttaş olması değil. Tam tersine emeğin yeniden kullaşması, parçalanması (feodalleşmesi), içine kapanmasıdır günümüz burjuvazisinin hedefi. Dolayısıyla artık, aydınlanmacı aydınlatmak istiyorsa, hatta bilimci bilim yapmak istiyorsa, bu işi burjuva aydınlanması çerçevesi içinde kalarak başaramaz; emek ile tanışmalı ve emekçi bir karakter kazanmalıdır.

Konuya dünya siyaset arenasının penceresinden yaklaştığımızda ise şu soru gündeme geliyor: Geri kalmış Doğu (bizim özelimizde İslam) toplumları nasıl aydınlanacak? Daha önce aydınlanmış olan Batılılar (Avrupalılar ve ABD'liler) mı gelip bizi aydınlatacaklar? Aydınlatabilirler mi? Batı'nın artık bir Büyük İskender'i, -hadi ona da razıyız- bir Napolyon'u var mı? Bu soruya yanıt bulmak için derin kuramsal tartışmalara hiç gerek yok. En güzel laboratuvar Türkiye, yani Cumhuriyet Türkiyesi. Ne kadar Batılılaştıysak (kapitalistleştiysek) o kadar gericileştik! Burjuvazimiz küreselleştikçe halkımız gericileşti. Demek ki Batı'dan (kapitalist-emperyalist dünyadan) artık aydınlanma gelmiyor, tam tersine ortaçağ karanlığı geliyor. Bunu da kavrayamazsa aydınlanmacı, gün gelecek, Avrupa'ya kaçmaktan başka çaresi kalmayacak!

Aydınlanma ithal edilemez. Kendi toprağımızla haşır neşir olmamız gerekiyor. Öncelikle bu toprağın insanı olmak, bu toprakla hesaplaşmak, bir

yandan ayrık otlarını temizlerken diğer yandan aydınlanma tohumlarını bulmak ve filizlenmesini sağlamak zorundayız. Aydınlanmayı aşağıdan yukarıya köktenci bir tarzda ele alıyorsak, kendi toprağımızdaki dinamikleri bulmak ve çıkış noktası yapmak durumundayız. Bu nedenle İslam'ı tartışıyoruz, İslam'la hesaplaşıyoruz. Tıpkı Batılı aydınlanmacıların Hıristiyanlıkla hesaplaştıkları gibi…

Hasan Aydın soruyor: İslam'ın, özellikle 9.-11. yüzyıllar arasında bir Rönesans yaşadığı söylenebilir mi? Batı Rönesansı'nın temelinde İslam dünyasının aktardığı birikimin rolü nedir? İslam dünyasında Batı'dakine benzer bir bilimsel aydınlanma neden gerçekleşmemiştir? Mehmet Dağ soruyor. İslam'da bir "Kopernik Devrimi" olasılığı var mı? Bunlar gerçek sorulardır; toplumunu dönüştürmek ve sonuç almak isteyen kişinin sorularıdır.

***

Dünyayı düşünceler değil, eylem değiştirir. Uygarlık sürecinde (sınıflı toplumlarda) toplumsal dönüşümün motoru sınıf mücadelesidir. Düşünceler, toplumdaki maddi güçlerle buluşabildikleri oranda rol sahibi olabilirler; yoksa unutulup giderler. Dolayısıyla, Aydınlanma sorunsalı çerçevesinde Batılı toplumlar ile İslam toplumlarını karşılaştırırken ve benzer düşüncelerin ilkinde büyük bir toplumsal dönüşüme yol almışken ikincisinde neden etkili olamadığı sorusuna yanıt ararken dikkatimizi toplumsal dinamiklerin analizine yoğunlaştırmak durumundayız.

Batı'da ortaçağlar boyunca -bizzat İslam düşünürlerinden- yapılan çeviriler, Rönesans'ın, giderek Bilimsel Devrimin ve Aydınlanma atılımının oluşumuna zemin hazırlarken, bu düşünsel birikimin çevirisine değil aslına sahip olan İslam toplumları neden aynı dönüşümü gerçekleştirememişlerdir? Batı'nın sırrı nedir? Hıristiyanlık, İslamiyet'e göre daha mı ileriye açık bir dindir? Hayır, hatta tam tersi… Yoksa Hıristiyanlık İslamiyet'e göre daha mı zayıftır da ötelenmesi daha kolay olmuştur? Yine hayır, hatta İslamiyet'ten 600 yıl önce oluşmuş bir din olan Hıristiyanlık doğal olarak daha köklü bir kurumsal yapıya sahipti. Düşünsel düzlemde birçok tartışma yapılabilir ve açıklama getirilebilir, ama bu sorunun asıl yanıtı, ilerici ve eleştirel düşüncenin Batı'da (Doğu'dan farklı olarak) bir toplumsal kaldıraçla buluşabilmiş olmasıdır; bir toplumsal sınıfın ihtiyacı haline gelebilmesidir: Burjuvazinin. O dönemlerde Batı'da olup da Doğu'da olmayan tek şey burjuvazidir. İlerici düşünce, çıkarları aristokrat sınıfların yıkılmasından yana olan bir toplumsal sınıf ile birleşebildiği için Batı'da sonuç alabilmiştir.

En başta çıkarılması gereken sonuç, Arşimet'e bir kaldıraç gerektiğidir. Bu kaldıraç, geçmişte, Batı'da burjuvaziydi. Peki, Doğu'da (İslam coğrafyasında) nedir? Bugün artık, -ister Batı'da ister Doğu'da olsun- hangi toplumsal sınıfın çıkarları ilerici, bilimsel düşünceden yanadır? Burjuvazinin mi? Dünyanın ve insanlığın başına çöreklenen bir kabuk halini almış küresel burjuvazinin ve onun bizim gibi ülkelerdeki işbirlikçilerinin böyle bir potansiyelinin kalmadığının en güzel kanıtı ülkemizin 80 yıllık tarihidir. O halde günümüz Arşimetleri yeni bir kaldıraç bulacaklar. Parlak fikirlerinin hayat bulmasını ve toplumda yeşermesini arzu ediyorlarsa yeni bir toplumsal dinamik ile buluşacaklar. Bu nedenle dönüp dolaşıp "Emekçi Aydınlanması" diyoruz.

***

Aydınlanmacı ile emekçinin buluşması, kilit mesele. Peki bu kilit nasıl açılacak, yani anahtar ne? Anahtar aydınlanmacının elinde olsaydı eğer, şimdiye dek çoktan aydınlanmıştık; ülkemizin yabana atılmayacak bir aydın birikimi vardır çünkü. Anahtar emekçinin elinde. Cevher, Madam Curie'de değil, tonlarca çamurun içinde. Aydınlanmacı bu alçakgönüllü tespiti yapmadan emekçi ile buluşamaz. Yani aslında, emekçi aydınlanmacının kaldıracı değil, aydınlanmacı emekçinin kaldıracıdır. Burjuva Aydınlanması ile Emekçi Aydınlanması arasındaki temel fark da bu noktadadır. Tarihte ilk kez öyle bir ezilen sınıf oluşmuştur ki, sadece yıkıcılığı değil yapıcılığı (cevheri) da barındırıyor. Kaldıraç ile cevher ilk kez çakışıyor. Ancak bunu anladığımızda Madam Curie gibi o tonlarca çamura âşık oluruz. Sadece kaldıraç değil cevher de oradadır çünkü.

İşte bu da bizim üstünlüğümüz. Batı karşısında aşağılık duygusu içinde olmaya hiç gerek yok, hatta tam tersi bir ruh hali içinde olmalıyız. Onlarınki de (burjuvazininki de) Aydınlanma mı! Nice cefalar çekerek 1000 yılda yaptıklarını 100 yılda hovardaca harcayıverdiler. Bugün Galilei'nin, Newton'un, Voltaire'in, Rousseau'nun, Darwin'in kemikleri sızlamıyor mu? Burjuva Aydınlanması ancak burjuvaziyi aydınlatabildi; sağ olsun, o da bir katkıdır, mirasımızdır. Ama Emekçi Aydınlanması bütün insanlığı aydınlatma potansiyeline sahip. Ve öyle anlaşılıyor ki, bu ışığın kaynağı esas olarak Doğu'dadır, Ezilen Dünya'dadır, emekçilerin coğrafyasındadır.

***

Bilim ve Gelecek, kaldıracı öteden beri tespit etmişti; farkı buradadır. Ama artık sorun cevheri bulup çıkarmakta. Bu noktada zorlanıyoruz, elimiz ayağımız birbirine dolaşıyor. Üzerimize çamur sıçrıyor, tiksiniyoruz. Bazılarımız yılıyor, cevheri daha temiz olduğunu düşündüğü, ama aslında çok daha kirli olan yerlerde arama yoluna sapıyor; kafayı toslayıp geri dönüyor. Ama şu veya bu şekilde bir mücadele de sürüyor.

Bu sayımızın kapak dosyasında değerli yazarlarımız Mehmet Dağ ve Hasan Aydın soruları formüle ediyorlar ve bir arayış çabasına girişiyorlar. Henüz bir başlangıç. Tartışmaya önümüzdeki sayılarda da devam edeceğiz. Dergimizin misyonu budur; Curie'lere yöntem bulmak…

İslam, Rönesans ve Aydınlanma ilişkisi üzerine eleştirel bir değerlendirme

İslam, Rönesans ve Aydınlanma ilişkisi üzerine odaklanan bu makale, üç soruya yanıt bulmaya çalışmakta: İlki, A. Mez, J. L. Kramer, M. Arkoun gibi modern düşünürlerce ileri sürülen İslam Rönesansı deyişini kullanmak ne ölçüde doğrudur? İkincisi, Batı'da Rönesans'ın doğuşunda İslam dünyasından yapılan çevirilerin işlevi ya da işlevleri nelerdir? Üçüncüsü ise, İslam dünyasında Batı'dakine benzer bir bilimsel aydınlanma neden gerçekleşmemiştir? Bu üç soruya verilecek yanıtlar, ideolojik tutamaklara sahip Batı merkezcilik ile Doğu merkezciliği eleştirel-bilimsel bir süzgeçten geçirmek için yaşamsal öneme sahiptir.

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın
OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

İslam, Rönesans ve Aydınlanma kavramı bir araya getirildiğinde genelde üç hususun tartışma konusu edildiği görülür. İlki, İslam Rönesansı deyişi; ikincisi, Batı Rönesansı'na İslam düşünürlerinin katkıları; üçüncüsü ise, İslam dünyasında kuzeye yayılmayı sağlayan fetih hareketleri ve Beyt el-Hikme'de yürütülen sistemli çeviri etkinlikleriyle belli bir düşünsel birikim oluşmasına ve bunları işleyip geliştiren ünlü düşünürler yetişmesine rağmen, Batı'dakine benzer bir bilimsel aydınlanmanın niçin yaşanmadığı, M. Hokheimer'ın meşhur söylemiyle ifade edildiğinde, gelişmelerin sonunda yaşanan "akıl tutulmasının" (1) gerisinde ne türden süreçlerin ve nedenlerin yattığıdır. Bu üç hususun tartışma konusu edilmesi, aslında oldukça yenidir ve 19. yüzyılda emperyalizm/sömürgecilik olgusuna bağlı olarak artan şarkiyat/doğu araştırmalarında Batılılar tarafından gündeme getirilmiştir. Bu tartışmaların, modern İslam düşüncesinde önemli bir yankı bulduğunu anımsatmak gerekir.

Makalede, bu üç hususu eleştirel açıdan tartışma konusu yapmaya ve şu sorulara yanıt bulmaya çalışacağız: İslam Rönesansı deyişi doğru bir deyiş midir? Batı'daki kullanımına bakarak bu kavramı İslam dünyasına aktarmak ne ölçüde doğrudur? Batı'da Rönesans'ın doğuşunda ve gelişiminde İslam dünyasından yapılan çevirilerin katkısı hangi alanlardadır ve bu katkıyı nasıl değerlendirmek gerekir? Eğer genelde ileri sürüldüğü gibi Batı'da Rönesans'ın doğuşunda, İslam dünyasından yapılan çevirilerin ve İslam düşünürlerin önemli bir payı varsa, aynı ürünlere sahip olan İslam dünyasında, Batı'dakine benzer biçimde bilimsel bir aydınlanma niçin gerçekleşmemiştir? Bir diğer deyişle, Batı'da paradigmal dönüşüme neden olduğu ileri sürülen malzeme, aynı etkiyi İslam dünyasında niçin yaratamamıştır? (2)

İSLAMIN KLASİK ÇAĞI: BİR İSLAM RÖNESANSI'NDAN SÖZ ETMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

Batı uygarlığına ait olan Rönesans terimi Fransızca kökenlidir ve "yeniden doğuş" anlamına gelir. Terimin genel kapsamı ve Batı düşüncesinde ona ilişkin tartışmalar dikkate alındığında, üç temel hususun ön plana çıktığı görülür. İlki, ortaçağ ile yeni çağ arasındaki belli bir zaman dilimini nitelemesi (3); ikincisi, Batı açısından Eski Yunan düşüncesinin yeniden keşfedilmesi; üçüncüsü ise, ortaçağa ait Tanrı odaklı (teosentrik) kuramsal yapıların çözülmesi ve insan odaklı yeni bir bakış açısının filizlenmeye başlamasıdır. Rönesans üzerine araştırma yapan düşünürlerin de belirttiği gibi, bu açıdan Rönesans, ortaçağın tanrı-odaklı skolastik düşüncesine bir tür meydan okuyuşu, burjuvazinin gelişmesiyle feodal sistemin çatırdamasını, matbaanın icadıyla halkın her türden bilgiye ulaşım olanağını bulmasını, bilgi üzerindeki skolastik otoritelerin kalkmasını, güzel sanatlara ve edebiyata önem veren bir zümrenin oluşmasını, çoğulcu ve hümanist perspektifin yaygınlaşmasını imlemektedir (4). Bu gelişimin ardında ise, çoğu kez, ortaçağın sonlarından itibaren beliren kağıt ve matbaanın kullanılmaya başlanması, yeni ticaret yolları ve zenginlikler aramaya dönük coğrafi keşifler, İstanbul'un fethiyle oradaki düşünürlerin İtalya'ya göç etmesi, ticaretle zenginleşmeye başlayan burjuva sınıfının siyasal güç talep etmesi (5), büyük kuramsal yapıların, özellikle Hıristiyan teolojisinin hizmetine sunulan Aristotelesçiliğin ve yer eksenli Batlamyus sisteminin sarsılması ve bunlara bağlı olarak gelişen yeni entelektüel arayışlar yatmaktadır (6).

Büyük kuramsal yapıların sarsılması ve yeni entelektüel arayışlar, hem astrolojik uygulamaların yaygınlaşmasına hem de Eski Yunan'daki çoğulcu düşüncenin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bu canlanmada ve Eski Yunan'ın yeniden keşfedilmesinde Doğu'dan/İslam dünyasından yapılan çeviriler güçlü bir işlev yüklenmiştir. Rönesans döneminde yaşanan çoğulcu durumu ve bu arada astrolojiye olan yoğun ilgiyi, ünlü bilim tarihçisi A. Koyre şöyle ifade etmektedir:

"Rönesans ortamı ile anlayışının somut örneği olan kişi hiç kuşku yok ki, büyük sanatçıdır; ama aynı zamanda, belki de özellikle, yazın adamı; çağın öncülüğünü, haberciliğini, 'çığırtkanlığını' yapan yazın adamları olmuştur… Öte yandan yine biliyoruz ki -çok önemli bir şeydir bu- Rönesans çağı dünyanın tanıdıkları içerisinde… en yoğun, en derin, boşinan çağı, büyücülüğe, gözbağcılığa duyulan inancın şaşırtıcı bir biçimde yayıldığı, ortaçağdakinden sonsuzcasına daha yaygın olduğu bir çağdır; bu çağda münecciminliğin gökbiliminden -Kepler'in dediği gibi zavallı akraba- çok daha büyük bir rol oynadığını, münecciminlerin kentlerde, krallar yanında resmi konumları olduğunu iyi bilirsiniz. Bu dönemin yazınsal ürününe bakarsak, en başarılı yapıtlar klasiklerin Venedik basımevlerinden çıkmış güzel çevirileri değildir; cin-peri bilimi, büyücülük kitaplarıdır. Cardano, daha sonra da Porta, her yerde okunan büyük yazarlardır… Rönesans'ın anlayışı bir tümceyle özetlenmek istenirse, şu tümceyi önerirdim: Her şey olanaklıdır." (7)

Her şeyin olanaklı görüldüğü bu atmosferde, büyücülük, astroloji vb. ek olarak, hümanizm hareketi, atomculuk, kuşkuculuk, Hıristiyanlığın dışında ele alınmaya çalışılan yeni bir Aristoculuk, yeni Aristoculuğun doğuşu bağlamında İbn Rüşdcülük (Averroizm), Platonculuk, laik siyaset, ütopik devlet tasarımları, doğal din, doğal hukuk gibi oldukça geniş bir alana yayılmış düşünsel arayışlar ortaya çıkmıştır (8). Bu aslında, A. Koyre'un da belirttiği gibi, ortaçağın egemen kuramsal yapısının çöküşü ile ilintili bir durumdur ve ortaçağ kilisesinin dar kalıplarından sıyrılan düşünürler, kendilerini olgusal veriler zenginliği içerisinde bulmuşlar ve bu verileri kuramsallaştırmaktan çok onları öznel bakış açılarıyla bir bir sayıp dökmüşler-

10-12. yüzyıllar, İslam dünyasında bilim ve felsefe çalışmalarının yoğunlaştığı ve hararetli tartışmaların yapıldığı bir dönemdir.

İslam dünyasında, dinsel temelde kısmi bir çoğulculuk ve hümanizm görülse bile, çevirilerin Batı'da Rönesans'takine benzer seküler bir çoğulculuğa ve hümanizme yol açtığı söylenemez.

dir (9). Bu yüzden olsa gerek Rönesans'ın bilimsel kuramlar alanında başarısı oldukça cılızdır; ancak Rönesans'ın sonlarıyla, ardından gelen 17. yüzyıl bilimsel metodolojiye yönelik tartışmalardan sonra, teorik düzlemde Galileo, Kepler, Kopernik, Newton gibi insanlarla oldukça verimli bir kuramlar çağına yol açmıştır (10). Bu, Rönesans döneminde deneysel yöntemle toplanan olgular çokluğunun ve metodolojik tartışmalara bağlı olarak teosentrik/Tanrı odaklı ve yermerkezli paradigmadan, seküler ve güneş merkezli yeni paradigmaya geçişin bir ürünüdür.

Rönesans kavramının içeriğine ilişkin olarak özetlediğimiz bu durumlar ışığında, söz konusu kavramı İslam dünyasına aktarmak ve anlam kaybına uğratmadan bir İslam Rönesansı'ndan söz etmek olası mıdır? Bu soruya yanıt bulmak için her şeyden önce İslam Rönesansı deyişini kullanan A. Mez, J. L. Kramer, M. Arkoun gibi düşünürlerin, bu nitelemeyle neyi kastettiklerini ana hatlarıyla ortaya koymamız, ardından da, Batı'da Rönesans kavramına yüklenen anlamla örtüşüp örtüşmediğine bakmamız gerekir.

Bu düşünürlerin söylemleri irdelendiğinde, onların İslam Rönesansı nitelemesini, daha çok Beyt el-Hikme'de yapılan çevirilerin ve ona ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı 10-12. yüzyıllar arasına özgü kılmaya çalıştıkları görülür (11). Bu dönem, İslam dünyasında bilim ve felsefe çalışmalarının yoğunlaştığı ve hararetli tartışmaların yapıldığı, çoğulculuğun, hümanist bir bakış açısının ön plana çıktığı bir dönemdir. Dönemin bir diğer özelliği de, İslam düşüncesinin kuzey kültürü ve felsefi birikimler dikkate alınarak kuramsal açıdan dizgeleştirilmesi, farklı kuramsal dizgeler arasındaki kırılmaların belirmesidir. Bugün adlarını saygıyla andığımız Kindî, Âmirî, Sicistânî, İhvân es-Safâ, İbn Miskeveyh, Fârâbî, İbn Sînâ vb. çoğu İslam düşünürü bu dönemde oluşturulan atmosferde yetişmiştir.

Bunlara bakarak bu döneme İslam Rönesansı adını vermek ne ölçüde gerçekçidir? Bilindiği gibi, Beyt el-Hikme'de yapılan çeviriler, salt Eski Yunan felsefe yapıtlarıyla sınırlı kalmamış, Hint ve İran kültürüne ait önemli yapıtlar da Arapça'ya kazandırılmıştır (12). Kazandırılan bu birikim, İslam'ın tevhid anlayışı ışığında harmanlanarak yeniden yapılandırılmıştır. Daha önce de kaydettiğimiz gibi, Batı açısından bakıldığında Rönesans, Eski Yunan geleneğini yeniden doğuşudur. Bir diğer deyişle Rönesans'la Batı, Justinian'ın Atina'daki Akademi ve Lyceum'u 529'da kapatması, kilisenin pagan unsurlar barındırdığı savıyla Eski Yunan felsefesini mahkum etmesi ve dine aykırı olmayan unsurları ona hizmet için payanda yapmasından sonra asli kaynağına yeniden dönmüştür. Adam Mez'in *İslam Rönesansı* adını verdiği yapıtına önsöz yazan D. S. Margoliouth, yapıtta kullanılan İslam Rönesansı deyişini değerlendirerek şunları söyler:

"Gerçekten de, (İslam Rönesansı deyişi), Rönesans kelimesinin tasvir ve tarif edilen konu ile birebir örtüşüyor değil. Elimizde, böyle bir mütekabiliyeti haklı kılacak çok fazla ilintinin mevcut olmadığı açık bir gerçek. Rönesans bir terim olarak Hıristiyan Avrupa'ya tatbik edildiğinde, yitirilmiş bulunan bazı şeylerin yeniden yapılandırılması; karanlık ve erken ortaçağlar boyunca görmezden gelinmiş bulunan (Eski Yunan) sanat, edebiyat ve biliminin yeniden dirilişi anlamına gelir. A. Mez'in araştırmalarının konusunu oluşturan (İslami) kurumlar ise, iddia edildiği derecede yeniden yapılandırılmış ya da edinilmiş değillerdi." (13)

Margoliouth'un da işaret ettiği gibi Batılı anlamda İslam dünyasında bir yeniden doğuştan söz etmek doğru gözükmez; çünkü İslam kültürü henüz yeni kök salan bir kültürdür. Fârâbî ve T. Hobbes gibi düşünüp, felsefenin önce Keldaniler'de başladığı, oradan Eski Yunan'a geçtiği ve sonra Doğuya/İslam dünyasına, yani aynı coğrafyaya geri döndüğü düşünülse bile (14), bu İslam'ın felsefe ile ilk karşılaşmasıdır. Kaldı ki, oldukça erken dönemlerde D. Laertios'unda fark ettiği gibi, Keldaniler'deki düşüncenin felsefe olup olmadığı tartışma götürür niteliktedir (15). Öte yandan, Eski Yunan'dan Beyt el-Hikme'de yürütülen çeviriler, doğrudan Yunanca'dan yapılmaktan çok Süryanice'den yapılmıştır ve çevrilen yapıtlar dinsel/mistik bir kılığa sokulmuş Yeni Eflatunculuğun damgasını taşımaktadır ve pek çok unsuruyla tek biçimcidir. Bunu, Yeni Eflatuncuların

Yeni Eflatuncu bir kılığa sokulmuş Aristotelesçilik İslam dünyasında, özellikle İslam filozoflarınca neredeyse kutsanmıştır.

Aristoteles ve Eflatun'un düşüncelerini aynıymış gibi uzlaştırmaya çalışmalarında bile görmek olasıdır (16). Aynı çaba, İslam dünyasında Yeni Eflatunculuğun etkisi altında kalan Fârâbî'nin *Kitâb el-Cem Beyneyy Re'yey el-Hakimeyn el-Eflatun el-İlahî ve Aristutalis* adlı yapıtında da görülür (17).

Bu yüzden, İslam dünyasında, dinsel temelde kısmi bir çoğulculuk ve yine dinsel temelde yapılanan bir hümanizm görülse bile, çevirilerin Batı'da Rönesans'takine benzer seküler bir çoğulculuğa ve seküler bir hümanizme yol açtığı söylenemez. Çünkü çevirilerin ürünü meşşailik, tasavvuf ve işrakilik olarak kendini göstermiştir. Bunların karşısında ise daima büyük ölçüde İslam dinsel bildirilerinden beslenen kelâm ve fıkıh ekolleri varolmuştur. Gerek meşşailik gerek tasavvuf gerek işrakilik gerekse kelâm ekolleri, belli bir metafizik kurgu oluşturmuşlar ve bu kurgunun merkezine İslam'ın tevhid inancı doğrultusunda Tanrı'yı oturtmuşlardır. Bu açıdan, Tanrı-evren ilişkisine yönelik tasarımlarında kimi farklılıklar bulunsa da, Tanrı-odaklılıkta hepsi eşittir. Meşşailerin, tasavvufçuların ve işrakilerin aralarında küçük farklar olsa da Plotinus'a dayalı sudurcu/türümcü bir kuramda; kelamcıların ise yine aralarındaki kısmi farklarla, Hint ve Yunan atomculuğundan beslenen töz-ilinek metafiziğinde karar kıldıkları görülür (18). Bunlara muhalefet ediyor gibi görünen ve kurulu dinleri reddeden Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî ve İbn er-Ravendî gibi isimler de sanılanın aksine insan, toplum ve evren kurguları açısından farklı, orijinal yaklaşımlar ortaya koyamamışlardır (19).

Aristoteles'in yapıtlarının İslam düşünürlerince şerh edilme geleneği Fârâbî ile başlamıştı.

Daha da önemlisi, İslam devletinin imparatorluklaşmasına bağlı olarak devletin gereksinimlerini gidermek için yürütülen çeviri etkinlikleri ve bunları işleyip ona İslami bir kimlik veren İslam düşünürleri, elde ettikleri verileri zenginleştirmekle birlikte, o bilgilere bağlı olarak Batıdaki gibi paradigmal bir devrim yaratamamışlardır (20). Kimileri, anakronizme düşme pahasına, bazı İslam filozoflarında seküler ışıltılar olduğunu söylemeye yönelse de, analitik ve bütüncül bakış durumun hiç de öyle olmadığını gösterir. Bu açıdan Batı'da Rönesans Aydınlanma'ya açılırken, İslam dünyasındaki çeviri etkinlikleri, 300 yıllık bir süreç içerisinde donuklaşmaya ve durağanlaşmaya yol açmış ve adeta İslam dünyasını, Batı'nın Rönesans'tan itibaren adım adım kurtulduğu ortaçağın skolastik düşüncesine kaydırmıştır. Bu durumun oluşmasında, İslam düşünürlerinin Aristoteles'ten beslenerek geliştirdikleri erekselci teosentrik paradigma güçlü bir işlev yüklenmiştir. Dolayısıyla Batı'da Rönesans'ta Hıristiyanlığın hizmetine sunulan Aristotelesçilik ile onun erekselci evren kurgusundan beslenen teosentrizm güçlü eleştirilere uğrarken, Yeni Eflatuncu bir kılığa sokulmuş Aristotelesçilik İslam dünyasında, özellikle İslam filozoflarınca neredeyse kutsanmıştır (21). Bu veriler ışığında, İslam Rönesansı deyişini kullanmanın, dinsel bir temelde de olsa, çoğulculuk ve hümanizme vurgu açısından belli bir değer içerdiği söylenebilirse de, Batı kökenli Rönesans kavramını tam olarak karşılamadığını ve büyük ölçüde anakronizm içerdiğini kaydetmek daha doğru olsa gerektir.

İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN BATI RÖNESANSI'NA KATKILARI

İslam dünyasında Batı'daki anlamda bir Rönesans'tan söz etmek mümkün olmasa da, Batı'da Rönesans'ın doğuşunda İslam dünyasından yapılan çevirilerin kimi katkılarının olduğu inkar edilemez. İslam düşünürlerinden yapılan çeviriler ve İslam dünyasının Batı'daki Rönesans'a katkıları üzerinde çok fazla spekülasyon yapılmaktadır. Nitekim kimileri, Rönesans ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri neredeyse tümüyle İslam dünyasından yapılan çevirilerin etkisine bağlamakta, kimileri ise İslam dünyasından yapılan çevirilerin hemen hiç etkisinin olmadığını ima etmektedir. Ancak bu konuda ihtiyatı elden bırakmamak gerekir. Zira ihtiyatı elden bırakmak, şovenist tutumlara yol açabilir ve bizi "doğu merkezcilik" ve "batı merkezcilik" gibi uç kamplara itebilir. Konuya tarihsel-nesnel veriler ışığında bakıldığında, daha 11. yüzyılın sonundan itibaren İslam düşünürlerinin Batı dünyasına etki yapmaya başladığı görülür. Bu etkiyi yadsımak olanaksızdır; çünkü İslam dünyası Batı'dan ileridedir. İleride ve üstün olanın geride olanı etkilemesi sosyolojik bir olgudur. Verilerden anlaşıldığı kadarıyla, saldırı amaçlı Haçlı Seferleri ve İstanbul'un fethiyle Batı'ya göçen bilim insanları bir kenara bırakılırsa (22), bu etki İspanya üzerinden üç ana yolla gerçekleşmiştir:

1) Kimi Hıristiyan ve Yahudilerin İslam dünyasında eğitim almaları.

2) Latin dünyasında Arapça konuşan kimi öğretmenler.

3) Arapça bilim ve felsefe yapıtlarının İbranca ve Latince'ye çev-

rilmesi (23).

Kuşkusuz bu üç yoldan en etkili ve sürekli olanı, İslam dünyasında eğitim alanlar ve yazdıkları yapıtlar ile İbranca ve Latince'ye İslam düşünürlerinden yapılan çevirilerdir. Bu yüzden sağlıklı bir değerlendirme yapmak için nelerin çevrildiğine somut olarak bakmak gerekir. 11. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılların başına değin uzanan dönemde İslam dünyasından Batı'ya yapılan çevirilere baktığımızda, Burnett'in saptamasını dikkate alırsak, beş kategori ile karşılaştığımızı söylemek olasıdır.

İlki, Beyt el-Hikme'de daha çok Süryanice'den Hıristiyan ve Sabilerce Arapça'ya aktarılmış Yunan felsefe ve bilim yapıtlarının çevrilmesi hususudur. Buna Hint ve İran kültüründen Arapça'ya kazandırılan kimi yapıtları da ilave etmek anlamlı olacaktır. Çevrilen yapıtların ağırlığını, Aristoteles külliyatı ve onun Yeni Eflatuncu yorumlarının oluşturduğunu belirtmemiz gerekir.

Batı'ya yapılan çeviriler arasında ikinci kategoriyi İslam düşünürlerinin Aristoteles üzerine yaptıkları yorumlar/şerhler oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, Aristoteles'in yapıtlarının İslam düşünürlerince şerh edilme geleneği Fârâbî ile başlamış, İbn Bacce ile devam etmiş, İbn Rüşd ile evriminin zirvesine ulaşmıştır. Zira İbn Rüşd'ün Aristoteles'in yapıtlarına küçük, orta ve büyük boy şerhler yazdığı bilinir ve bu şerhler nedeniyle İbn Rüşd Batı'da şârih/yorumcu (commentator) olarak ünlenmiştir (24).

Üçüncü kategori, dogsografik yapıtlardır. Bu türden yapıtlar, belli filozofların görüşlerini belli başlıklar altında toplamakta, onları tanıtmayı amaçlamaktadır. Bunun en tipik örneği, bir Hıristiyan olan Kutsa bin Luka tarafından 9. yüzyılda çevrilen Rodoslu Aëtios'un metnidir. Burnett, bu eseri pek çok Arapça eserin takip ettiğini söylemektedir. Bunların en ünlüsü Kastilyaca'ya çevrilen Huneyn bin İshak'ın *Adâb el-Felâsife*'sidir (25).

Dördüncü kategoride, kimi özet niteliğinde eserler ile sorun odaklı yapıtlar yer alır. Bu nitelikteki yapıtlar daha çok belli sorulara yanıt olarak yazılmışlardır. Bunların en tipik örneklerini, Kindî'nin *Resâ'il*'inden çevrilen *Uyku Üzerine, Beş Öz Üzerine, Nem* ve *Yağmur Üzerine* gibi kısa, sorun odaklı metinler oluşturur (26).

Beşinci kategori, sistematik felsefi yapıtlardır. Buna tipik örnek olarak, Gazzâlî'nin *Makâsıd el-Felâsife*, İbn Sina'nın *Şifâ*'sı gibi yapıtlar verilebilir (27).

Burnett'in kategorilerine son bir kategori olarak, tıp, matematik, coğrafya gibi bugün bilimsel olarak nitelendirebileceğimiz yapıtların çevirisini eklemek gerekir.

Sunduğumuz bu kategorileri daha nesnel bir biçimde kavramak ve çevrilen yapıtlar konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek için büyük ölçüde Burnett'in oluşturduğu tablodan yararlanılarak (28) hazırlanan tabloyu incelemek spekülasyonları engellemek açısından yararlı olacaktır. Ancak burada sunduğumuz yapıtların çoğunun, birden çok çevirisinin yapıldığını kaydetmemiz gerekir.

Şerh geleneğinin kuşkusuz en önemlisi, Batı'ya ilk defa 13. yüzyılda Michel Scot tarafından tanıtılan İbn Rüşd'e ait olanlardır. Rönesans döneminde ortaya çıkan İbn Rüşdcülük akımını da bu çevrilen şerhlere borçluyuz. Solda İbn Rüşd'ün Cordoba'daki heykeli. Sağda, Raphael'in ünlü "Atina Okulu" tablosunda İbn Rüşd de yerini almıştı.

Yazar	Çevrilen Yapıtın Adı	Çevirmen(ler)
Aristoteles	*İkinci Analitikler*	Cremonalı Gerard
	Retorik	Alman Herman
	Fizik	Cremonalı Gerard
	De Caelo	Cremonalı Gerard
	Meteora, Kitap I-III	Cremonalı Gerard
	De Generatione et Corruptione	C. Gerard
	Metafizik (Alpha Meizôn'un başlangıcından bir parça)	Muhtemelen Kindî'nin De Radiis'ini de çeviren mütercim
	Hayvanlar Üzerine	Michael Scot
	Nikomakhos'a Ahlak'tan Seçki	Alman Herman
Sahte Aristoteles	*Teolojinin Unsurları/Sırf İyi Hakkında*	Cremonalı Gerard
	Dört Unsurun Özelliklerinin Sebepleri Üzerine	Cremonalı Gerard
	Bitkiler Üzerine	S. Alfred
	Sırların Sırrı	İşbiliyeli Jhon-Trabluslu Philip
	Elma Kitabı	Manfred
	Theologia=Plotinus, Enneadlar	Moses Arovas - Pier N. Castellani
Batlamyus	*Almagest*	Abdelmessie Wittonisiensis - Cremonalı Gerard
İskender Afrodisi	*Akıl Üzerine*	Gundisalvi
	Zaman Üzerine	Gerard
	Duyular Üzerine	Cremonalı Gerard
	Maddede Değil Surette Meydana Gelen Artış ve Çoğalma Üzerine	Cremonalı Gerard
Themistius	*İkinci Analitikler Üzerine Şerh*	Cremonalı Gerard
	De Caelo	Mose Alatino
Nemesius	*Unsurlar Üzerine (İnsan Doğası Hakkında, bölüm 6)*	İmzasız
Kutsa bin Luka	*Ruh ile Nefs Arasındaki Fark Üzerine*	İşbiliyeli John
	Fiziki Bağlar Üzerine	Afrikalı Konstantin
Sahte Apollonius (Bâlinus)	*Doğanın Sırları Hakkında*	Santallalı Hugo
Ebu Ma'şer	*Astrolojiye Giriş*	İşbiliyeli John -Carinthialı Hermann
Mâşâ'allah	*Unsurlar ve Felekler Üzerine (Feleğin Hareketinin Bilgisi Üzerine)*	Cremonalı Gerard
Huneyn b. İshak	*Filozofların Adabı*	Libro des Buenos proverbios (Latince çevirisi bilinmemektedir)
Yazarı bilinmiyor	*Turbo Philosophorum* (Arapça'sı kayıp bir yapıt)	İmzasız
Kindî	*Beş Öz Üzerine*	Cremonalı Gerard
	Uyku ve Rüya Üzerine	Cremonalı Gerard
	Akıl Üzerine	Gundisalvi-C. Gerard
	Işınlar Üzerine (Sihir Sanatlarının Teorisi)	İmzasız
	Hava Tahmini Üzerine İki Risale	İmzasız
	Almagest Üzerine Şerh, kitap 1	Santallalı Hugo
Fârâbî	*Bilimlerin Sınıflandırılması Üzerine*	Gundisalvi- Cremonalı Gerard
	Akıl Üzerine	Gundisalvi-Balmesli Abraham
	Mutluluk Yoluna Dikkatleri Çekmek	Gundisalvi
	Meselelerin Kaynakları	İmzasız
	Yorum Üzerine (Kısaltılmış pasajlar)	İmzasız
	Kıyas Üzerine	Cremonalı Gerard
	İkinci Analitikler	Büyük Albert
	Retorik Kitabına Giriş	Alman Hermann
	Fizik Üzerine	Cremonalı Gerard
	Öklid'in Beşinci Kitabının Postulatlarındaki Problemlerin Açıklanması	Gundisalvi
	Erdemli Kent (Başlangıç Bölümü)	Lizbonlu Afonso Dinis
Ihvân es-Sâfa	*Delil Üzerine Risale*	İmzasız
	Coğrafya Üzerine	İmzasız
Isaac Israeli	*Unsurlar Üzerine*	Cremonalı Gerard
	Şeylerin Betim ve Tanımları Üzerine	Gundisalvi- Cremonalı Gerard
İbn Sînâ	*Eş-Şifâ (Cüzcanî'nin Girişi)*	Avenduath
	İsâgûcî	Avenduth
	İkinci Analitikler	Gundisalvi
	Retorik (seçme)	Alman Hermann
	Tabiat Bilimi (Fizik 1-3)	İmzasız

İbn Sînâ	*Gökler Üzerine*	B. J. Gonzalves-Salomon
	Oluş ve Bozuluş Üzerine	B. J. Gonzalves-Salomon
	Etkiler ve Edilgiler Üzerine	B. J. Gonzalves-Salomon
	Taşlar ve Mineraller Üzerine	S. Alfred
	Seller Üzerine	S. Alfred
	Meteoroloji	B. J. Gonzalves-Salomon
	Nefs Üzerine	Avenduath-Gundisalvi
	Bitkiler Üzerine	İmzasız
	Hayvanlar Üzerine	M. Scot
	Metafizik	Gundisalvi
	Kalp İlaçları Hakkında Risale	Avenduath-Gundisalvi-V. Arnold-A. Alpago
	Nefse Dair Seçki	A. Alpago
	Nefsin Dönüşü Üzerine Risale (Risâle el-Adhaviyya fî el-Me'ad)	A. Alpago
	Tanımlar Üzerine	A. Alpago
	Akli Bilimlerin Sınıflaması (Aksâm el-Hikme)	A. Alpago
Gazzâlî	*Filozofların Amaçları ve Tutarsızlığa Giriş*	İmzasız
	Filozofların Amaçları	Johannes-Gundisalvi
	Filozofların Tutarsızlığı	C. Calonymos
	Filozofların Amaçları (Mantık Seçkisi)	Ramon Llull
İbn el-Heysem	*Alemin Düzenlenişi Üzerine*	Stephen-B. Abraham
	Optik	Bilinmeyen iki çevirmen
İbn Cebirol	*Hayat Pınarı*	J. Hispanus-Gundisalvi
İbn Bacce	*Veda Risalesi*	B. Abraham
İbn Tufeyl	*Uyanık Oğlu Diri*	İmzasız
İbn Rüşd	*İsâgocî Üzerine Orta Şerh*	L. William-J. Mantino
	Mantık Üzerine Özetler	B. Abraham-G. F. Burana
	Kategoriler Üzerine Orta Şerh	L. William-J. Mantino
	Yorum üzerine Orta Şerh	L. William-J. Mantino
	Birinci Analitikler Üzerine Orta Şerh	L. William-G. F. Burana
	İkinci Analitikler Üzerine Orta Şerh	L. William-G. F. Burana
	Topikler Üzerine Orta Şerh	B. Abaraham-J. Mantino
	Sofistik Deliller Üzerine Orta Şerh	B. Abraham
	Retorik Üzerine Orta Şerh	A. Hermann-B. Abraham
	Şiir Üzerine Orta Şerh	A. Hermann-B. Abraham-J. Mantino
	Fizik Üzerine Orta Şerh	B. Abraham-J. Mantino
	Fizik Üzerine Uzun Şerh	M. Scot-A. Hermann-Antakyalı Theodore
	De Caelo Üzerine Uzun Şerh	M. Scot
	De Generatione et Corruptione'nin Özeti	V. Nisso-B. Abraham
	De Generatione et Corruptione Üzerine Orta Şerh	M. Scot
	Meteoroloji Üzerine Orta Şerh	M. Scot-J. Mantino
	De Anima Üzerine Uzun Şerh	M. Scot-Elias del Medigo
	Metafizik Üzerine Uzun Şerh	M. Scot-J. Mantino-P. Ricci-Elias del Medigo
	Nikomakhos'a Ahlak Üzerine Orta Şerh	A. Hermann
	Eflatun'un Cumhuriyetinin Özeti	Elias del Medigo-J. Mantino
	Mantık Hakkında Sorular	Elias del Medigo-B. Abraham
	Tabiat Bilimi Hakkında Sorular	B. Abraham
	İspatlarda Yüklemin Önceliği Üzerine	B. Abraham
	Feleğin Cevheri Üzerine	B. Abraham-M. Scot
	İlk İlkenin Ayrıklığı Üzerine	Lizbonlu Afonso Dinis
	Faal Akılla Birleşmenin İmkanı	Lizbonlu Afonso Dinis-C.C. ben David
	Ekler (ed-Damîme)	R. Marti
	Tutarsızlığın Tutarsızlığı	C. Calonymus-C. C. ben David
El-Bitrucî	*Göklerin Hareketleri Üzerine*	M. Scot- C. C. ben David
Maimonides	Şaşkınlara Kılavuz	Palermolu John - J. Buxtorf
İbn Tulmûs	*Soru*	B. Abraham
Ebû el-Kâsım b. İdrîs	*Cins ve Türe Dair Bilgi Hakkında Sorular*	B. Abraham
Ebû el-Kâsım b. Muhammed / Mahmûd b. Kâsım	*Soru*	*B. Abraham*
Ebû Abdurrahmân b. Cevher	*Risaleler*	B. Abraham

Çevrilen yapıtlar, kuşkusuz tablodaki yapıtlarla sınırlı değildir; ancak tablonun, çeviriler ve kapsamı üzerinde önemli ipuçları verdiği açıktır. Tabloda görülen yapıtların Batı'daki etkisini değerlendirebilmek için, daha çok Tuleytula, Napoli ve Sicilya gibi merkezlerde yoğunlaşan çevirilerin 11. yüzyılın sonlarında başladığını, bu dönemdeki çevirilerin tabiat bilimlerine ve matematiğe yönelik olduğunu, 12. yüzyılda, bilimlerin sınıflaması ve metafiziğe doğru yöneldiğini, 13-14-15. yüzyıllarda ise Aristoteles külliyatı ile onun üzerine yazılmış şerhlerin ön plana çıktığını anımsatalım (29). Bu şerh geleneğinin kuşkusuz en önemlisi, Batı'ya ilk defa 13. yüzyıllarda Michel Scot tarafından tanıtılan İbn Rüşd'e ait olanlardır. Rönesans döneminde ortaya çıkan İbn Rüşdcülük akımını da bu çevrilen şerhlere borçluyuz.

11. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıla değin süren çeviri etkinliklerinin acaba Batı'daki etkisi neler olmuştur? Öncelikle belirtmek gerekir ki, çevirilerin yoğunlaştığı yüzyıllar, Batı'nın ortaçağdan kurtulup Rönesans'a geçtiği dönemlere işaret eder ve bu açıdan, haklı olarak Rönesans'ın doğuşunda çevirilerin önemli bir işlevinin bulunduğunu düşündürtür. Çevirilerin başladığı yüzyılın, Batı'da ilk üniversitelerin kuruluşu ile çakışması, bu açıdan anlamlıdır. Kanımızca çevirilerin işlevini anlayabilmek için, Rönesans'ın daha önce söz ettiğimiz özellikleri ile İslam dünyasından yapılan çeviri eserlerin içeriğini diyalektik içerisine sokmak gerekir. Kuşkusuz bu oldukça zahmetli bir iştir ve geniş bir uzmanlık bilgisini gerektirir. Hatta farklı uzmanların işbirliğini yani multi-disipliner bakmayı zorunlu kılar. Ancak bu türden bir çaba spekülasyonların önüne geçebilir. Bizim ayrıntılı bir tartışma yapma amacımızın bulunmadığını kaydetmemiz, ulaşacağımız sonuçların ihtiyatla karşılanması açısından önem taşıyor. Burada sadece, ana çerçeveye ve bazı temel felsefî sorunlara parmak basmakla yetineceğiz.

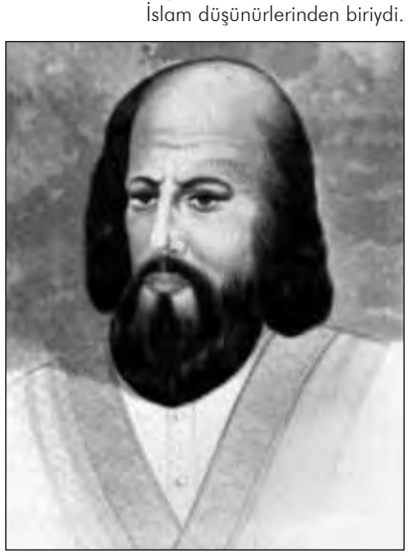
Daha önce belirttiğimiz gibi Rönesans, Eski Yunan'ın çoğulcu düşüncesinin yeniden doğuşu ve skolastik düşünceye destek veren Aristotelesçiliğin eleştiri süzgecinden geçirilişi ve Tanrı odaklı sistemin sorgulanmaya başlanması, ama buna rağmen astrolojik ve gizemli uygulamalarda görülen artışla dikkatleri çekmekteydi (30). İslam dünyasından çevrilen yapıtlara bakıldığında, Aristoteles'in yapıtları ve onun gerek Yeni Eflatuncu yorumları gerekse İslam düşünürleri tarafından yapılan şerhleri önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, Rönesans'ın genel tutumuyla çevrilen eserlerin içeriği arasında ilk bakışta köklü bir çelişkinin olduğu izlenimi uyanabilir. Bu izlenimi kaldırmak için her ne kadar Rönesans döneminde bir Aristotelesçilik ve İbn Rüşdcülük akımı ortaya çıkmış olsa da, bunun skolastiklerce kullanılan Aristoteles olmadığı, yeni oluşturulan Aristotelesçiliğin skolastik kökende kullanılan Aristotelesçiliğin eleştirisi için önemli bir malzeme sağladığını kaydetmek gerekir (31). Bu oluşturulan yeni Aristotelesçiliğin de, özellikle fiziği ve metafiziği, Rönesans'ın sonlarına doğru neredeyse bütünüyle saf dışı edilmiştir. Yine çevirilerde Aristoteles mantığına ve şerhlerine ait yapıtların önemli yer tutması, skolastisizme hizmet eden iki değerli, kıyas ve tümdengelim odaklı Aristoteles mantığının eleştirisi ve bilim yapmak için yeni metodoloji arayışlarının önünün açılması için önemli bir dayanak oluşturmuştur. Bu yeni mantık ve metodoloji arayışında, İslam dünyasında Aristoteles mantığına yöneltilen eleştirilerin ve kimi İslam düşünürlerince kullanıldığı görülen üç değerli mantığın, Gazzâlî'nin *el-Munkiz*'de dile getirdiği epistemolojik kuşkuculuğun ve Ebu Beker Zekeriyya Razî gibi filozoflarda görülen tümevarımsal yaklaşımın kısmi etkilerinden söz edilebilir. Bunu F. Bacon'un *Novum Organum* adlı yapıtında ve R. Descartes'ın *Metot Üzerine*'sinde bir ölçüde gözlemlemek olasıdır. Kaldı ki, Rönesans'ın sonlarında beliren ve 17. yüzyılda büyük bir gelişim gösteren modern bilimin Aristoteles mantığıyla köklü bir ilişkisinin olmadığı bilinmektedir.

Batı'da İbn Sina'dan yapılan çevirilerin Rönesans ikliminin oluşmasında önemi büyüktür.

İslam dünyasından astronomiye ilişkin olarak yapılan çevirilerin Rönesans döneminde artan astrolojik anlayışla bir bağı kurulabilir ve kimi düşünürler, Rönesans'ta gözlemlenen astrolojik uygulamaları Mââşallah, Ebû Ma'şer ve Kindî gibi İslam düşünürlerinin yapıtlarının çevrilmesiyle ilişkilendirmişlerdir ve bu ilişkilendirme hiç de yersiz değildir (32). Batlamyus'un ve onun kimi hesaplamalarına yönelik eleştirilerin yer aldığı ve farklı astronomi cetvelleri (zîc) içeren yapıtların Batı'ya aktarılmasının Kopernik devrimine öncülük ettiği söylenebilir. Bu öncülük,

Gazali de yapıtları batı dillerine çevrilen İslam düşünürlerinden biriydi.

Dünya merkezli evren modelinin büyük ismi Batlamyus (Ptolemy).

eleştirilecek malzeme sunma ve egemen paradigmanın geçerliliğinden kuşku duyulmasını sağlayan kimi verilere işaret etme şeklinde gerçekleşmiştir. Yoksa Kopernik devrimi, bütünüyle Müslüman yazarların yapıtlarına bağlanamaz. Çeviriler, İskenderiye'de Aristarkus'un bir görüş olarak ileri sürdüğü güneş merkezli evren tasarımının anımsanmasında ve Batlamyus'un kuramının dışında kuramların varlığından haberdar olunmasında ve Batlamyus sisteminin kimi olgularla örtüşmediğinin görülmesinde işe yaramış olmalıdır.

Yine Aristoteles'in fiziğe ilişkin yapıtı ve bu fizik ekseninde İslam düşünürlerinin oluşturdukları erekselci ve niteliksel (tanım ve tasnif ağırlıklı) fizik çevirileri, Rönesans'ın sonlarından itibaren gelişen ve Galileo, Newton gibi öncülerin elinde matematikselleşen fizik düşünüldüğünde, Aristotelesçi fiziğin anlaşılmasına ve reddedilmesine katkı sağladığını söylemek daha anlamlı gibi gözükmektedir. Çünkü yeni doğan ve matematiksel bir temele oturtulmuş fiziğin ne Aristoteles ne de İslam dünyasında Aristoteles eksene alınarak geliştirilen niteliksel fizikle hemen hiç bağı bulunmaktadır. Bu arada, matematik alanında yapılan çevirilerin, cebirin ve Hint kökenli sıfır rakamının Batı'da Araplar aracılığıyla öğrenilmesinin özellikle matematik ve matematikselleşen fizikte bir araç olarak önemli işlev yüklendiğini söylemek gerekir (33).

Benzer biçimde modern tıp gelişene değin, İslam dünyasında Galen ve Hipokrat'ın dört sıvı kuramına dayalı tıbba ilişkin kuramsal bakışlarının ve İbn Sînâ ve Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî gibi düşünürlerin gözlemlerini ekledikleri tıbbi yapıtlarının önemli bir işlev yüklendikleri anımsatılmalıdır. Bu açıdan İbn Sînâ'nın *Kânûn et-Tıb* ve Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı yapıtlarının etkisi anılmaya değer. Bu yapıtların gördüğü işlev de, dört köke dayalı dört sıvı kuramının eleştirisi ve yeni gözlemlerin aktarılması bağlamındadır (34).

Aynı eleştirel işlevin erekselci evren tasarımı ve bu tasarıma dayalı metafizikler için de geçerli olduğu söylenebilir. Bunu anlamak için, İbn Rüşd'e Latin dünyasında zorlama çevirtilerle yüklenmeye çalışılan "çifte hakikat öğretisini" çözümlemek yeterlidir (35). Zira çifte hakikat öğretisi, aslında, dinsel hakikatle felsefî-bilimsel hakikati ayırmaya ve felsefe ve bilimler için seküler bir zemin oluşturmaya dönüktür. İbn Rüşd'ün, hakikatin birliğini, yani dinin aynı hakikati simgesel, bilimin ise doğrudan ortaya koyduğu, aynı hakikate dinin söylevsel (hatabi) ve diyalektik (cedeli), felsefe ve bilimin ise kesin kanıt (burhani) yöntemiyle ulaştığı düşüncesini savunmasına (36) rağmen çifte hakikati savunuyormuş gibi lanse edilmesi, metafiziği ve skolastik düşünceyi felsefenin ve bilimin dışına atma işlevi yüklenmiş izlenimini vermektedir.

Burada sunduğumuz çözümlemelerden çevirilerin salt eleştirilecek malzeme sunduğu gibi bir sonuca ulaşmamak gerekir; ancak bu işlevin önemli olduğunun altını çizmek bizim için önem taşımaktadır. Elbette çevirilerin başka işlevleri de olmuştur. Hiç kuşkusuz bunların en önemlisi, çevrilen dogsografik yapıtlar aracılığıyla Eski Yunan'ın çoğulcu düşüncesinin yeniden keşfidir. Bu anlamda Batı için çeviriler, skolastik dönemde yitirdiklerini yeniden elde etmek, Eski Yunan'ı yeniden keşfetmek açısından büyük önem taşır. Bu yönüyle bakıldığında, İslam dünyası, Beyt el-Hikme'de yapılan çevirilerle, "uygarlığın hafızası" işlevini yüklenmiş, tıpkı Eski Yunan'ın Doğu'dan (Mezopotamya ve Mısır) edindiklerini koruyup, onlara kendi deneyimi ve kuramsal bakışlarıyla zenginleştirerek İslam dünyasına sunması gibi, İslam dünyası da Eski Yunan mirasını alıp onu zenginleştirerek Batı'ya sunmuştur. Sırf bu hafıza görevini görmek bile, İslam dünyasının bilim ve düşünce tarihinde özgün bir yere sahip olduğunu göstermek için yeterlidir. Bu hafıza işlevine, yeni gözlemlerin eklenmesiyle oluşturulan birikimin de etkisini hesaba katmak gerekir. Böylelikle insanlığın uygarlık serüveninde İslam dünyası yadsınamaz bir rol üstlenmiştir.

Batı'da bilimsel devrimin ilk adımını Copernicus attı. İslam dünyasından yapılan çeviriler Avrupalı bilimcilere Batlamyus sisteminden daha farklı evren sistemlerinin de olduğunu göstermişti.

AYDINLANMA AÇISINDAN İSLAM DÜNYASI: 'AKIL TUTULMASI' VE NEDENLERİ

Kimi düşünürler, Batı'da Rönesans'ın doğuşunda İslam dünyasından yapılan çevirilere bizim yukarıda yüklediğimiz anlamın ötesinde anlamlar yüklerler. Onlara bakılırsa, Rönesans, Batı'nın değil, adeta İslam dünyasının, bir diğer deyişle İslam dünyasından yapılan çevirilerin ürünüymüş gibi bir izlenim uyanmaktadır. Böylesi bir düşünce, şu soruyu akla getirir: Eğer Rönesans İslam dünyasından yapılan çevirilerin bir ürünüyse, aynı ürüne sahip olan İslam dünyasında neden Batı'da Rönesans sonrası ortaya çıkan bilime dayalı bir Aydınlanma gerçekleşmedi? Bilindiği gibi hiçbir çeviri aslının yerini tutmaz; bu açıdan asla sahip olan İslam dünyası daha şanslı değil miydi?

Bu kanımızca ciddiye alınması gereken bir sorudur ve yanıtı, yukarıda sunduğumuz çevirilerin eleştirilecek malzeme sunma anlayışında saklıdır. Kuşkusuz, bizim söz konusu savımıza eleştirel açıdan yaklaşılarak, aynı ürünlerin farklı kültürel bağlamda farklı sonuçlara yol açabileceği şeklinde bir savla karşı çıkılabilir. Bu elbette olasıdır; böylesi bir olasılığı mantıksal açıdan saf dışı etmek olanaksızdır. Ancak olgusal verilerin durumun hiç de öyle olmadığını gösterdiğini, Batı'da Rönesans ve sonrası ortaya konan yaklaşımlara göz gezdirildiğinde, bu olasılığın zayıfladığını anımsatmak gerekir. Zira Aristoteles ve onun Yeni Eflatuncu yorumu temelinde yapılanan erekselci bir paradigmanın, Rönesans'ın büyük ölçüde paradigmasız, olguya boğulmuş, her şey gider anlayışıyla; Rönesans'ın ardından ortaya çıkan Aydınlanma'nın seküler zemine oturtulmuş, tümevarıma yönelmiş ve matematikselleşmiş bir bilim anlayışıyla, eleştirilecek ve yadsınacak malzeme sunma dışında bir bağının olduğunu söylemek oldukça zordur. Kuşkusuz bu söylemimiz bilimle ilişkilidir, felsefî açıdan bakıldığında nispeten farklı sonuçlara ulaşmak olasıdır. Bu iddiamız, çevrilerle Batı'ya ulaşan kimi olgusal verileri dışladığımız anlamına gelmez. Bu olgusal veriler, kuşkusuz yeni paradigmanın oluşumunda diyalektik bir işlev yüklenmişlerdir. Ancak Rönesans sonrası Batı'da oluşan seküler paradigmanın İslam dünyasından çevirilerle aktarılan erekselci, teosentrik paradigmayla doğrudan bir bağı bulunmamaktadır. Bu paradigmal fark, İslam dünyasında neden Batı'dakine benzer bir Aydınlanma gerçekleşmedi ve gerçekleşmiyor ya da neden aydınlanma (akıl) tutulması yaşanıyor sorusuna da kanımızca önemli bir yanıt teşkil eder. Hiç kuşkusuz, altyapı kurumu olarak görebileceğimiz üretim ilişkileri, toprak mülkiyeti vb. olgular, Batı'da teosentrik düşüncenin çöküp seküler paradigmanın oluşumunda önemli rol yüklenmiştir. Bunu anlamak için feodalitenin çatırdamasını ve ticaretten beslenen burjuva sınıfını, bu sınıfın siyasal taleplerini ve yüklendiği misyonu iyi anlamak gerekir. Burada kanımızca, önemli olan soru, Doğu'nun/İslam dünyasının anılan paradigmayı neden kıramadığıdır. Bunun üretim ilişlerinden ve üretim tarzından ve Moğol istilası gibi dışsal nedenlerden kaynaklanan önemli nedenleri bulunur ve bu ciddi bir araştırma gerektirir (37). İslam felsefesi ve teolojisiyle profesyonel olarak ilgilenen birisi olarak biz, felsefi ve teolojik nedenlere gönderme yapan kimi saptamalarda bulunmaya çalışacağız. Kanımızca, düşünsel açıdan bakıldığında, İslam dünyasında Batı'dakine benzer bir bilimsel aydınlanmanın gerçekleşmemesi ya da belli bir birikime rağmen akıl tutulmasının yaşanması hususunda belli bir düşünsel çerçeve oluşturmak için aşağıdaki noktaların gözden ırak tutulmaması yararlı olabilir.

İslam filozofları, felsefi anlayışlarını dinin simgesel ifadeleriyle desteklemekten kurtulamadılar.

a) Felsefe ve felsefi bilimlerin meşruluk sorunu

Bunun etkisini takdir edebilmek için, İslam'ın klasik çağında bilimi de içeren felsefenin daha başlangıçtan itibaren kelâmcı, fıkıhçı ve hadisçilerce yabancı bir bilim olarak görülüp eleştirilmesi ve reddedilmesi (38) üzerinde bir parça düşünmek yeterlidir. Anılan durum, felsefe ve felsefi bilimlerle ilgilenenleri, daima savunmacı bir tutum içerisinde kalmaya ve felsefi anlayışlarını, dinin simgesel ifadeleriyle desteklemeye itmiştir. Bu yüzden ilk yaratıcı Arap filozofu sayılan Kindî felsefeyle ilgilenmenin dinen meşru/caiz olup olmadığını tartışmak zorunda kalmıştır (39). Aynı tartışma Ihvân es-Safa (40), Âmirî (41), Fârâbî (42) gibi düşünürlerde, hatta felsefenin İslam dünyasına girişinden itibaren 300 yıl geçmiş olmasına rağmen İbn Rüşd'de bile devam eder (43). Gazzâlî'yi *Tehâfüt el-Felâsife*'yi kaleme

aldıran da, kelâmcı, fıkıhçı ve hadisçilerce dillendirilen bu dinsel meşruluk sorunudur (44). Aynı sorun, İbn Haldun gibi özgün felsefi çözümlemeler yapan, felsefi bilimlerle ilgilenen bir düşünürü bile "felsefenin boş ve yarasız olduğunu", hatta kimi açılardan dine zararlı olduğunu söylemeye itmiştir (45).

b) Erekselcilik

Aristoteles kökenli olan erekselcilik, İslam filozoflarında en açık ifadesini dört neden kuramı, felsefe ve bilim imgesi ve Aristotelesçi kategori anlayışında bulur. Dört neden öğretisi, gâi/erek nedene bağlı olarak, her şeyi metafiziğin hizmetinde görmeye ve nesneler dünyasıyla ilgilenen bilim ve felsefenin sonul işlevini Tanrı'ya/metafiziğe götürmekle sınırlamaya yol açmıştır. Aynı anlayışın izlerini İslam filozoflarınca benimsenen ve bilimi de içeren felsefe tanımlarında da görmek olasıdır. Genel kabule göre, felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde nesnelerin varlığını, özünü ve nedenlerini, ilk nedeni bilmesi, ya da Tanrı'ya benzemeye çalışmasıdır (46). Kuşkusuz varlığın özüne, nedenlerine ve ilk nedene ulaşmak için Aristoteles'in dokuz kategorisi önemli bir işlev yüklenmiştir. Nitekim felsefi/bilimsel bilginin Aristoteles'in dokuz kategorisi ekseninde üretildiği görülür. Bu kategorilere ilişkin sorular, var mı? (hel), nedir? (mahüve), kaç? (kem), nasıl? (keyfe), hangi şey? (eyyü şey), nerede? (eyne), ne zaman? (meta), niçin? (lima), kimdir? (men hüve) sorularıdır (47) ve erekselci olan niçin sorusu üretilen bilgide merkezi bir işlev yüklenir. Kuşkusuz bu erekselci bakış açısı, İslam dünyasında, ister istemez Tanrı ya da din odaklı bakmaya yol açmış, dine ters düşen bilimsel ve felsefi anlayışların barınmasını ve yaşamasını engellemiş, hatta dinin farklı yorumuna uzanan ve kurumsallaşmış dinlerin eleştirisini yapan düşünürlerin bile baskıyla karşılaşmasına neden olmuş gibi gözükmektedir (48).

Dolayısıyla İslam'ın klasik çağında, seküler bir anlayışı savunmak, bilimin dinden bağımsız bir etkinlik olduğunu ileri sürmek ve evrene erekselci bakmamak neredeyse din dışı sayılmakla özdeş kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, İslam filozoflarının önemli bir bölümünün temel ilgisinin din-felsefe ilişkisinde odaklanması ve din ile felsefenin farklı etkinlikler olduğunu savunan birkaç istisna düşünür bir kenara bırakılırsa (49), filozofların büyük çoğunluğunun din ve felsefenin aynı hakikati farklı yöntem ve söylevlerle dile getirdiklerini söylemeleri ve bilimleri metafiziğe götüren bir merdiven olarak konumlandırmaları nedensiz değildir. Bu anlayışın en yalın örneğini İhvân es-Safâ'nın şu söyleminde yakalamak olasıdır:

İslam dünyasındaki bilim insanları halifelere ve valilere bağımlıydı. İbn Sina çeşitli şehzadelere doktorluk yapmaktaydı.

"Ey kardeşim, filozofların matematiksel bilimlerde akıl yürütmelerinin amacı, öğrencileri onlar aracılığıyla tabiat bilimlerine doğru yol almalarını sağlamak, tabiat bilimlerinde akıl yürütmelerinin amacı ise, filozofların en üst amacı olan ilahi bilimlere yükselmelerini ve elde etmelerini sağlamaktır. Bu yolun sonunda hakiki bilgiler elde edilmiş olur." (50)

Kuşkusuz erekselci bakmanın bilim ve felsefe açısından bütünüyle olumsuz olduğunu söylemek güçtür; fakat bir ereğe bağlı olarak evrene yönelmek, ayrıntıların, ereğe ters düşen unsurların görülmesine engel oluşturduğu gibi, ereğe ulaştıran yeterli veri oluşunca araştırma sürecini sekteye uğratabilmektedir. Başka bir deyişle erekselci bakış açısı, erken genellemelere yol açar. Erekselci bakış açısının dinsel değeri üzerinde elbette durulabilir; ancak bunu bilimsel bağlama taşımak, evrene antropomorfist bir bakış açısıyla yönelmek ve evrenin kendinde iç işleyişini çoğu kez göz ardı etmek anlamına gelir.

c) Pragmatizm

Pragmatizm, aslında İslam dünyasında çevirileri güdüleyen ve iktidarı bilim ve felsefeye yaklaştırıp ona destek vermesini sağlayan en önemli unsur olmuştur. Zira çeviri etkinliklerinin ve felsefi çalışmaların en yaygın olduğu dönem, imparatorluklaşma ve toplumsal gereksinimlerin çeşitlendiği dönemdir (51). İmparatorluklaşma zirveye ulaşıp, bu yapıyı destekleyen bir birikim oluşunca, feodal yapıyı sarsacak ve yeni yapılara yol açacak çalışmalara siyasal nedenlerle ket vurulmuş, artık yöneticiler bilim ve felsefeden desteklerini çekmişlerdir. Bunun temel nedeni, sonraki dönem felsefi tartışmaların, spekülasyona dönük oluşu ve pratik yararının oldukça sınırlı olması ya da kimi kez hiç olmamasıdır. Nitekim pratik yararı olan etkinlikler, tıp, matematik, astronomi vb. belli ölçülerde devam etmiştir. Bu açıdan pragmatizm iç-çelişkilidir ve bilimi ve felsefeyi pragmatist bir temele oturtmak bilimin geleceği konusunda ve özellikle teorik bilimlerde ve felsefede sıkıntılar doğurabilir. İslam'ın klasik çağı bu açıdan ilginç bir örnek teşkil eder.

d) İktidar odaklılık

Bilim ve felsefenin, ancak pratik gereksinime bağlı olarak yaşam imkanı bulması, çoğu kez de, bu gereksinimlerin halifeler ve merkezi yönetimin temsilcisi olan valiler kanalıyla giderilmeye çalışılması, İslam dünyasındaki bilim insanları-

nı halifelere ve valilere bağımlı kılmıştır. Söz konusu bağımlılık bir yandan, bilim insanlarına kütüphane bulma, ekonomik açıdan refaha kavuşma imkanı vermişken; öte yandan, onları, özgür araştırma, bilgi için bilgi elde etme imkanından yoksun bırakmıştır. Halifelerin ve valilerin entrikalar yüzünden sık sık değişmesi, bir önceki halife ya da valinin koruduğu bilim insanını, bir başkasının ideolojik, mezhepsel vb. nedenlerle cezalandırmasına ya da saraydaki itibarını yok etmesine sebep olmuştur. Kimi zaman hekimlerin başı, halifenin ailesinden birisi hastalanıp, onu iyileştiremediğinde büyük belalarla uğrayabilmiştir. Bu, iktidar eksenli bilimin tipik bir iççelişkisidir. Bu durumun nelere mal olduğunu görmek için P. Hoodbhoy'u dinlemek yararlı olabilir:

"Yöneticiler, en iyi bilginleri saraylarına çekmek için yarışıyorlardı. Kindî, halife Me'mûn'un, Fahreddin Râzî de Sultan Mahmûd Ibn Tukuş'un sarayındaydı. İbn Sînâ, çeşitli şehzadelere doktorluk, İbn Heysem danışmanlık yapmıştı. İbn Rüşd ise, el-Mensûr'un hizmetindeydi. Hemen hemen ortaçağın en büyük bilginleri kendilerine mesleki ün, toplumsal saygınlık, kütüphaneler ve rasathaneler sağlayan ve belki de en önemlisi, cömertçe gelirler bahşeden hanedanlık sarayıyla ilişki içindeydiler. Halifenin himayesi, bilginleri, çalışmalarını dini gelenekten sapma olarak gören tutucuların şerrinden uzak tutmada da son derece önemliydi... Hükümdarın himayesine bağlılık, aynı zamanda İslam bilimi açısından yapısal bir zaaftı. Haminin kişisel eğilimleri, egemen hanedanın talihi, saray hayatının entrikaları, desteklenen öğrenim türünü ve bilginlerin kaderini belirleyen önemli etkenlerdi. Yöneticilerin değişmesi, saray mensupları ve eski saray bilginleri için genellikle felaket demekti. Örneğin, Kindî gibi, Me'mûn'un sarayında yetişen akılcı bilginler, tutucu el-Mütevekkil'in halifeliği devralmasıyla kaçarak hayatlarını zor kurtardılar... Ama her bilginin saraydan alelacele ayrılışının nedenleri her zaman ideolojik değildi. İbn Sînâ'nın yaşam öyküsü, bir hekimin hayatının pamuk ipliğine bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle de, sultanın ailesinden birisi tedavi edilemeyecek kadar hastaysa. İbn Sînâ'nın gece yarısı at üstünde kaçması, bazen bir derviş kılığına girmesi, saraydan saraya kaçarken yaşadığı maceralar, bir gerilim romanı gibi okunabilir. Fakat İbn Sînâ'nın dönemdaşları, onun kadar şanslı değillerdi. Bu yüzden de, bu dünyadan beklediklerinden erken ayrıldılar." (52)

İktidar odaklılık, M. Foucault'nın bilgi-iktidar ilişkisi (53) bağlamında düşünüldüğünde, önemsenen bilginin iktidarların değişen ideolojilerinden de köklü bir biçimde etkilendiğini kaydetmek anlamlı olacaktır. Bunun en ilginç örneğini, felsefe ve felsefi bilimlerin batinî anlayışa felsefi tutamak sağlaması (54) ve 11-12. yüzyıllarda yoğunlaşan Sünni-Batıni çatışmasının yoğunlaşması yüzünden, Abbasilerin son dönemi ile Selçuklularda, felsefenin dışlanıp, devletin resmi ideoloji olarak Sünniliği benimsemesinde görmek olasıdır. Gazzali'nin hocası Cüveyni'nin ve ardından Gazzali'nin siyasetteki etkinlikleri ve özellikle Gazzali'nin siyasi desteği arkasına alarak filozoflara ve Batınilere yöneltiği eleştirilerini bu bağlamda anımsamak gerekir.

e) Aşılamazlık duygusu

Aşılamazlık duygusu, bütüncül yapının oluşması ve dogmatikleştirilmesinden kaynaklanır. Aydın Sayılı'nın deyişiyle İslam'ın klasik çağında aşılamazlığı, felsefede İbn Sînâ, teolojide ise Gazzâlî simgelemektedir (55). Nitekim İbn Sînâ'dan sonra Şiî-Batınî çevrelerde varlığını sürdüren felsefe onun hikmet'ül meşrikiyye (doğu felsefesi) anlayışı doğrultusunda tanrısal aydınlanma odaklı işrakiliğe dönüşmüş ve İbn Sînâ'yı şerhler ve haşiyelerle nispi farklarla yeniden üretmiştir. Nitekim, sonraki döneme ait Sühreverdî, el-Muhakkik et-Tusî, Şehrezurî, Şirâzî, Molla Sadrâ gibi düşünürler, İbn Sînâ'yı bütünüyle aşan yeni söylemler ortaya koyamamışlar, aynı paradigmada felsefe yapmışlardır (56). Teolojide ise, özellikle Sünnî dünyada, Gazzâlî egemenliğini hissettirmiş ve onun tasavvufu olumlayan teolojik örgüsü inanç nesnesi haline gelmiştir.

f) Dinsizlikle (tekfîr) suçlama

Dinsizlikle suçlama ortaçağlarda, bir cedel yöntemidir ve Gazzâlî ve İbn Salah'ın fetvasında zirveye ulaşır. Gazzalî'nin filozofları siyasal ve teolojik nedenlerle dinsizlikle suçlaması, hatta, bilimi de içeren felsefeyi kimi kayıtlarla dinsizliğe yol açıyor endişesiyle mahkum etmesi oldukça önemli etki uyandırmıştır (57). Çünkü dinsizlikle itham, din odağında yapılanan bir toplumsal ortamda, toplumdan dışlanma, Gazzâlî'nin deyişiyle malın, canın ve namusun baş-

Eğitim, kutsanan bilgilerin ezberlenmesi olarak görülüyordu.

kalarına helal olması anlamına gelir (58). İbn Salah'ın fetvası, Gazzâlîci anlayışı pekiştirir. İbn Salah'ın fetvası oldukça ünlüdür; bu yüzden ondan çarpıcı noktaları aktarmak yararlı olabilir: Felsefe ve felsefi bilimler aptallığın temelidir; tüm yanlışlıklar ve sapkınlıklar ondan kaynaklanmaktadır. Felsefe ve felsefi bilimlerle uğraşan, şeriatın güzelliklerini görmez olur; zira onunla uğraşan Tanrı'dan uzaklaşır ve şeytana yaklaşır. Dolayısıyla felsefeye ilişkin şeylerle meşgul olmak şeran caiz değildir. Şeriat ve şeri bilimler tamamlanmıştır; bu bilimlerin önderleri, ortada ne mantık ne de felsefe varken gerekli olan bilimleri tüm derinliğiyle ortaya koymuşlardır. Bir faydası olduğuna inanıp, felsefe ve mantıkla uğraşanın şerrinden Müslümanları korumak sultana düşer. Sultan böylelerini medreselerden çıkarıp uzaklaştırmalı, hala aynı şeyle uğraşıp uğraşmadıklarını takip ettirmelidir. İbn Salah fetvasına şöyle devam eder:

"Filozofların inancına bağlı olduğunu açıkça söyleyen, İslam ve kılıç arasında tercihe zorlanmalıdır." (59)

g) Medreseleşme ve statükolaşma

Bu ilginç bir durumdur; çünkü İslam dünyasında yetişmiş önemli bilim ve felsefe insanları medrese-

Kaderciliğin egemenliği bireyin kendisine ve eylemlerine yabancılaşmasında güçlü bir işlev yüklenir.

İslam dünyasında hakim anlayışa göre gerçek bilgi maddenin bilgisi değil, maddi ilintilerden soyutlanmış suretin bilgisidir.

de yetişmemiştir. Medrese geleneği önce Şiîlerde görünmüş, sonra 10. yüzyılda Şiîliğin egemenliğini kırmak için Sünnîlerde işlevsellik kazanmıştır. Sünnî medreseler, Şii-Batınî tehlikesi karşısında, Cüveynî ve öğrencisi Gazzâlî ile birlikte Eş'arî teolojiye yönelmiş, felsefe ve felsefi bilimler o dönemlerde teröre bulaşan ve Dailik örgütüyle İslam dünyasında yayılmaya çalışılan Batiniliği, dolayısıyla Şiiliği desteklediği inancıyla dışlanmış, bilim de felsefenin içinde yer aldığından o da sekteye uğramıştır (60).

h) Tanrısal aydınlanmacılık

Aristoteles'in etkin aklının, kimi kayıtlarla İbn Rüşd bir kenara bırakılırsa, Aristoteles'in Yeni Eflatuncu yorumcularının etkisiyle Farabî ve İbn Sînâ dahil hemen tüm İslam filozoflarınca insanın dışında metafizik bir ilke olarak kabul edilip peygambere vahiy ileten Cebrail'le ilişkilendirilmesi ve bu yolla peygamberle filozofu aydınlatan kaynağın birlenmesi, kuramsal bilgiyi tanrısal esine/vahiy ve ilhama indirgemiştir (61). Bu tutum, beraberinde, her şeyin temelinin dinden ya da dinsel bir temelden alındığı anlayışına yol açmıştır. Bu bağlamda İbn Sînâ'ya kulak vermek gerekir:

"Eylemsel felsefenin temel ilkeleri tanrısal şeraitten alınmış olup, tanımları en olgun şekliyle yine tanrısal şeraitle açıklanmıştır. İnsan sadece bu tanrısal ilkeleri, akıl yürütme yoluyla tikel sorunlara uyarlar… Kuramsal felsefenin ilkeleri bile, din önderlerinden tenbih yoluyla alınmıştır. Bu ilkelerin olgun bir biçimde öğrenilmesi ise ussal yetinin kanıt yoluyla tasarrufta bulunmasıyla gerçekleşir." (62)

ı) Doğal nedenselliğin örselenmesi

İslam filozoflarınca benimsenen doğal nedenselliğin, teolojik gerekçelerle örselenmesi ve bunun Eş'arî teolojinin uzantısı olarak Gazzâlî tarafından dinsel bir inanç haline getirilmesi, İslam dünyasında bilim ve felsefeye büyük zarar vermiştir (63). Aslında, her ne kadar Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflarca doğal nedensellik ve nedensel zorunluluk onaylansa da, onlara göre de cansız olan hiçbir şeyin etkinliği bulunmamaktadır; neden olabilen, ayrık akılların ürünü olan nesnelerin tabiatı ve nefs sahibi varlıklardır ve oluş ve bozuluşun temelinde nefse sahip oldukları savlanan göksel ayrık akıllar (dindeki adıyla melekler), nesnelerdeki tabiat ve insandaki nefs yatmaktadır. Neden sonucunu zorunlu kılsa da, son çözümlemede bu doğal değil metafizik etkilerden kaynaklanmaktadır ve en temel neden erek nedendir (64). Gazzâlî ile doruk noktasına ulaşan neden-sonuç ilişkisinin doğallığına yönelik olumsuz tutum, İbn Rüşd tarafından köklü eleştiriye tabi tutulmasına rağmen, nedenselliğin yerine oturtulan vesileci (ara-nedenci) anlayış, insan ve eylemleri arasındaki ilişkilerin de askıya alınmasına, bu yolla kaderciliğin pekişmesine yol açmıştır. Aynı kaderciliğin izlerini, sudur kuramına dayalı bir evren kurgusu olan İslam filozoflarının yapıtlarında da

bulmak olasıdır. Kuşkusuz kaderciliğin egemenliği bireyin kendisine ve eylemlerine yabancılaşmasında güçlü bir işlev yüklenir.

j) Eski Yunanlı filozofların görüşlerini kutsallaştırma

Bu aslında gerek Meşşailerde gerekse İşraki filozoflarda kendini göstermektedir. Onlara göre felsefe ve felsefi bilimler hâlidî hikmetten kaynaklanmaktadır; bu yüzden büyük düşünürler ya peygamber ya da peygamberlerden etkilenmiş, onlardan ders almış düşünürlerdir (65). Bu bağlamda, pek çok İslam düşünürü tarafından yinelenen düşün biçimini ifadelendiren Amirî'ye kulak vermek gerekir:

"Ant olsun ki biz Lokman'a hikmet verdik, ayeti gereğince hikmetle nitelendirilen ilk kişi Lokman Hekim'dir. O peygamber Davud zamanında yaşamış ve sürekli olarak Şam bölgesinde oturmuştur. Aktarıldığına göre, Yunanlı filozof Empedokles, onun yanına gidip geldiği için hikmeti ondan öğrenmiştir… Lokman Hekim'le olan arkadaşlığı yüzünden Yunanlılar onu bilge olarak kabul etmişler ve ilk bilge olarak onu görmüşlerdir… Bilgelikle nitelendirilen bir diğer kişi Pisagor'dur; onun bilgelikle nitelendirilme nedeni ise, Davud'un oğlu Süleyman'ın öğrencileri Şam bölgesinden Mısır'a gidince onlarla görüşme olanağı bulmasıdır. Bu görüşmeden önce Mısırlılardan geometri, ardından da Süleyman'ın öğrencilerinden fizik ve metafizik öğrenmiştir. Bu üç bilimi, Yunanistan'a götürmüş,.. bu bilimleri peygamberlik kandilinden yararlanarak geliştirdiğini ileri sürmüştür… Pisagor'dan sonra bilgelikle nitelendirilen Sokrates, felsefeyi Pisagor'dan almış ve felsefe disiplinlerinden yalnız metafizikle yetinmiştir… Sokrates'ten sonra Eflatun bilgelikle nitelendirilmiştir;… Sokrates'in yolundan giderek, o da felsefeyi Pisagor'dan almıştır… Platon'dan sonra bilgelikle nitelendirilen kişi Aristoteles'tir… Felsefe öğrenmek üzere yirmi yıla yakın Platon'un yanında ders almıştır… Bu beş kişi bilgelikle anılmış, bunlardan sonra hiç kimseye bilge adı verilmemiştir." (66)

Aynı anlayışın ilginç fakat farklı bir versiyonunu Fârâbî'nin *Kitâb el-Cem Beyn Re'yeyy el-Hakîmeyn el-Eflâtun el-Îlahî ve Aristutâlîs* adlı yapıtının adından çıkarsamak olasıdır. Yapıt açıkça Eflatun'u tanrısallaştırmaktadır. Tanrısallaştırmaların olduğu bir ortamda eleştiriden söz etmek anlamsızlaşır ve eskiler bir dogma gibi izlenir. İslam felsefe geleneğinde şerhlerin ve haşiyelerin önemli bir yer tutması bu kutsallaştırma anlayışının bir uzantısı olsa gerektir. Çünkü kutsanan eleştirilemez ve yadsınamaz; sadece şerh edilir; bilgi de yorum ve şerhe indirgenir. Şerh ve haşiyelerdeki tek eleştiri, metnin yanlış anlaşıldığını göstermek şeklinde ortaya çıkar. Eğitim ise kutsanan bilgilerin ezberlenmesi olarak görülür (67). İslam dünyasında yazılan yapıtların çoğunun kısmi farklarla birbirinin benzeri oluşunun temelinde bu kutsallaştırıcı ve ezberci mantığın yattığını söylemek yanlış olmaz.

k) Maddeyi ve dünyayı küçümseme

İslam felsefe geleneğinde egemen olan Aristocu anlayış, madde-suret düalizmine dayanmakta, madde ve maddi ilintiler süfli/aşağı aleme özgü, suret ise melek/tanrısal aleme ilişkin olarak görüldüğü için, madde ve maddi olan ikincilleştirilmiştir (68). Önemli olan madde ve maddi ilintiler değil, ondan soyutlanıp surete ulaşmaktır. Gerçek bilgi de maddenin bilgisi değil, maddi ilintilerden soyutlanmış suretin bilgisidir. Bu anlayış, İslam filozoflarının, maddeye bağlı olarak bu dünyanın aşağılanması anlayışına, nicelikten çok niteliğe, maddi olandan çok ruhani olana, hüviyetten çok mahiyete yönelmelerine yol açmıştır. Oysa maddi olanı dışlayan bir ortamda bilimi kurmak ve geliştirmek imkansızdır. Bu durumu kavramış olan Şehristânî, uygarlıkları karşılaştırırken şu saptamayı yapar:

"Dört büyük ümmet vardır: Arap, Acem, Rum ve Hint. Arap ve Hint birbirine yakındır. Bunlar, nesnelerin mahiyetine, niteliklerine yönelirler ve işleri ruhanidir. Acem ve Rum ise birbirine yakındır. Bunlar da, nesnelerin hüviyetine, niceliğine yönelirler ve işleri cismanidir." (69)

Sıraladığımız bu nedenler, İslam dünyasına Beyt el-Hikme'de yürütülen çevirilerle giren felsefi ve bilimsel birikimin, hangi yöne doğru evrildiği ve neden aydınlanma (akıl) tutulması yaşandığı sorusuna yanıt aranırken oluşturulacak düşünsel

Filozofların siyasal ve teolojik nedenlerle dinsizlikle suçlaması, hatta, bilimi de içeren felsefenin dinsizliğe yol açıyor endişesiyle mahkum edilmesi etkili olmuştur.

çerçevenin kimi dayanaklarına gönderme yapar. Ancak sıraladığımız durumların, önemli olmakla birlikte, konuya tüketircesine bir yanıt verdiği sanılmamalıdır. Kanımızca irdelediğimiz konu farklı araştırmalarla aydınlatılmaya ve tartışılmaya muhtaçtır ve bu, Doğu merkezcilik ve Batı merkezcilik gibi uç anlayışlardan kurtulmayı, daha da önemlisi tarihi kutsallaştırmaktan vazgeçmeyi, eleştirel bakışları önemsemeyi, multi-disipliner bir bakışla işbirliğine gitmeyi gerektirir. Ayrıca bu tutum, bilimin işlevini salt doğrulamakla sınırlandırmamayı, K. Popper'ın önerdiği, eleştirelliğin olmazsa olmaz koşulu olan yanlışlamayı (70) da ilke edinmeyi zorunlu kılar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam Rönesansı deyişini kullanmanın, Batı'daki Rönesans kavramının içeriğini düşünerek, kimi kayıtlarla doğru olmadığını söylesek bile, 10. yüzyılda Beyt el-Hikme'de yapılan çeviriler ve onları işleyen, onlara İslamî bir damga vuran düşünürlerle, İslam dünyasının önemli bir bilimsel başarı elde ettiğini teslim etmemiz gerekir. Ancak bu başarı, teosentrik paradigmanın izin verdiği kadardır. 11. yüzyıldan 16. yüzyıllara kadar geçen süreçte Batı, İslam dünyasından yaptığı çevirilerle, teosentrik nitelikli skolastik düşünce yüzünden yitirdiği Eski Yunan felsefesini yeniden keşfetmiş, İslam dünyasından elde ettiği verilerle eleştirilecek bir malzeme, tutunacak yeni bir zemin bulmuş ve teosentrizmden sekülerizme adım adım geçerek bilimsel aydınlanma yaratmayı, akıl tutulmasından kurtulmayı başarmıştır. Batı'ya çeviriler aracılığıyla eleştirilecek malzeme ve yeni olgular sunan İslam dünyası, Batı, Rönesans, Reform ve Aydınlanma gerçekleştirirken, teosentrik paradigmayı parçalayacak ne altyapısal ne de üstyapısal bir değişime gidememiş, 20. yüzyıla değin aynı teosentrik paradigmayı devam ettirmiştir. Kanımızca bunun en temel nedeni, klasik İslam düşüncesinin her şeyi bir şekilde kutsalla ilişkilendiren, ve en önemlisi bilgi ve değeri metafizik bir zeminde arayan anlayışıdır. Bu anlayışın kimi kesimlere, bilgi ve değerleri seküler bir zemine oturtan Türkiye'de bile bilginin İslamileştirilmesi projesiyle yer yer canlandırılmaya çalışılması, İslam dünyasında aydınlanma (akıl) tutulmasının sancılarının hâlâ yaşandığını göstermesi açısından anlamlı olsa gerektir. Zira kutsalla ilişkilendirme, ister istemez eleştirel bakışın önüne geçmekte, düşünsel çoğulculuğun gelişimini sekteye uğratmaktadır. Bundan kurtulmanın yolu, bilim, felsefe ve din gibi etkinliklerin çok boyutlu olan insanın farklı gereksinimlerine seslendiğini kavramak ve anılan etkinliklerin yöntem, konu ve amaç farklılıklarını gözden ırak tutmamak, her disiplinin otonom varlığını kabul etmek, eleştirel bakışı elden bırakmamak, saltıkçı söylemleri aşmak ve geriden çok ileriye bakmaktan geçer. Ancak bu sayede gerçek bir İslam Rönesansı ve İslam Aydınlanması oluşturulabilir.

DİPNOTLAR

1) Max Horkheimer, *Akıl Tutulması/The Eclipse of Reason*, çeviren: O. Koçak, Metis Yayınları, İstanbul 1986.
2) Burada tartışma konusu ettiğimiz olguların önemli bir bölümü, Bilim ve Ütopya dergisinin 157. sayısında yayımlanan "İslam Rönesans ve Aydınlanma (İslam Dünyasındaki Akıl Tutulması Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme)" adlı yazımızda da tartışılmıştır. Ancak burada tartışma geliştirilmiş ve yeni bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.
3) Rönesans'ın doğuşuyla ilgili olarak farklı tarihler verilmektedir. Genel kanı, 14. yüzyılda İtalya'da başlayan 15 ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da etkisini hissettiren kültürel bir olay olarak sunulmaktadır. J. Hunt, *The Renaissance*, Routledge, London and Newyork, 199, s.1-2. Charles Homer Haskins, *The Twelfth Century Renaissance* adlı yapıtıyla yeni bir tartışma açmış ve 12. yüzyıl Rönesansı'ndan söz etmiştir. O bu anlayışını temellendirirken, 12. yüzyılın sonlarında Latinlerin Batlamyus, Aristoteles, Öklit gibi eski Yunanlı yazarlara ulaştıklarını, üniversitelerin yükselişinin ve sanat anlamında Rönesans'a damgasını vuran özelliklerin bu dönemde belirdiğini kaydetmektedir. Bkz. Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cleveland 1957, s.5 vd.
4) Bkz. J. Hunt, *The Renaissance*, ss.1-30; J. Michelet, Rönesans, çev.: K. Berker, Cumhuriyet Yayınları,1998, s.11 vd.
5) Bkz. H. Ömer Adıgüzel, *Rönesans-Reform, Uygarlık Tarihi*, ed.:İsmail Güven: PegemA Yayıncılık, Ankara 2006, s.394-422; Yahya Akyüz, *Avrupa ve Türk Uygarlıklarının Gelişmesinde Etken Olarak Eğitim, Uygarlık Tarihi*, ed: İsmail Güven, PegemA Yayınları, Ankara 2006, s.366-368.
6) Bkz. A. Koyre, "Yeniden Doğuşun Bilimsel Katkısı", *Bilim Tarihi Yazıları*, çev.:K. Dinçer, Tübitak, Ankara, s.53-54.
7) A. Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çeviren: K. Dinçer, Gündoğan yayınları, Ankara 1994, s.43-44.
8) Bkz. F. Thilly, *Felsefe Tarihi*, cilt: I, çeviren: İ. Şener, Sitem yayınları, İstanbul 1995, s.278-294.
9) Bkz. A. Koyre, *Yeniden Doğuşun Bilimsel Katkısı*, s.51 vd.
10) Bkz. Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.79 vd.
11) Adam Mez'in, *Die Renaissance des Islams* adlı yapıtı, "Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti (İslam'ın Rönesansı)" adıyla dilimize çevrilmiştir (çev.: S. Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul 2000). J. L. Kraemer *Humanism in the Renaissance of Islam ve Philosophy in the Renaissance of Islam: Ebu Sulayman al-Sijistani and His Circle*; M. Arkaun ise *L'Humanisme Arabe Au IVe/Xe Siècle: Miskawayh et Historien* adlı yapıtıyla X. yüzyıldaki gelişmeleri Rönesans terimleriyle ifade etmektedirler. Bkz. Hasan Aydın, "Âmirî'nin Düşünce Sisteminde Felsefe ve Felsefi Bilimleri Meşruluğu Sorunu", Ekev *Akademi Dergisi*, sayı: 33, Erzurum 2007, s.55-66.

12) Çeviriler için bkz. *R. Wolzer, Grek into Arabic* (Essays on Islamic Philosophy), Harvard Universty Press, Cambridge 1962, s.2 vd.; H. Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul 1997, s.1 vd..; Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, çev.: F. Olguner, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.45 vd..

13) A. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti (İslam'ın Rönesansı)*, çeviren: S. Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul 2000 (D. S. Margoliouth'un yazdığı önsöz), s.7-8.

14) Farabi şöyle der: "Rivayete göre bu ilim eskiden Irak halkı olan Keldanilerde meydana gelmiş, oradan Yunanlılara, onlardan da Süryanilere ve sonra Araplara geçmiştir." Fârâbî, Mutluluğu Kazanma (Tahsîl es-Sa'ade), çeviren: Hüseyin Atay, Farabi'nin Üç Eseri, AÜİF Yayınları, Akara 1974, s.51. Fârâbî'nin benzeri bir anlayışı Tomas Hobbes da savunmaktadır. Bkz. Hobbes, *Leviathan*, çev.: S. Lim, YKR Yayınları, İstanbul 1995, s.460-461.

15) Bu konuda erken döneme ait bir tartışma için bkz. Diogenes Kaertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çeviren: Candan Şentuna, YK Yayınları, İstanbul 2007, s.13 vd..

16) Bkz. Hasan Aydın, "Doğu ve Batı Felsefesinde Altın Çağ Mitleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, 2006, s.107-114.

17) Bkz. Fârâbî, *Kitâb el-Cem Beyn Re'yey el-Hakîmeyn*, Beyrut 1997, s.51 vd.; Fârâbî, Eflâtun ve Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması, çeviren: Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s.166 vd.

18) Bkz. Hasan Aydın, *İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim*, Natürel Yayınları, Ankara 2005, s.68 vd..

19) Bkz. Mehmet Dağ, Fârâbî'nin İki Yapıtı, *OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 14-15, Samsun 2003, s.60-61, dipnot: 149.

20) Bkz. Hasan Aydın, *İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim*, s.178 vd.

21) Bkz. Hasan Aydın, *Doğu ve Batı Felsefesinde Altın Çağ Mitleri*, s.107-114.

22) Son dönemlerde yapılan araştırmalar, Yunan bilim ve felsefesinin, Batı'ya geçişinde İstanbul'un fethinin pek bir etkisinin olmadığına işaret etmektedir. Bu açıdan Yunan bilim ve felsefesinin Batı'ya geçişinde ana kaynak, Araplar ve Endülüs kanalıdır. Bkz. S. Cobb, *İslam'ın Medeniyete Katkıları*, çeviren: C. Küçük, Profil Yayınları, İstanbul 2006, s.85-93.

23) Bkz. C. Burnett, "Arapça'dan Latince'ye: Arapça Felsefe Geleneğinin Batı Avrupa'da Kabulü", *İslam Felsefesine Giriş*, ed.: P. Adamson-R. C. Taylor, çeviren: M. C. Kaya, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s.405-430; De Lacy O'lery, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev.: H Yurdaydın-Y. Kutluay, AÜİF Yayınları, Ankara 1959, s.143-153.

24) Bkz. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd: Hayatı, Temel Fikirleri ve Etkileri", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 156, İstanbul 2007, s.5 vd.; Muhittin Macit, "Büyük Yorumcu İbn Rüşd", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 156, İstanbul 2007, s.11-14.

25) Bkz. C. Burnett, agm., s.405.

26) Bkz. C. Burnett, agm., s.406.

27) Bkz. C. Burnett, agm., s.406.

28) Bizim oluşturduğumuz tablo büyük ölçüde C. Burnett'in tablosuna dayanmaktadır; ancak onun oluşturduğu tablo bizimkinden daha ayrıntılıdır ve çeviri tarihlerini de vermektedir. Krş. C. Burnett, agm., s.423-430.

29) Bkz. . Burnett, agm., s.405-432.

30) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Koyre, *Yeniden Doğuşun Bilimsel Katkısı*, s.52-67.

31) Bkz. F. Thilly, age., s.281-282.

32) Bkz. N. Campion, The Concept of Destiny in Islamic Astrology and its Impact on Medieval European Thought, *ARAM* (the journal for Syro-Mesopotamian culture), Vol. 1 no 2, Summer 1989, s.281-289.

33) Bkz. S. Cobb, *İslam'ın Medeniyete Katkıları*, çeviren: C. Küçük, Profil Yayıncılık, İstanbul 2006, s.75-76.

34) İslam dünyasındaki bilimsel gelişmeler ve Batıya etkisi için bkz. Cemal Yıldırım, age., ss. 62-71; S. Cobb, age., s.69-84.

35) Burada İbn Rüşd'ün Batı'da çifte hakikati savunuyormuş gibi algılanmasının, onun "Tehâfüt et-Tehafüt" adlı yapıtından kaynaklanmış olabileceğini anımsatmak gerekir. Gerçekten de İbn Rüşd, Gazâlî ile tartışırken, din ve felsefenin konu ve yöntem açısından tamamıyla ayrı olduğu izlenimi uyandırır. Özellikle nedensellik tartışmasına bağlı olarak gündeme gelen mucize sorununa ilişkin deyişleri, iki farklı hakikat vardır anlayışı ışığında yapılandırılmıştır. Sözgelimi şu deyişler bu türdendir. "…her sanatın ilkeleri bulunduğuna ve bu sanatı uygulayan kimsenin, onun ilkelerini kabul etmesi gerektiğine, ne reddetmek ne de geçersiz kılmakla onlara karşı çıkamayacağına göre, şeriatın ameli sanatının böyle olması daha uygundur; çünkü şer'i erdemlere uygun olarak hareket etmek, filozoflara göre insanın varlığı için, insan olması bakımından değil, bilgili insan olması bakımından zorunludur. İşte bu nedenle, her insanın şeriatın ilkelerini kabul etmesi, onlara uyması ve onları koyan birini önder olarak kabul etmesi gerekir. Onları inkâr etmek ve onlar üzerinde tartışmaya girişmek, insanın varlığını anlamsız kılar. İşte bu nedenle, zındıkları öldürmek gerekir. O halde bu konuda söylenmesi gereken husus, şeriatın ilkelerinin insan aklını aşan ilahi ilkeler olduğunu ve dolayısıyla onların nedenleri bulunmadığı halde, kabul edilmeleri gerektiğini söylemektir. İşte bu nedenle, eski filozoflardan hiçbiri, âlemde yaygın olduğu ve açıkça görüldüğü halde, mucizeler konusunda söz ettiğini görmemekteyiz; çünkü mucizeler şeriatı kanıtlayan ilkeler; şeriat ise erdemlerin ilkeleridir." İbn Rüşd, Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt), çeviren: K. Işık ve M. Dağ, cilt: II, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998, s.638-639. Oysa İbn Rüşd, Fasl el-Makal ve el-Keşf gibi yapıtlarında, hakikat hakikate zıt olamaz diyerek, din ve felsefenin söylem biçiminde farklılık olsa da aynı hakikati savunduklarını göstermeye çalışmaktadır. İbn Rüşd, Fasl el-Makal, *Felsefe-Din ilişkileri* içinde, çev. Ve haz.: S. Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 112. Bu açıdan sanki İbn Rüşd'de din-felsefe ilişkisine yönelik iki farklı yaklaşım ver gibi görünmektedir. Kanımızca, Tehafüt bir polemik metni olduğu için, oradaki kuramın tartışmada bir dayanarak olarak kullanıldığını, oysa diğer yapıtlarında dile gelen kuramın kendi öz kuramı olduğunu kabul etmek daha makuldür.

36) Bkz. İbn Rüşd, Fasl el-Makâl, *Felsefe-Din İlişkileri* içinde, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s.112.

37) Bu konuda bir tartışma için bkz. Aydın Sayılı, "Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese)", *DTCFFAE* Dergisi, cilt: I, Ankara 1963, s.4-69; Hasan Aydın, *İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim*, s.172-178.

38) Bu konuda zengin bir malzeme için bkz. Ignaz Goldziher, "*The Attitude of Orthodox Islam Toward the Ancient Sciences*", neşr. ve çev.: M. L. Swartz, Studies on İslam, New York 1981, s.185-215.

39) Bkz. Kindî, el-Felsefe el-Ûlâ, *Resâil el-Kindî el-Felsefiyye* içinde, neşreden: Ebû Rîde, Kahire 1978, s.35.

40) Bkz. İhvân es-Sâfâ, *Resâil Ihvân es-Sâfâ*, nşr.: B. Bustanî, cilt: I, Beyrut 1957, s.158 vd..

41) Bkz. . Hasan Aydın, "Âmirî'nin Düşünce Sisteminde felsefe ve Felsefi Düşüncenin Meşruluğu Sorunu", s.55 vd.

42) Felsefenin yabancı kökenli olarak görülmesi yüzünden tepki görmesi, Fârâbî'yi felsefi düşüncenin serüvenini dile getirmeye yöneltmiştir. O şöyle demektedir: "Rivayete göre bu ilim eskiden Irak halkı olan Keldanilerde meydana gelmiş, oradan Yunanlılara, onlardan da Süryanilere ve sonra Araplara geçmiştir." Fârâbî, *Mutluluğu Kazanma (Tahsîl es-Sa'ade)*, çeviren: Hüseyin Atay, Farabi'nin Üç Eseri, AÜİF Yayınları, Akara 1974, s.51.

43) Bkz. İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*, cilt: I, çeviren: Kemal Işık ve Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998, ss.11 vd.

44) Bkz. Gazzâlî, *Tehâfüt el-Felâsife*, tahkik: Maurice Bouyges, Beyrût 1927, ss.37 vd.

45) İbn Haldun, *Mukaddime*, cilt: III; çeviren: Z. K. Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1991, ss.112-113.

46) Bkz. Kindî, *Risale fi Hudud el-Eşyâ ve Rusimihe, Resâ'il Kindî el-Felsefiyye*, neşr.: Ebû Rîde, Kahire 1950, s.172 vd.

47) Bkz. İbn Sînâ, *el-İşârât ve et-Tmbihât (İşaretler ve Tmbihler)*, çviren: A. Durusoy ve diğerleri, Litera yayıncılık, İstanbul 2005, s.74 vd.

48) Bkz. Hasan Aydın, *İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim*, ss.178-182.

49) Bkz. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve el-Müânese*, cilt: II, nşr.: A. Emin-A. ez-Zeyn, Kahire 1953, s.5 vd.

50) İhvân es-Sâfâ, *Resâil Ihvân es-Sâfâ*, c.I, s.75-76.

51) Bkz. Hasan Aydın, *Gazzâlî, Felsefesi ve İslam Modernizmine Etkileri*, Naturel Yayınları, Ankara 2006, s.11 vd..

52) Pervez Hoodbhoy, *İslam ve Bilim*, çev.: Eser Birey, Cep/düşün Yayınları, İstanbul 1999, s.141.

53) Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev.: M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.65.

54) Felsefi anlayışın Batıniliğe çanak tutuğu erken dönemlerde kavranmıştır. Nitekim Harirî felsefecileri Batıniliğe eğilimli olmakla itham etmektedir. Bkz. Tevhîdî, *el-İmtâ' ve el-Müânese*, s.15-16.

55) Bkz. Aydın Sayılı, agm., s.4 vd.

56) Krş. Hossein Ziai, *Klasik Dönem Sonrası Arapça ve Farsça Felsefe Geleneklerindeki Eğilimler, İslam Felsefesine Giriş*, ed.: P. Adamson-R. C. Taylo, çev.: M. C. Kaya, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s.439-445.

57) Bkz. Gazzâlî, *el-Munkiz mine d-Dalâl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1984, s.7-8.

58) Bkz. Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika Beyn'el-İslam ve'z-Zendeka (İslamda Müsamaha)*, çeviren: Süleyman Uludağ, Marifet Yayınlan, İstanbul 1990, s.56.

59) Tevfik et-Tâvil, *Kıstâs es-Sırât ed-Dîn ve el-Felsefe*, Kahire 1979, s.132 vd.

60) Bkz. Mehmet Dağ ve H. R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara 1974, s.113 vd.

61) Bkz. Mehmet Dağ, Some Notes on Avicenna's Epistemoloji, *Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Atatürk Culture Center Publications*, no: 41, Series of Acts of Congresses and Symposiums, no: 1 (Acts of the International Sympasium on İbn Türk, Khwarezmî, Fârâbî, Beyrûnî and İbn Sînâ, Ankara, 9-12 September 1985), Ankara 1990, s.125-133.

62) Ibn Sînâ, *Uyûn el-Hikme*, neşr.: A. Bedevi, Beyrut 1993, s.16 vd.

63) Bkz. Majid Fakhry, *Islamic Occanionalism and Its Critique by Averroes and Aquinas*, London 1958, s. 56 vd.; Hasan Aydın, Gazzali'nin Doğal Nedenselliği İnkarına İbn Rüşd'ün Tepkisi, *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 156, İstanbul 2007, s.19-24.

64) Bkz. Mehmet Dağ, Gerçek ve Sanal Üzerine Düşünceler, OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 16, Samsun 2003, s.32-33.

65) Bkz. İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yayınları, İstanbul 1996, s.25-105.

66) Âmirî, *el-Emed alâ el-Ebed*, nşr.: E. K. Rowson, Beyrut 1949, s.70-75.

67) İbn Haldûn bile eğitim-öğretimi anlamaya ek olarak 'ezberleme' işi olarak görmektedir. Bkz. *Mukaddime*, Cilt: II, çev.: Z. K. Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.443.

68) Bkz. İbn Sînâ, Kitab eş-Şifâ, *Metafizik*, c.I, Litera Yayıncılık, çeviri: E. Demirli-Ömer Türker, İstanbul 2004, s.67 vd.

69) Şehristanî, *el-Milel ve en-Nihal*, c.I, Beyrut 1948, s.2.

70) K. R. Popper, *Conjectures and Refutations*, Routledge and Kegan Paul, London 1972, s.33-37.

Sanal ve gerçek üzerine düşünceler

İslam'da bir 'Kopernik Devrimi' yapılabilir mi?

Ortaçağın insanları ve eski ya da yeni Müslüman düşünürler çevremizdeki evreni geçici ve sanal bir evren olarak görürler ve bizim bu evrenden gerçek evren olduğunu iddia ettikleri öteki dünyaya işaret eden yalnızca sanılar elde edebileceğimizi, gerçeğin öteki dünyada saltık kavramlar olarak bulunduğunu düşünürler. Bu dünya görüşü Batı'da Aydınlanma Çağı'nda ve bir ölçüde Atatürk Türkiyesi'nde bir Kopernik Devrimi yaşadı; gerçek ve sanal yer değiştirdi. Bugün İslam ilahiyatı alanında yeni bir Kopernik Devrimi yapılabilir mi?

Prof. Dr. Mehmet Dağ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Mehmet Dağ'ın "Sanal ve Gerçek Üzerine Düşünceler" başlıklı okuyacağınız makalesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2003 tarihli 16. sayısında yayınlanmıştır. Başlıktaki "İslam'da bir Kopernik devrimi yapılabilir mi?" ibaresini ve spotu biz koyduk.

Sanallık ve gerçeklik sorunu felsefi bir sorun olmakla birlikte bu sorunun dinin kuramsal yönüyle uğraşan ilahiyatçılar için tartışılması özellikle gerekli, hatta zorunludur. Çünkü çoğu kez bu çevrelerde sanal olanı gerçeğin yerine koymak, hatta sanalı gerçekten üstün görmek biçimindeki bir anlayış oldukça yaygındır. Bu bakış açısının uzak geçmişten gelen, bu nedenle bugün de, deyim yerindeyse, kimi zihinleri tutsak eden felsefi bir tarihi ve geleneği de var. Bu tarihsel geleneğin ne olduğuna geçmeden önce "sanal" nedir, "gerçek" nedir, bu sorunun üzerinde durmak gerekir.

"Sanal" nedir, "gerçek" nedir?

Bu soruya verilebilecek doyurucu yanıt, kişinin içinde yaşadığı kültürel boyutla, kendi iç ve dış dünyasıyla kurduğu bilinçli ve nesnel bir ilişkiyle ve son olarak tarih içinde insanlığın geçirdiği dünya görüşündeki değişimle yakından bağlantılıdır. Temelde yaşanılan kültür (bilim, teknoloji, sanat, ahlak, gelenek ve görenekler vb.) bireyi gündelik yaşamda neredeyse doğumdan ölüme değin hem düzensiz yaygın düşünce alışverişiyle hem de düzenli örgün eğitimle koşullandırır. Hele mevcudu sorgulama ve eleştiri geleneği özellikle örgün eğitim kanalıyla oluşturulamamışsa bu koşullanmanın boyutu olağanüstü ölçülerdedir. Bu nedenle sorgulama ve eleştirinin olmadığı otoriteye tabi (bu otorite din olabileceği gibi, siyasal bir otorite ya da bir 'izm', yani saplantılı bir bakış açısı da olabilir) uysal toplumlarda değişimin çok yavaş olduğu, ya da hiç olmadığı görülür. Bu konuda Ortaçağlarda gerek İslam dünyası gerekse Hıristiyan dünyası oldukça çarpıcı bir örnektir. Kültürlenme hem otoritenin buyruklarına bağlı olduğu, sözgelimi Hıristiyanlık'ta kilisenin, İslamiyet'te ulemanın görüşleri doğrultusunda oluşturulduğu hem de temelinin kutsal kitapların bildirilerine dayandırıldığı ileri sürülen, tartışılması cesaret isteyen bu görüşler ezbere dayalı bir eğitimle desteklendiği için Batıda **Aydınlanma Dönemi**'ne, ülkemizde kendisine minnet borcumuz olan **Atatürk**'ün ve ona yardımcı olan arkadaşlarının eğitim ve kültür projesinin **Cumhuriyet Dönemi**'nde uygulanmasına

değin ciddi bir kültürel değişim gözlenememiştir.

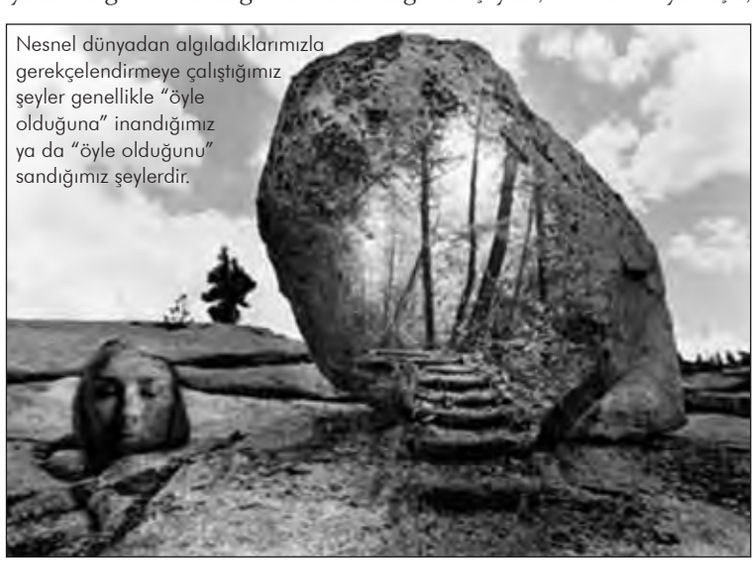
Aslında insanlığın kültürel değişim tarihi, bir bakıma sanal ile gerçeğe yüklediği anlamın değişim tarihidir. Daha açık bir deyişle, bu tarih, insanlığın sanal ve gerçek konusunda bir farkına varışın, bir uyanışın tarihidir; insanlığın kendisi ve kendisini kuşatan evren konusunda daha gerçek ve doğru olanı yakalamasıdır.

Saltık gerçek, tam gerçek demiyorum; çünkü saltık gerçek, tam gerçek, varsa bile, bizce ulaşılması olanaksız bir ütopyadır. Bu durumda biz bugün elde ettiklerimizi, önceliklere göre, daha gerçek görüp, onun da daha gerçeğini aramak ve bulmak zorunda olduğumuzun bilincinde olmalıyız.

O halde gerçeğin ve sanalın elle tutulur, kesin bir tanımı olmasa bile belki bir tanım verme girişiminde bulunabiliriz. Bu tanım, hep olduğu gibi, insan merkezli, insanın sahip olduğu olanaklarla ve koşullarla sınırlı olacağı için, göreceli bir tanım, felsefi kuşkuya açık olmakla birlikte, bu göreceliği ve değişkenliği içinde taşımalı, bizce ve başkalarınca kanıtlanabilirlik ve temellendirilebilirlik açısından anlamlı olmalıdır. Acaba kimilerinin bilgi tanımlarından hareketle "gerçek nesnel dünyadan algılama olanaklarımla gerekçelendirebildiklerimdir" biçiminde bir tanım yapabilir miyiz? Eğer bu tanım doğruysa, bu durumda "sanal dediğimiz şey de nesnel dünyadan algılama olanaklarımla gerekçelendiremediklerimdir".

Bu tanımlar bana doğru gibi geliyor; çünkü sanalla gerçek arasında kesin bir ayrımı ortaya koyduğu gibi, bilgikuramsal açıdan gerçeği belirlemenin algılama olanaklarımızla sınırlı, onunla hareketlilik ve canlılık elde eden ve değişen bir şey olduğunu da saptıyor. Ayrıca sıradan birinin algılamaları ve buna bağlı olarak gerekçelendirmeleri ile bir bilim insanının algılamaları ve gerekçelendirmelerinin birbirinden farklı olduğuna da ortaya koyuyor. Burada sıradan insanınkilerle bilim insanınınkiler arasında hiçbir ortak nokta bulunmadığını söylemek istemiyorum. Kuşkusuz her ikisi de onaylayabilecekleri gündelik bir bilgiye sahiptir. Ancak bir bilim insanını sıradan insandan ayıran gündelik bilgiden hareket etmekle birlikte o bilgiyi aşmasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, sıradan insan güneşin doğup battığına bakarak güneşin hareket ettiğini, yeryüzü çevresinde döndüğünü sanır (1). Bilim insanı anılan gündelik bilginin yanıltıcı olduğunu bilir ve yeryüzü kendi ekseni etrafında döndüğü için güneşin hareket ettiğini sandığımızı söyler; hatta böyle olduğunun görsel kanıtlarını da sunar.

Nesnel dünyadan algıladıklarımızla gerekçelendirmeye çalıştığımız şeyler genellikle "öyle olduğuna" **inandığımız** ya da "öyle olduğunu" **sandığımız** şeylerdir. Bunları biz bu türlü gerekçelendirmelerle kuşkudan arındırmaya çalışırız. Kuşkusuz bu kuşkudan arındırma işlemi son noktası olmayan, hep yapılması gereken bir işlemdir. Çağdaş bilimin, Ortaçağ ilminden farklı olarak, bize gösterdiği budur. Bir şeyi, bir olguyu kuşkudan arındırmakla daha açık ve daha bilinir hale getirmiş oluruz. Kuşkudan arındırmaya çalıştığımız inandığımız ve sandığımız şeyler, içinde bulunduğumuz evrenle (evrenden yalnızca nesneler dünyasını anlamıyorum; evrene insan, toplum ve bunlarla ilişkili şeyler de dahildir) ve kavrama olanaklarımızla yakından ilişkilidir. Biz bir şeyi, bir olguyu kavrama olanaklarımızla ne denli açıklığa kavuşturursak o denli açık ve bilinir hale getiririz. Bu süreç gerçekliği saptama sürecidir. Saptamaya çalıştığımız gerçeklik de, dışımızda olan gerçekliktir; nesnel gerçekliktir (2). Algılama alanımıza girse de, girmese de nesnel dünyaya ait olan şeylerin gerçekliğinin saptanma olasılığı vardır. Sözgelimi, duyamadığımız sesleri, göremediğimiz şeyleri (manyetik alan, elektrik akımı gibi) saptama ve gerçekliğini ortaya koyma olasılığı bulunmaktadır.

Nesnel dünyadan algıladıklarımızla gerekçelendirmeye çalıştığımız şeyler genellikle "öyle olduğuna" inandığımız ya da "öyle olduğunu" sandığımız şeylerdir.

Ortaçağın dünyası, ilahiyatçının (3) dünyası

Birbirinin eşdeğeri olan, birbirinden ayıramayacağımız bu iki dünyaya öğrencilerimden çok sık olarak gelen bir soru ile başlamak istiyorum. Soru kuşkusuz görülmeyen Tanrı'nın, gerçekliği yukarıdaki biçimde tanımladığımız takdirde, kanıtlanmasının olanaksızlığı ile ilgili ve kanıtlanmasını olanaklı hale getirme çabasının bir ürünü idi; aslında özgün bir soru da değildi. Soru şu idi: "Tanrı gibi elektrik akımını da göremiyoruz; nasıl elektrik akımından kuşku duymuyorsak, Tanrı'dan da kuşku duymamamız gerekmez mi?" Kuşkusuz soru yanlıştı; çünkü Tanrı ile elektrik akımı aynı şeyler değildi. Elektrik akımı bizim dışımızda nesnel olanaklarla saptayabileceğimiz bir şeydi, Tanrı ise değildi. Onlara verdiğim yanıt şu oldu. Elektrik akımını gözle görmesek de, onu başka olanaklarla saptayabiliriz. Sözgelimi, elimizle akım geçen teli her tuttuğumuzda çarpıldığımızı görürüz,

hatta yaşamımızı yitiririz; elektrik düğmesine her bastığımızda elektrik enerjisinin ışık enerjisine dönüştüğünü algılarız. Tanrı için böylesine somut bir deneyime belki dua ile sahip olabiliriz, ancak duanın da gerçekleşme olasılığı yoktur. Çok seyrek olarak kimi dualara denk gelen gerçekleşmeler birer rastlantıdan ibarettir; çünkü dua etmesek de olayların seyri değişmez, aynı şekilde gerçekleşirdi. Eğer Tanrı, elektrik örneğinde olduğu gibi, her duaya karşılık verseydi, tıpkı her elektrik düğmesine dokunduğumuzda ampulün yanması gibi, O'ndan hiç kimse kuşku duymaz; O'na inanmaz, O'nu bilirdik, O'nun tılsımı, gizemi kalmaz, bizi duygusal açıdan saramaz, etkileyemezdi; dinler ve inançlar olmazdı.

Ortaçağın ya da ilahiyatçının dünyası işte öğrencinin sormuş olduğu bu soruda saklı. Ortaçağ insanı ya da ilahiyatçı, Tanrı'nın öylesine bir dış gerçekliği bulunduğuna koşullandırılmıştır ki, O'nun tartışılmaz bir dış gerçekliğinin olması gerektiğini düşünür (4); böyle bir dış gerçekliğin bulunmama olasılığını tartışmak bile istemez; tartışan ya da tartışmaya açan kişiye de kendi dogmasını onaylatmak için kendince gerekçeler sunmaya çalışır.

Ortaçağa dönecek ve o dönemde ister Hıristiyan isterse Müslüman düşünürlerin görüşlerine bir göz atacak olursak, bu düşünürler somut, görülebilir ve algılanabilir olanı sanal, görülemeyeni ve algılanamayanı, bütünüyle zihinsel olanı gerçek olarak kabullenmişlerdir. Bu kabulleniş Ortaçağ düşünürlerinin dinsel inanışları gereği **Aristoteles** ve **Eflatun** (Platon) gibi İlkçağ düşünürlerinden miras aldıkları bir kabulleniştir. Nitekim **Parmenides**'ten (5) gelen bir geleneği izleyen Eflatun, özellikle, içinde bulunduğumuz nesnel varlıklar dünyasının, **Herakleitos**'un (6) da dikkati çektiği gibi, hiç aynı kalmayan, hep değişim ve devinim içinde olan bir dünya olması nedeniyle, bu dünyaya ilişkin bilgimizin ancak sanı (doksa)'dan ibaret olabileceğini, bilginin ancak değişmez olanla ilgili olabileceğini ve bunun da ancak us (nous) sayesinde elde edilebileceğini ileri sürer. Aynı geleneği izleyen Aristoteles de, bu dünyaya ilişkin ister iç ister dış duyumlamalarımızla elde edebileceğimiz algılarımızın, kesinlikten uzak, yanılgılara açık algılar olduğunu; kesin ve yanılmaz algıların tamamıyla akılda bulunabileceğini vurgular. Kuşkusuz, gerek Eflatun'un gerekse Aristoteles'in (7) burada sözünü ettiğimiz "akl"ını zihinle karıştırmamalıyız. Onların akıl dedikleri şey zihin gibi, kendi deyişleriyle, aşağılık duyum algılarıyla bağlantısı olan bir şey değildir; tamamıyla kutsanmış, tanrısal bir şeydir; zihnin ulaşamayacağı olağanüstü bir işlevi yerine getirir; bizi Eflatun'un ideleri (Aristoteles'in suretleri) ile buluşturur. Bu bakış açısı dinsel ideolojiye de uygun düştüğü için Ortaçağda hem Hıristiyan hem de Müslüman düşünürlerce hemen benimsenmiş, neredeyse 16. yüzyıla değin geçerliğini korumuştur. Müslüman düşünürlerden bir örnek vermek gerekirse, **İbn Sina** gerek dış duyular (dokunma=lems, tat alma=zevk, koklama=şemm, görme=basar ve işitme= sem') gerekse iç duyular (ortak duyu=elhiss el-müşterek, tasarlama=musavvıra, bellek=hafıza, imgeleme=mütehayyile ve kuruntu=mütevehimme) (8) sayesinde sanılara ulaşabileceğimizi; çünkü bu türden algılama ve kavramaların dünyasal değişkenlik koşullarından bağımsız olamayacağını; ancak akılla kavranan dünyasal koşullardan bağımsız olana gerçek anlamda bilgi diyebileceğimizi ileri sürer. Görüldüğü gibi, bu akıl bugün anladığımız, çoğu kez zihin anlamında kullandığımız akıl değildir; bir tür sezgi gücüdür, Tanrı ile bağlantı kurabilecek bir güçtür. Nitekim İbn Sina da sözü edilen bu aklın tanrısal aydınlanmayla bilgi elde edebileceğini savunur. Bu nedenle öte dünyalık diyebileceğimiz bu türden bilgi, tanrısal kaynaklı olarak kabul edildiği için, peygamberlerin ve filozofların ayrıcalığıdır. Bu türden bilginin filozofların da ayrıcalığı olduğu Eflatun (Platon)'dan gelen bir gelenektir ve bu gelenek İslam dünyasında hem filozofların hem de mutasavvıfların esin kaynağı olmuştur.

İbn Sina gerek dış duyular gerekse iç duyular sayesinde sanılara ulaşabileceğimizi; çünkü bu türden algılama ve kavramaların dünyasal değişkenlik koşullarından bağımsız olamayacağını; ancak akılla kavranan dünyasal koşullardan bağımsız olana gerçek anlamda bilgi diyebileceğimizi ileri sürer.

Bir Ortaçağ düşünürü için bir şey belirli, apaçık, özel örneklerden ne denli soyutlanır ve uzaklaştırılırsa, o denli değer taşır ve kutsanır. Hatta özelle bağlar tümüyle kopartılırsa, değişmez kutsal gerçeğe tam anlamıyla ulaşılmış olur. İnsanın temel ereği de bu gerçeğe ulaşmak olmalıdır.

Yukarıda açıklananları bugünün diline çevirecek ve daha açık bir dille ifade edecek olursak, acaba şöyle demeleri daha doğru olmaz mıydı? "Bir şeyi ne denli belirsiz duruma getirirsek, gerçekliğe ve kutsala o denli ulaşırız". Aslında söylenmek istenen tam anlamıyla bu olsa gerek. Bu dinlerin bildirilerinin ve Ortaçağ düşüncesinin doğasından kaynaklanıyor: Bir şeyi olabildiğince belirsiz bir duruma getirmek ve böylece gizemini arttırmak. Kuşkusuz bu o dönemin bilim anlayışı ile yakından bağlantılıdır. Bu bilim anlayışında tanım ve tasnifler önem taşır; bir başka deyişle soyutlama ve genelleme önemlidir. Bu soyutlama ve genellemeler kuramsal çabalar olup, bir noktadan

sonra özel ve somutla bağlantısı kesilir, verimli olmaktan çıkar, kısırlaşır ve tıkanır. Nitekim Ortaçağ düşüncesi, temelindeki dinsel inanç gereği, genelleme sürecini "belirsiz"de (Ortaçağ düşünce geleneğine bağlı olanlarca "saltık", "evrensel") sonlandırmış ve böylece tıkanıp, kalmıştır.

Aslında günümüz biliminde de genellemeler, tanım ve tasnifler önemlidir. Ancak bu genellemeler, kutsala ya da belirsize odaklanarak, özelle ve somutla bağlantısını kesmez; yaşamsallığını özelden ve somuttan, bu konularda yapılacak hassas deneylerden ve gözlemlerden sağlar; bu nedenle dinamik karakterlidir; genellemeler, tanım ve tasnifler özelle, somutla, deneyle denetlenir; saltıklık asla düşünülmez; çünkü bilimin ereği açık olmayanı açık olanla açıklamaktır; belirsiz ve açıklanamazlar peşinde koşmak değildir.

Gerçekte bir şeyi ne denli belirsiz bir duruma sokarsak, gizemini (sırrını, tılsımını) o denli arttırmış, duyguları hareket geçirmiş oluruz. Bu nedenle, belki kimilerince yadırganacak ama, doğrusunu söylemek gerekirse, Ortaçağın dünyası, duygu dünyasıdır; öznelliklerin egemen olduğu dünyadır; bir başka deyişle öznelliğin dayatılarak ve yaygınlaştırılarak, evrenselmiş, saltıkmış, değişmezmiş gibi gösterildiği bir dünyadır (9). Böyle olduğu içindir ki, bugün nasıl savaşlar ve çatışmalar genellikle ekonomik nedenlerden çıkıyorsa, o dönemlerde büyük ölçüde öznel dünyaları başka öznel dünyalara dayatmaktan çıkmıştır. Kutsal savaşlar (cihad, mezhep çatışmaları, sözgelimi; Nişabur Fitnesi, Haçlı Seferleri, 30 Yıl Savaşları vb.) bu ikinci nedenle ortaya çıkan savaşlar ve çatışmalardır.

İlahiyatçının dünyası da yukarıda sözünü ettiğimiz dünyadan farklı değildir. Sözde bilimsel toplantılarda ve sözde hakemli dergilerde çok işitilen ve çok yazılan bir tümce vardır: "Biz *Kur'an* ayetlerini yorumlarız, ama gerçekte Tanrı'nın ne amaçladığını kesin olarak bilemeyiz; bizim yorumlarımız bir takım kes-

Nasıl Kopernikos, Batlamyus'un yeryüzü merkezli evren görüşünü tersine çevirdiyse, günümüzün bilim anlayışı da, Ortaçağların ve dinlerin her şeyin Ulu Bir Zihin'den çıktığı, bu nedenle kavramsal ve soyut olana değer verilmesi anlayışını, kavramsal ve soyut olanın somut ve nesnel olandan kaynaklandığı ve bunlar aracılığıyla insan zihni tarafından fark edildiği anlayışıyla tersine çevirmiş ve bilimsel bir devrim gerçekleştirmiştir.

tirimleridir (tahminlerdir)". Demek istedikleri yeterince açık değil mi? Tanrı bize açık, belirli bir şey iletmemiştir; açık gibi görünenleri bile (muhtemelen çağımızda değerler düzeninin değişmesi sonucu) gerçekte açık değildir; bu nedenle açık hale getirilmelidir. "*Kur'an* her çağda yeniden yorumlanması gereken bir kitaptır" söyleminin ardında da aynı gerçek yatmıyor mu?

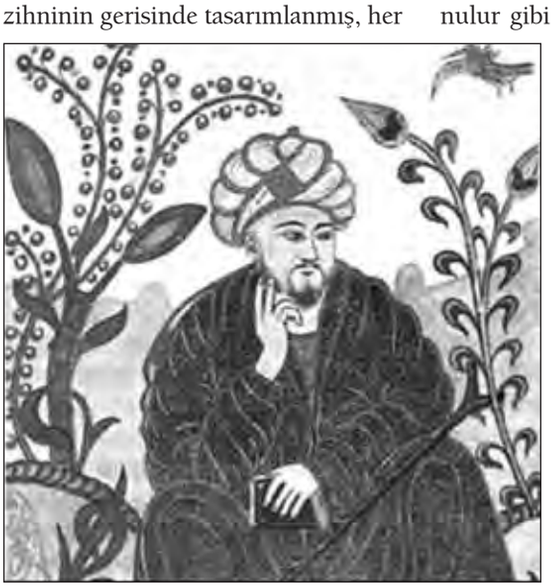
Kuşkusuz bu türlü söylemlerin bilimsel bir temeli olmamakla birlikte, geçmişten miras alınan *Kur'an*'da her şeyin özel olarak (tafsili) bulunmasa da genel olarak (icmali) bulunduğu anlayışıyla yakın bir bağlantısı vardır ve kendimiz ve çevremizle ilgili her şeyi (doğa ve insan bilimleri, ahlak, hukuk, siyaset vb.'yi) dine bağlama amacı taşımaktadır; bu nedenle bu türlü söylemler özde siyasal amaçlıdır; *Kur'an*'ı doğru anlamlandırmaya ve onu gerçek yerine oturtmaya çalışmak gibi halisane bir niyet taşımamaktadır.

Tarihten alındığını söylediğimiz bu miras tarihte kendi bağlamında anlamlıdır. Yukarıda da dikkati çektiğimiz gibi, her şeyin aslının, tanrısal âlemde, **idelerde**, **levh-i mahfuz**'da (10), **umm el-kitab**'ta (11) bulunduğuna; bunların ancak farklı adlar altında andığımız bu alandan özel kişilerce (peygamber, filozof, veliler, vb.'ce) elde edilebileceğine odaklanmış bir kültürel ortamda her şeyi dinsel bildiriye ya da bildirilere bağlamak doğaldır ve anlamlıdır. Ancak bu doğallık ve anlamlılık yeni bir değişim yaşanıp, doğaya ve kendimize bakış yöntemimiz ciddi bir dönüşüm geçirdiğinde geçerliliğini yitirir; tıpkı **Kopernikos**'un **Batlamyus** astronomisinde yaptığı devrim gibi. Nasıl Kopernikos, Batlamyus'un yeryüzü merkezli evren görüşünü tersine çevirdiyse, günümüzün bilim anlayışı da Ortaçağların ve dinlerin her şeyin **Ulu Bir Zihin**'den çıktığı, bu nedenle kavramsal ve soyut olana değer verilmesi anlayışını, kavramsal ve soyut olanın somut ve nesnel olandan kaynaklandığı ve bunlar aracılığıyla insan zihni tarafından fark edildiği anlayışıyla tersine çevirmiş ve bilimsel bir devrim gerçekleştirmiştir. Bir başka deyişle, sanalla gerçeğin yerleri değişmiştir. Geçmişte sanal dediğimize bugün gerçek (eleştiriye, değiştirilmeye açık gerçek) adını vermekteyiz; günümüz ilahiyatçısı da, bilinçaltında da olsa, bu değişen durumu kabul etmek zorunda kalmakta, inandığı şeylerin bildiği şeyler denli değerli olduğunu, onlarla eşdeğer olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Aslında salt gerçekliğin aşkınlığı savını ileri sürsek bile, hareket noktamız somut gözlem ve deneyimlerimizdir. Nitekim Ortaçağ insanı ya da bugünün ilahiyatçısı sanal dünyasını kurarken gündelik bilgi, döneminin gözlem ve deneye bağlı bilgilerini, her ne kadar görünüşte değersiz görse ve küçümsese de, sanal dünyası için temel yapmaktadır. Yüzyıllar öncesinden bugüne değin yazılmış teoloji ve kelam kitaplarında yer alan Tanrı'ya ve tanrısal âleme ilişkin sayfalarca kanıtlamalar ya gündelik, alışılagelmiş bilgiyi hareket noktası yapmakta ya da döneminin yine gözlem ve deneye dayanan somut ve nesnel bilgisinden hareket etmektedir. Bu, somutu,

gözleneni gerçekte daha önemsemek, daha değerli bulmak, ancak bunu itiraf etmemek demek değil midir?

Bilinebilirlik açısından Evren ve Tanrı

Ortaçağ insanı, düşünürü ve bugünün ilahiyatçısı gözlediği ve kavradığı evreni, kendi deyimleriyle, Tanrı'nın bir göstergesi (*Kur'an*'da **âyât**, kelamcı ve fıkıhçılarda çoğu kez **delâ-il**) olarak görür ve elde edilen sonucu bilgi diye değerlendirir. Bu ilişkilendirme, adını ne koyarsak koyalım, nedenle sonuç arasında yapılan ilişkilendirmeden kuşkusuz farklıdır (12). Birincisi duygusal dünyamıza, ikincisi ise nesnel (duygu dışı) dünyamıza aittir. Göstergeler işe yarar şeyler, özellikle insanın yararına olan şeyler oldukları için duyguları etkilemeye yöneliktir. Sözgelimi, evrenin insan için yaratıldığı, onun barınmasını, beslenmesini sağladığı, ışıklı gök cisimlerinin çölde yolumuzu bulmamıza yardımcı olduğu vb. yönündeki ifadeler duygulara yönelik ifadelerdir ve insan odaklıdır. İşe yarayan şeyler amaç ve tasarımla ilişkilendirilebileceğinden, evrende hazır olarak bulduğumuz ve bulamadığımız şeyler, tıpkı bir insanın otomobil tasarlayıp yapması gibi, Tanrı'nın tasarımına ve yaratmasına bağlanır. Nedenselliğin kabul edilebilir gibi göründüğü neden kanıtında bile Ortaçağ insanının, düşünürünün ve bugünün ilahiyatçısının zihninin gerisinde tasarımlanmış, her

Farabi gibi İslâm filozoflarında evrendeki oluşumun her aşamasında Tanrı, göksel akıllar, göksel nefsler ve göksel cisimler etkindir.

Ortaçağ insanı, düşünürü ve bugünün ilahiyatçısı gözlediği ve kavradığı evreni, kendi deyimleriyle, Tanrı'nın bir göstergesi olarak görür ve elde edilen sonucu bilgi diye değerlendirir.

şeyin yerli yerinde olduğu bir evren vardır. "Nedenselliğin kabul edilir gibi göründüğü" dememin nedeni, Tanrı istenciyle yine belli bir gereksinmeyi gidermek ve belli bir amacı gerçekleştirmek üzere yaratılmış kendinden bir etkinliği olmayan bir neden-sonuç ilişkisinden söz edilmiş olmasıdır. Ortaçağlarda çok sık söylenen bir söz vardır: "Cansız nesneler hiçbir şey meydana getiremez", daha açık bir deyişle, cansız nesneler etkin olamaz. Bu nedenle, bugün olumsal bilimlerin temel ve vazgeçilmez kabulü olan nedenin sonucunu var etmesi, sonucu üzerinde etkili olması o çağların düşünürlerine yabancı bir görüştür. Onlarca bu etkinlik ancak bilen, tasarlayan bir Yüce Varlık olmadan gerçekleşemez. Sözgelimi, nedenselliğin katı bir biçimde savunulur gibi göründüğü **Farabi** ve İbn Sina gibi İslâm filozoflarında evrendeki oluşumun her aşamasında Tanrı, göksel akıllar, göksel nefsler ve göksel cisimler etkindir (13). Bu bakış açısını mantıksal sonucuna iletecek olursak, İslâm filozoflarının şiddetle karşı çıktığı kelâmcıların bakış açısının bir benzeriyle karşılaşırız: Nedenlerin bu dünyada etkinmiş gibi görünmelerinin nedeni, bunların sonuçlarıyla birlikte yaratılmış olmaları ve bizim onları birlikte algılamamızdır. Daha açık bir deyişle, gerçekmiş gibi gördüğümüz ilişki, bir yanılsamadır.

Böylesine, bir genel bakış açısının, böylesine bir dünya görüşünün, İslâm dünyasının bilimsel ve kültürel gelişimine olumsuz etkisinin bulunduğu dikkate alınması gereken bir husus olmakla birlikte, bizi burada ilgilendiren konunun bilimsel ve felsefi (14) boyutudur. O halde şimdi şu soruyu sorabiliriz: Eğer gerçekmiş gibi gördüklerimiz bir yanılsama ise, gerçeğe nasıl ulaşacağız, onu nasıl yakalayacağız? Batıda mistiklerin, doğuda sufilerin, daha da önemlisi peygamberlerin bireysel ve tamamıyla öznel deneyimleriyle mi? Herkese açık olmayan bir şeye gerçek adını vermek ve bu soruya olumlu yanıt vermek ancak sofistçe bir yanıt olabilir. Bu durumda yanıtı bir başka yerde aramak gerekir.

Bir şeye gerçek diyebilmemiz ya da bir şeyin olası bir gerçekliğe sahip olduğunu söyleyebilmemiz için o şeyin herkesçe kavranılabilir olması gerekir. Kavranamayan ve kavranma olasılığı bulunmayan bir şeyin bilinmesinden ve hatta o şeyin bir gerçekliği bulunduğundan söz edemeyiz. Kavranan ve kavranma olasılığı bulunan şeyler bilgi alanımıza giren şeylerdir ve gerçek dediğimiz şeyi oluşturur. Sözgelimi, üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olması, eşit hızla hareket eden iki ulaşım aracının eşit sürede eşit mesafeyi geçeceği kavradığım bir şeydir ve bilgi alanıma girer ve bunlar birer gerçekliktir; her ne kadar sonrakine somut, öncekine soyut adını versek de… Kaldı ki, soyut dediğimiz gerçeklik de tümüyle somuttan bağımsız değildir; sözgelimi üçgeni, iki dik açıyı bir yerlere çizebilirim, açılarını açı ölçerle ölçebilirim; ayrıca evrende geometrik bütün biçimlerin somut kaba örneklerini görebilirim. Yine evrende henüz karşılaşmadığımız bir türün varlığı, henüz bu türü kavraya-

masam da, kavrama olasılığım olan ve bilgi alanıma giren bir şeydir. Kavranılır öğelerden oluşan hayali varlıklar da bu grup içinde yer alabilir. Sözgelimi, anka kuşu, hiç karşılaşmadığımız bir kuş olsa da, sonunda deneyimim içinde bulunan kavranılır öğelerden oluştuğu için böyle bir kuşun gerçekte bir yerlerde olabileceğini, bir yerlerde böyle bir kuşla karşılaşabileceğimizi söyleyebiliriz. Nitekim deve kuşuyla hiç karşılaşmayan birinin deve kuşunun olamayacağını söylemesi kadar saçma bir şey olamaz. Bir şey olabilirlik sınırları içinde kalıyor ve mantıksal bir çelişki taşımıyorsa, o şeyin olamayacağını ve bilinemeyeceğini söylememeliyiz. Biz evrenle ilgili deneyimlerimizi tüketemeyeceğimize göre, olabilirlik sınırları içinde kalan şeylerin olamayacağı savını ileri sürmememiz gerekir (15).

Bu durumda acaba Tanrı'yı bilinmesi olası şeyler sınıfına sokabilir miyiz? Bu soruya olumlu bir yanıt verebilmemiz için O'nun bizim kavrama ve algılama olanaklarımıza açık olması, algılama ve kavrama sınırlarımız içinde yer alması gerekir. Oysa Tanrı kavramı doğası itibariyle tamamıyla salt zihinsel ve paradoksal niteliği ağır basan bir varlıktır. "O hiçbir şeye benzemez", "O'nun mekânı, zamanı, ölçüsü yoktur", "O doğmaz ve doğurulamaz", "O her şeyi yaratır, hiçbir şey O'nu yaratamaz", "O'nun nitelikleri ne kendisinde ne de kendisinin dışındadır", "O'nun tanımı yapılamaz" (eskilerin deyişiyle O'nun özü bilinemez), "Onun uzamı yoktur", "O kendisinde hiçbir birimin yer almadığı anlamında öncesizdir". *Kur'an*'dan, Kelâm ve İslâm felsefesi metinlerinden çıkarılan bu önermeler ne algılanabilir, ne kavranabilir ne de deneyimi edinilebilir önermelerdir. Bu önermelerin yalnızca anlaşılabilir olduğunu söyleyebiliriz; çünkü bu önermeleri işiten kişi, Tanrı'nın bizim deneyim alanımıza giren bir varlık olmadığını, O'nu bilemeyeceğimizi, O'nun bizce gizemli bir varlık olduğunu anlar. Bizim evrende anka kuşunu bulma olasılığımız vardır, ama Tanrı'yı bulma olasılığımız yoktur. Bu nedenle olmalı ki, Tanrı'yı bulma olasılığı öteki dünyaya ertelenmiştir. Buradan şu sonuca varmak olasıdır: Tanrı bir bilgi konusu değil, salt inanç konusudur; O'nu bilme olanaklarımızla ne denli var etmeye çalışsak da başarılı olamayız.

İnancın belirgin öğeleri olan korku ve umudun doğurduğu sığınma gereksinmesini gideren Tanrıyı, insan genellikle kendi çabasıyla bulmaz, içinde yaşadığı toplumda hazır olarak bulur ve ona koşullandırılır.

İnanç nesnesi olarak Tanrı

İnanma, inanç sözcükleri gündelik dilde genellikle sanı, kestirme (tahmin), varsayım (faraziye, hipotez), bağlılık ve güven anlamlarında kullanılır; bireysel ve öznel bir eğilimi anlatır. Sıradan bir insanın sanıları, kestirimleri olduğu gibi, bilim insanlarının da varsayımları vardır. Bunlar doğrudan doğruya nesnel dünyayla ilgili şeyler olduklarından doğruluk ve yanlışlıkları denenebilir; araştırma sonucunda yanlış ya da doğru oldukları saptanabilir. Basit bir örnek vermek gerekirse, pencereyi açık bırakmış olmam nedeniyle evime hırsız girdiği kuruntusuna kapılabilirim, telaşlanıp evime gidebilirim. Evime hırsız girdiğini gördüğümde kuruntum ve telaşım doğrulanmış olur; evime hırsız girmemişse kuruntum ve telaşımın yersiz olduğunu anlarım. Yine bir arkadaşıma, bir siyasal parti önderine inanabilirim; inancım nedeniyle onlara toz kondurmayabilirim. Ancak bu inanç da önceki örnekte olduğu gibi, kalıcı değildir; onlar beni hayal kırıklığına uğrattıkları anda onlara yönelik inancım ve bağlılığım ortadan kalkar.

Her iki örnekte de dikkati çeken husus geleceğe ilişkin duygusal edilginliklerin farklı derecelerde öne çıkmasıdır. Bu duygusal edilginlikler **korku**, **umut** ve **beklenti**dir. Beni evime telaş içinde yönlendiren, bir şeylerimi kaybetme korkusu ve beklentisidir. Bir siyasal parti önderine inancım, onun genelde ülkenin, özelde ise benim yararlarıma hizmet edeceği beklentisidir. Bilimsel bir varsayımda da sonucun varsayımda yer aldığı gibi çıkacağı beklentisi vardır. Tanrı inancında bu iki öğe (**korku** ve **umut**) daha belirgin ve yoğundur. Eksiklik, yetersizlik ve bunların birlikte getirdiği endişe, korku ve beklenti bir yerlere sığınmaya yönelten etkenlerdir. Bir başka deyişle, bunlar sığınma gereksinmesinin doğmasına yol açarlar. Tanrı bu sığınma gereksinmesini gideren tek yer olmamakla birlikte, bu yerlerden biri ve en yaygınıdır. İnsan genellikle bu yeri kendi çabasıyla bulmaz, içinde yaşadığı toplumda hazır olarak bulur ve ona koşullandırılır. Bu yer korku ve umutların giderileceği bir sığınak (**melce**) olduğu, ciddi bir zihinsel çaba gerektirmediği ve hazır bir reçete sunduğu için kolaylıkla kabul edilir ve inanılır (iman edilir, güvenilir). *Kur'an*'da sık sık korku ve umut (**havf** ve **reca**), özellikle korku temasının kullanılması boşuna değildir.

Dünyasal inançlarımız yakından tanıdığımız, karşı karşıya bulunduğumuz deneyerek bilgi haline getirip, gizemli olmaktan çıkarabileceğimiz için, bilinemezlerin, çaresizliklerin yoğun olduğu bir dünyada bilinemezlere ve çaresizliklere çözüm ve çare olarak sunulan gizemli Tanrı inancı denli sürekli değildir. Çünkü bilinmezler, çaresizlikler hep bulunacaktır ve birileri çözümü gizemli bir Tanrı'da arayacak ya da aramayı sürdürecektir. Sözgelimi, yağmurun nasıl olup da yağdığının bilinmediği bir ortamda yağmurun yağmasına neden olan atmosferdeki nem oranı, atmosfe-

rin ısısı vb. değil, Tanrı'dır; yağmur Tanrı'nın rahmet ve bereketidir. Yine hücre, hücresel bölünme vb.nin bilinmediği bir dönemde bebeği ana rahminde var eden, canlandıran Tanrı'dır. Bu hususlarda dünyasal nedenler ve bu nedenlerin etkinliği kavrandığında Tanrı'nın işlevi ve rolü değişir; bu kez bizim ilahiyat çevrelerinde yapıldığı gibi, Tanrı bu nedenlerin de gerisinde yer alan bir etken, bir neden olarak değerlendirilir. Ancak bu yanıt iyice düşünülerek verilmiş bir yanıt olmadığı için böyle bir yanıt *Kur'an* dahil bütün kutsal kitapların iletisinden uzaklaşmayı gerektirmesi bir yana, Tanrı'nın dünyasal nedenler cinsinden olması halinde bir gün bilinip gizemini ve tanrılık özelliğini yitireceği, dünyasal nedenlerden biri olmaması halinde ise bilgiye konu olamayacağı gerçeğini göz ardı etmektedir.

Tanrı'ya inancı güçlü kılan, insan Tanrı olmadıkça onun bilinme olasılığının olmaması, insanın ise her şeyi bilememesi özellikle kendisi ve geleceğiyle ilgili sürekli endişe içinde bulunmasıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi, Tanrı inancı, deyim yerindeyse, nesnel aklın değil, duygusal aklın; bir başka deyişle nesnel düşünüşün değil, duygusal düşünüşün ürünüdür. Ancak bu duygusal düşünüş sürekli nesnel düşünüşle iletişim halinde olup, nesnel düşünüşün gelişimine bağlı olarak kendisini ayarlar ve yeni durumlara kendisini uyarlar. İlahiyat çevrelerinde, daha önce de değindiğimiz, "*Kur'an*'ın yeni koşullara göre yeniden yorumlanması gerekir", "Müslümanların geri kalış nedeni içtihat kapısının kapanmasıdır" türünden söylemlerin gerçek nedeni, *Kur'an*'ı öncekilerin anlayamamış olması ya da *Kur'an* metninin kendi varoluş koşulları dışında gizil, her çağa yönelik bir anlamının bulunması değil, içinde yaşadığımız çağın gerçeklerinin Atatürk Türkiyesi'nde bu çevrelerce de bir ölçüde göz ardı edilemeyişi, ancak sorunu sığ bir düşünce ve kolaycılıkla çözmeye çalışmalarıdır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu bildiri, Tanrı konusunda söylenenler dışında, bütünüyle yaşanılmış şeylerle ilgilidir, bu yaşanılmış şeyler bağlamında düzenlenmiştir; yaşamın biçimi, yaşanılan şeyler değiştiğinde yeniden düşünülmeyi ve yeniden düzenlemeyi gerektirebilecek şeylerdir.

İnanç nesnesi olarak Din

Biraz önce açıklamaya çalıştığımız salt inanç nesnesi olarak Tanrı ile şimdi açıklamaya çalışacağımız "din" adı altında Tanrı'ya iliştirilen şeyler birbiriyle özdeş, birbirinden ayrılamayan şeyler midir? Buna olumlu yanıt vermek güç, hatta olanaksızdır. Özdeş olduklarını söyleyemeyiz, çünkü tanrı kavranabilir bir varlık olmadığı için bilgi nesnesi olmadığı halde, dinin ortaya koydukları doğrudan yaşamla, yaşamın çeşitli yönlerden düzeltilmesiyle ilgili, dolayısıyla kavranabilir şeyler olduğu için bilgi nesnesi durumundadır. Sözgelimi, *Kur'an*'ın ortaya koyduğu bildiri, Tanrı konusunda söylenenler dışında, bütünüyle yaşanılmış şeylerle ilgilidir, bu yaşanılmış şeyler bağlamında düzenlenmiştir; yaşamın biçimi, yaşanılan şeyler değiştiğinde yeniden düşünülmeyi ve yeniden düzenlemeyi gerektirebilecek şeylerdir. Tanrı hakkında, insanbiçimci ilişkilendirmeler yoluyla pek çok şey söylenmiş olmakla birlikte, O sürekli bu ilişkilendirmelerden arındırılır, bilinemeyen, kavranması olası olmayan bir varlık olarak sunulur. Yine bir örnek vermek gerekirse "Tanrı her şeyi bilir" sözü Tanrı hakkında çok sık işittiğimiz sözlerdendir; ancak O'nun bilmesinin bizimkinden farklı olduğu, nesnesinin bulunmadığı, nesnesinin o bilgiyi değil, o bilginin nesnesini yarattığı sürekli vurgulanır ve böylece Tanrı'nın bilgisi bizce bulanık ve anlaşılmaz bir hale getirilir. Bizce bir giz (sır) olan bu bilgi (üstelik tekliği de vurgulanır ve çokluğu ürettiği ileri sürülür) hem cansızlar hem canlılar dünyasını yaratır, onları düzenler, sosyal, siyasal, ahlâksal düzenlemeler yapar. Ancak din adı altında yapılan bütün düzenlemelerin yaşanılan ortam, koşullar vb. ile ilgili olduğu; o ortam ve koşullarda Tanrı'nın düzenlemesi olmadan da yapılabileceği görülür; çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, mevcut koşullar dikkate alındığında nasıl bir düzenlemeyle toplumsal esenlik ve gönencin sağlanacağı insanın ulaşamayacağı bir şey değildir. Burada gereksinilen şey yapılan düzenlemenin değişime muhatap olan topluluğa nasıl kabul ettirileceğidir. Ortaçağ topluluklarında işte bu noktada Tanrı işlevsel bir varlık olarak hazır bulunur ve değişime yönelik düzenleme ya da düzenlemeler konusunda, önemli güçlüklerle karşılaşılsa da, sonunda siyasal erkin elde edilmesi ve değişime toplumun genelinin hazır olmasıyla toplumsal uzlaşının gerçekleşmesi sağlanır.

Tanrı ile kurulan bu ilişkilendirmenin geleneksel adı vahiy (açınlanma) ya da dindir. Vahiy ya da din, bugün yeniden değerlendirdiğimizde, "genellikle bir toplum tasarımının tanrısal erkin güdümünde yaşama geçirilmesi" biçiminde tanımlanabilir. İslâm dinini örnek olarak alacak olursak *Kur'an*'da yer alan sorunlar ve çözümlerin **Hz. Muhammed**'in yaşam deneyiminin bir parçası olduğu-

nu görürüz (16). Ayrıca benzeri yaşam deneyimlerinin toplumun çoğu kesiminde yaşandığı da söylenebilir (17). Sözgelimi, yoksulluk, yetimlik, yolda kalmışlık, kadınların durumu, çok eşlilik, tek eşlilik, kölelik, miras dağıtımı, ticari ilişkiler hem Hz. Muhammed'in hem de aynı toplumun üyesi olan pek çok kişinin tanışık oldukları sorunlar olarak hem bireysel hem de kamusal vicdanda varlığını duyuran ve çözüm getiren sorunlardır. Daha da önemlisi, sorunlara getirilen çözümler, yeryüzünde örneği olmayan ya da insanüstü yardım gerektiren çözümler değildir. Bir başka yerde de belirttiğim gibi, yoksulluk, yetimlik, yolda kalmışlık Hz. Muhammed'in yakından tanışık olduğu şeylerdir ve o bu yolda acı deneyimleri olan bir kişidir; Hz. Muhammed, çok eşli evliliğin yaygın olduğu Hicaz bölgesinde zengin kadınlarla evlenen başka erkekler gibi **Hz. Hatice**'yi tek eş olarak kabullenmiştir; çok eşliliği Hz. Hatice'nin ölümünden sonradır. Ticari gezileri nedeniyle Ortadoğu'nun ticari uygulamaları, kölelik kurumuna yaklaşımı mirasa ilişkin çözümleri Hz. Muhammed'in bilgisi dışında değildir. Adalet, uygulama biçimleri değişse de en ilkel topluluklardan en gelişmiş topluluklara değin her toplumun vazgeçilmezleri arasında yer alır; her dönem kendi toplum yapısına uygun bir adalet anlayışı geliştirir (18). İslâm dinine baktığımızda, İslâm dininde bütün bu dünyasal örnekleri çoğu kez hazır bulunan; ancak kural ya da yasa haline getirilmemiş hususların tanrısal erkten yararlanılmak suretiyle yaşama geçirildiği görülür. Hz. Muhammed getirdiklerinin Tanrı'dan olduğuna inanmakla ve *Kur'an*'ın ifadesiyle, onun kendiliğinden hiçbir şey söylemediği, Tanrı'dan aldığını ilettiği belirtilmekle birlikte, öyle görünüyor ki, Hz. Muhammed'in deneyimini edindiği şeylerle ilgili bilinçaltı etkinliği son derece önemli ve dikkate alınması gereken bir konudur (19).

Bu nedenle, denebilir ki, dine inanmakla Tanrı'ya inanmak aynı şeyler olmadığı gibi din kurucusunun, içinde yaşadığı toplumun ve kültürel ortamın bir sonucu olarak, yaşam deneyimini dikkate almadan, dini bütünüyle Tanrı'nın ürünü saymak, Tanrı'yı bir yasa koyucu, bir yargıç, buyurucu ve yasaklayıcı bir varlık olarak görmek ne bilimsel ne de felsefi açıdan savunulabilir. Böyle bir yaklaşım ancak gerçeği yok sayarak, salt sanal (20) bir anlayışı doğru saymak, Hz. Muhammed'i yeri geldiğinde yaşadığı şeylere programlanan zihinsel yeterlik ve etkinlikten yoksun bir robot haline koymaktır.

Sanalla gerçek uzlaştırılabilir mi? (Bir çözüm girişimi)

Sanalı saltık anlamda kullandığımız, gerçekle bağlantısını kestiğimiz takdirde, gerçekle uzlaştırma olanağı bulunduğunu söylemek, salt bir söylemden öteye gitmez. Tanrı'yı fizikötesi, nesneler dışı, başka bir varlık olarak görmek, O'na yaratıcı diyerek nesnelerle bağlantısını kurmaya çalışsak da, O'nunla bu bağlantıyı asla kuramayız; en azından kendi koşullarımızda, kendi bağlamımızda bunu yapamayız. Yaygın deyişle, bekleyip de görmemiz gerekir, eğer böyle bir olanak var ise…

O halde içinde bulunduğumuz bağlamda geleneğin Tanrısı'nı salt sanal bir varlık, salt inanç olmaktan çıkarıp, bizce daha anlamlı bir duruma getirebilir miyiz? Tanrı'yı geleneksel düşüncede yapıldığı gibi evrenden uzaklaştırarak başkalaştırmadan, daha yakın ve kavranılması kolay, değişim ve gelişmenin ilkesi ya da kaynağı olarak görmek belki de en doğru yol gibi görünüyor. Buradan kaba bir arke arayışı içinde bulunacağım sanılmasın. Ne **Thales** gibi, evrenin kökünün "su" olduğunu (21) söyleyeceğim, ne de **Anaksimenes** gibi "hava" olduğunu (22)… Adına ne dersek diyelim, ister Tanrı ister doğa diyelim, her ikisi de, bir dış gerçekliğinin bulunduğuna ve insanbiçimci anlatılara ilişkin ayrıntılardan ayıklandığı takdirde, geleneğin Tanrısı'nın zihninde ya da doğada gizil (potansiyel) olarak bulunan (gerçekleşmesi olası bilgi), evrenin içinde gerçekleşen ve gerçekleşmesi olası süreçleri içinde taşır, tıpkı bir ağaç tohumunun ağacı içinde taşıması gibi… Bir bakıma, Tanrı açığa çıkması olası bu süreçlerin bütünüdür, tek tek her bir sürecin kendisi değildir. Bu süreç sonsuzca uzayan bir süreç olup insan bu sürecin bir halkası bu süreci okuyup kavrayabilecek, anlamlandırabilecek, değerler üretebilecek varlıktır (23). Bu süreç başlangıcından bu yana gelişip değişerek sürdüğü, insan da bu gelişip değişerek yürüyen sürecin bir parçası olduğu için, her çağda, her mekânda kendi birikimine ve koşullarına ve gelişimine (evrimine) koşut olarak evreni kavramaya, anlamlandırmaya, kendini ve toplumu düzenlemeye (ahlâk, hukuk, siyaseti üretmeye), bir bakıma sürecin kendi olanaklarının farkına varıp, çözümler üretmeye yatkındır.

Buna göre, her bilme, anlama, çözüm üretme Tanrı'ya inanmayan için doğanın, inanan için ise Tanrı'nın gizil süreçlerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu sürecin, sınırsızlığı ve belirsizliği düşünüldüğünde, bir yerde ve bir zamanda dondurulma-

Her bilme, anlama, çözüm üretme Tanrı'ya inanmayan için doğanın, inanan için ise Tanrı'nın gizil süreçlerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu sürecin, sınırsızlığı ve belirsizliği düşünüldüğünde, bir yerde ve bir zamanda dondurulması söz konusu değildir.

Bütünü kavrayamadıkça, sürecin kendisi olmadıkça sanaldan kurtuluş yoktur

sı söz konusu değildir. Bu nedenle algılama, kavrama, bilme, öğrenme, anlamlandırma olanaklarıyla donatılmış her insan, doğaya, kendisine ve içinde yaşadığı topluma duyarlı olması halinde, bu sınırsız ve belirsiz sürecin bir bölümünü kendi sınırlılıkları ve koşulları içinde aydınlatabilir. Dolayısıyla bu aydınlatma süreci göreceli ve koşulludur; algılayan, kavrayan, bilen, öğrenen ve anlamlandıran bir varlık bulunduğu sürece sonu bulunmayan bir süreçtir. Peygamberler, değişim ve devrimleri gerçekleştirenler bu sonu bulunmayan süreçte etkin olarak görev yapan kişiliklerdir. Gerçekleştirdikleri bilimsel ya da toplumsal değişimler ve devrimler bu sürecin belli bir aşamasında işlevlerini yerine getirirler; bir başka aşamasında önemli ölçüde geçerliklerini yitirirler. Ancak doğal ya da tanrısal süreç sona erdirilemeyeceği için her dönem kendi koşul ve olanaklarını beraberinde getirir, değişim sürüp gider. İlkçağlardan bugüne insanlığın toplumsal ve kültürel gelişimini bu gelişimin koşul ve olanaklarını dikkate aldığımızda ne bilgiye ne evreni anlamlandırma ve açıklamaya sınır koyabileceğimiz ortaya çıkar. Böylece Tanrı'yı saltık sanal bir varlık, saltık bir inanç olmaktan çıkarmış O'nu, tıpkı evrenin olmuş ve olacak olan süreçlerini bütünüyle kavrayamamamız ancak kavrama olanağına sahip olmamız gibi, bütünüyle kavrayamasak bile, kavrayışımıza açık bir hale getirmiş oluruz.

Bütünü kavrayamadıkça, sürecin kendisi olmadıkça sanaldan kurtuluş yoktur; yeter ki sanal, kavrayış ve bilgimize açık olsun, saltık gerçeklik diye sunularak insanlık oyalanmasın.

DİPNOTLAR

1) Bir Ortaçağ filozofunun görüşü de sıradan insanınkinden farklı olmamakla birlikte, temel bakış açısı, bugün baktığımızda, ne denli yanlış olursa olsun, neden öyle olduğuna getirdiği açıklamalarla sıradan insanınkinden ayrılır.

2) Kişinin iç dünyası da, tıpkı dış dünyası gibi, her türlü güçlüğüne karşın, nesnel bir gerçeklik olarak bilgi konusu yapılabilir.

3) İlahiyatçı derken İslam ilahiyatçısını kastediyorum.

4) Bu noktada ilahiyatçı paradoksal bir sıkıntıyla karşı karşıyadır; inancı noktasında gözlem ve deney sonucu elde edilen bilgiyi küçümsediği halde, Tanrı'yı adeta gözlemlenmesi ve nesnel deneyiminin edinilmesi olası evren içindeki bir nesne gibi algılamasını arzulamaktadır; basit ve ilgisiz karşılaştırmalara, açıklamalara girişmektedir. Bunun bir örneği, evreni bir yapıya benzeterek, tıpkı dünyadaki yapıların bir ustasının bulunması gibi, evrenin de bir ustasının bulunduğu savıdır. Verilen örnek ve yapılan benzetme bizi yalnızca evrenin kendi içinde başkalarına göre daha yetkin bir ustaya iletmekten başka bir sonuca iletmez. Bunun bir başka örneği de zihnin bütün sınırlarını zorlayarak, *Kur'an*'daki tarihsel kıssaları kutsallık ve gizemlilik öğelerinden soyutlamak suretiyle efsane ve mitoslardan ayırmak, kıssalarda tarih ve yer belirtilmemiş olmasını olayı ayrıntılarla perdelememeye bağlamaktır. Bu türden çabaları kör inancın kendisine aldatıcı sığınaklar arama girişimleri biçiminde değerlendirmek olasıdır; çünkü *Kur'an*'daki kıssalarda da kutsallık ve gizemlilik öğeleri bulunmaktadır ve gerçeği efsane ve mitostan ayıran bu türden mitoslardan arındırılmış olmasıdır. Ayrıca her kıssanın, efsane ve mitosun gerçekle bağlantısının olması zorunluluğu bulunmamakla birlikte, bunlar büyük ölçüde olmuş, gerçek bir olay ekseninde oluşturulmakta; kıssalarda Tanrı'nın bir hikmeti ve insanlara birileri aracılığıyla vermiş olduğu bir ders olarak, efsane ve mitoslarda tanrıların tanrılarla, tanrıların insanlarla, tanrıların yarı tanrı insanlarla ilişkileri ve çatışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türlü anlatımlarda hayalgücünün katkısını ve olayın fiktif yapısını yadsıma olanağımız yoktur.

5) Parmenides için bkz., W. Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Kısım I, Çev: S. Y. Baydur, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, sayı 317, İstanbul(trz.), ss.99, vdd.; krş., Kirk ve Raven, *The Presocratic Philosephers*, Cambridge University Press 1966, ss.263 vdd.

6) Herakleitos için bkz., W.Kranz, age., Kısım I, SS.73 VDD., Kirk ve Raven, age., ss.182 vdd.

7) Eflatun için bkz., Th. Gomperz, *The Greek Thinkers*, İng. Çev.: G.G.Berry, c.III, Londra 1964, Book V, ChapterVIII, ss.1 vdd.; onun Phaedon adlı yapıtı bu konuda önem taşır; yine onun Sokratik diyaloglarından Crito'da Sokrates'in daemon'undan söz eder (bkz., Th. Gomperz, age., c II, Book IV, Chapter, ss.87 vd.; Aristoteles için bkz., *De Anima*, III 5, 430a, 10-20; *Metaphysica*, 1049b, 24; 1072b, 14 24)

8) Bkz., Mehmet Dağ, *İbn Sina'nın Psikolojisi, İbn Sina'nın 1000. Doğum Yıldönümüne Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.

9) İlahiyatçının dünyasının duygunun ve öznelliğin egemen olduğu bir dünya olduğuna ilişkin somut bir örnek vermek istiyorum. Şimdi doçent unvanını almış, lisans döneminde okuttuğum bir öğrencim bana bir münasebetle uğradığında "derslerinizde anlattıklarınızdan rahatsızlık duyuyor, tüylerim diken diken oluyordu; sıradan fırlayıp sizi boğmak istiyordum; ama şimdi anlattıklarınızın ne denli doğru olduğunu anlıyorum" diyerek o dönemdeki duygularını aktardı. Son tümcesi ne denli doğruydu, bilemiyorum; çünkü tıpkı lisans döneminde bana yönelik duygularına benzer duygularının tutsağı olarak onun, başkalarıyla birlikte, jürisinde bulunduğu bir öğrencinin yaklaşık 4 yıl süreyle eğitiminden uzak kalmasında payı olmuştur.

10) Bkz., *Kur'an*, el-Buruc, (LXXXV), 22.

11) Bkz., *Kur'an*, er-Ra'd, (XIII), 39.

12) Günümüz İslam ilahiyatçılarının yapıtları okunduğunda, gösterge (delil) gösterilen (medlul) ile neden-sonuç ilişkisi arasındaki farkı bilmedikleri ve birbirine karıştırdıkları görülür.

13) Sözgelimi, Tanrı, göksel akıllar aracılığıyla salt zihinsel bir tasarım olan ilk maddeye suret vererek dört kökü, gökcisimleri aracılığıyla bu dört kökün birbiriyle çeşitli oranlarda karışmasını, bunların karışım oranlarındaki denge derecesine göre yine göksel akıllar aracılığıyla dört türsel suretin verilmesini ve böylece dört türün (madenler, bitkiler ve insanlar) oluşmasını sağlar.

14) Bu iki terimi birlikte kullanmamın nedeni bilim ve felsefenin birbirinden ayrı olamayacağı, düşünülemeyeceği gerçeğidir. Kimi kesimlerde karşılaşıldığı gibi, felsefeyi bilimden kopuk, fanteziler, güzel sözler üreten, hayatla bağlantısı olmayan, işe yaramayan, aylakların işi olan bir uğraş olarak görmek, felsefenin ne olduğunu bilmemektir.

15) Bu konuyla yakından ilgili olması nedeniyle şu anımı aktarmak istiyorum: Derslerimden birinde öğrencilerime, çok sık duydukları ve doğruluğundan kuşku duymadıkları "her insan ölümlüdür" yargısının değişmez bir yargı olup olmadığını sordum. Aldığım yanıt değişmez olduğu yönündeydi. Şöyle dedim: Düşünün ki, evrenin bir yerlerinde ölümsüz bir insanla karşılaştık; bu durumda anılan yargı geçerliğini sürdürebilir mi? Deneyimleri tüketemeyeceğimize göre böyle bir insanla karşılaşma olasılığını yadsıyamayız. O halde "her insan ölümlüdür" yargısı mevcut deneyimler bütünü açısından geçerlidir; saltık değil, görecelidir; çünkü mevcut deneyimlerle kayıtlıdır. Olumsal bilimlerde laboratuar deneylerinde de elde edilen sonuçlar kullandığımız araç gereçlerin duyarlığı, deneyleri hangi ortam ve koşullarda gerçekleştirdiğimizle kayıtlıdır.

16) Hz. Muhammed, peygamber olduğu yaklaşık 43 yaşına değin uzun ve verimli bir yaşam deneyiminden geçmiştir.

17) Sözgelimi, Hanifler topluluğunun oluşması bu yaşam deneyimlerinin bir sonucudur.

18) Çok çarpıcı olması nedeniyle Kur'an'da yer alan köle-efendi ilişkisini buna güzel bir örnek olarak gösterebiliriz.

19) İlahiyat fakültelerinde yaptırılan kimi tezlerde, genç beyinler kullanılarak, dini bir yansıtma (projeksiyon) olayı olarak değerlendirenlerin sığ bir anlayışla başkalarından çalıntı bilgilerle eleştirilmesini sağlayanların ve bundan bencilce bir haz duyanların, yukarıda anılan örneklere karşı verebilecekleri bir yanıt herhalde vardır.

20) Salt sanal, bize açık olan gerçekle hiçbir bağlantısı olmayan anlamında kullanılmıştır.

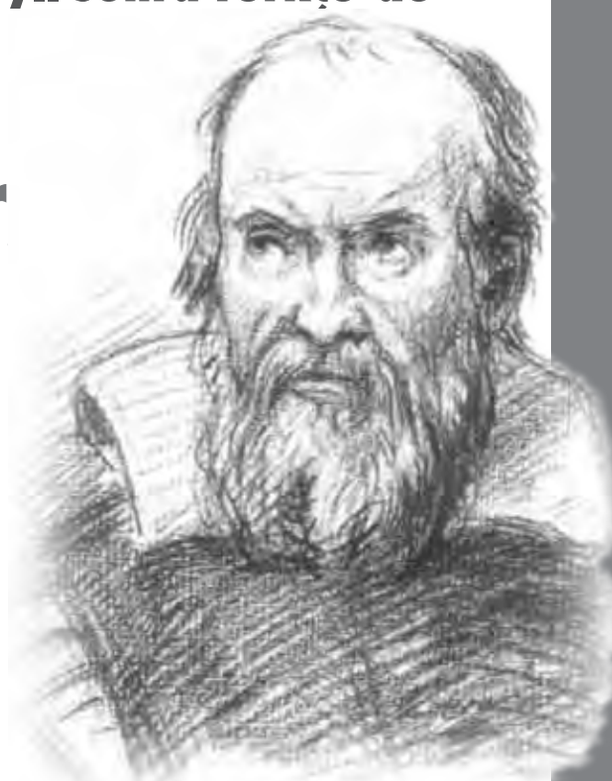
21) Bkz., W. Kranz, age., Kısım I, s.34; krş., Kirk ve Raven, age., s.87.

22) Bkz., W. Kranz, age., Kısım I, ss.42-43; krş., Kirk ve Raven, age., ss.150.

23) Sufiler arasında yaygın bir biçimde kullanılan bir hadis vardır: "Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi diledim; insanı yarattım". Bu tümcedeki Tanrı, evrende gerçekleşmesi olası, deyim yerindeyse, tohum halindeki sürecin kendisini ifade etmesi halinde bir gerçeği ortaya koyar. Bu noktada Tanrıtanımazla Tanrı'ya inanan uzlaşabilir; çünkü tanrı yerine süreçleri saklayan Doğa'yı koyarsanız, değişen hiçbir şey olmaz. Aslında bugün yapılması; ilahiyat alanında yapılması gereken bir Kopernik Devrimidir. Tanrı'yı uzaklaştırmak değil, yaklaştırmak gerekir. Bunun için Kur'an'da ve eski gelenekte bol dayanak da bulunabilir.

‘Güneş Sisteminin Anayasası’ 375 yıl sonra Türkçe’de

‘Bir insan Galileo’yu bilmeden yaşayabilir ancak bir toplum yaşayamaz’

Galileo’nun dünyamızı evren sistemine dahil etmeyi başararak modern bilimi kurduğu eseri “İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog” 375 yıl sonra Reşit Aşçıoğlu tarafından Türkçe’ye kazandırıldı. Aşçıoğlu çevirdiği eseri “Güneş Sisteminin anayasası”, Galileo’yu da “bilimin kök hücresi” olarak tanımlıyor. Ve ekliyor: Her çağın kendine göre çok önemli gerçekleri var. Galileo’nun önemi ise bütün çağlar için gerçek olan bir gerçeği bulmuş olmasındadır.

Reşit Aşçıoğlu ile söyleşi
Söyleşi: Işıl Kızılırmak

Galileo’nun üzerinde on altı yıl boyunca çalıştığı ve dünyamızı evren sistemine dahil etmeyi başararak modern bilimi kurduğu eseri *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* 375 yıl sonra Reşit Aşçıoğlu tarafından Türkçe’ye kazandırıldı. “Bir insan Galileo’yu bilmeden yaşayabilir ancak bir toplum yaşayamaz” diyerek yola çıkan Aşçıoğlu, bu çeviriyi gerçeği aramanın bir gereği olarak görüyor ve toplumsal sorumluluğunu yerine getirdiğini düşünüyor. Bu kitabı Türkiye’nin fikir yörüngesine yerleştirmeyi Galileo’nun yerküremizi evren sisteminde 3. yörüngeye yerleştirmesine benzetiyor. Söyleşinin sonunda ekliyor: “Söyleyeceklerimi isterseniz yazın, istemezseniz yazmayın. Ben bugün buraya gömleğimi bir yelken gibi rüzgarla doldurup geldim. Gururla... Çünkü böyle bir kitabı Türkçe’ye kazandırmış olmayı bir toplumsal görev bildim ve bunu yerine getirdim. Beş yıllık emeğin sonunda bu kitabın söyleşisine gururla, bir rüzgara yelken açar gibi geldim.” Aşçıoğlu böyle bir eseri dilimize kazandırmanın haklı gururunu yaşıyordu.

Çevirmen Reşit Aşçıoğlu ve arkadaşımız Işıl Kızılırmak söyleşirken.

Galileo: Bilimin kök hücresi

“İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog” bilimsel devrimin en önemli ürünlerinden biri ve 375 yıl sonra Türkçe çevirisiyle okurla buluşuyor. Önemi konusunda yoğun bir açıklama gerektirmeyen bu kazanımın 375 yıllık gecikmesinin yarattığı kayıplar neler sizce?

Eğer bir toplum güneş sisteminin anayasasını yazmış olan kimseyi yüzyıllarca okumazsa büyük kayba uğramış olur. Bu nedenle kitabın önsözünde “Bir insan Galileo’yu okumadan yaşayabilir ama bir toplum yaşayamaz” dedim. Galileo’nun diğer kitaplarını

okumak elbette önemli ancak güneş sisteminin anayasası niteliğindeki bu kitabı okumazsanız diğerleri ansiklopedik bilgi niteliğinde kalır. Eser yayınlandıktan sonra imzalayarak gönderdiğim birkaç kişi oldu ve bu kişilerden biri şairdi. Kitaba ilişkin ona şöyle dedim: "Bu kitapta kelimelerin kafiyesi yok, fikirlerin kafiyesi var". Yerkürenin döndüğünü bugün ispat etmek elbette kolay, uzaya gidip istediğinizi görebilme olanağına sahipsiniz; ancak o dönemde çok zordu. Bu açıdan bakıldığında esere bilimin belkemiğidir diyebiliriz. Birkaç alanda dünyanın döndüğünü teyit eden gösterimler sunacaksınız ve bu gösterimler arasında kafiye bulunan gösterimler olacak. Bunlar geometrik şekil olabilir, matematik hesabı olabilir. Direkt olarak söylenmese de okuyucu bunlar arasında tutturulan kafiyeyi bulabilir. Galileo sansürden geçirmek ve mahkemede yargılanmaktan kaçınmak için direkt söyleyemiyor. Okuyucu olarak bu kafiyeleri bulacak ve birleştireceksiniz.

Türkiye'de kitabı farklı dillerde okuma olanağına erişmiş ya da genel hatlarıyla bilgi sahibi olan kişiler var. İlk kez tanışacaklar için kitabın konusu, ispatları, bilim tarihindeki önemi hakkında bilgi verebilir misiniz?

İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog,
Galileo Galilei, Çev.: Reşit Aşçıoğlu,
İş Bankası Kültür Yayınları Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi

Türkçe'sini İtalyanca'sını okuyor gibi okuyacaklarını söyleyebilirim. Bence İtalyanca aslından okunmazsa Galileo'nun fikirlerini tam olarak anlama olanağı yok. Ben kitabın İngilizce'sini de okudum ve bazı yanlışlar buldum.Bu sebeple İtalyanca aslını okumaktan daha iyi bir yol yok. Ben Latince de bildiğim için o metni de inceledim. Kitabın yazıldığı dönemde zaten Latince'den İtalyanca'ya yeni yeni geçiş yapılıyor. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* İtalyanca olarak yazılmış ilk bilim kitabı. İtalyanca yazmasının nedeni inatla halka anlatmak istiyor oluşu. Yerküremizin 3. yörüngede güneş etrafında döndüğünü Galileo'nun kendisi bilse ne olacak bilmese ne olacak? Bildiklerini herkese anlatmak istiyor. Kitapta "bilimin ilerlemekten başka yolu yoktur" diyor Galileo. Nitekim termometrede olsun, makinenin icadında olsun hepsinde rolü vardır onun. Bilimin kök hücresi denilebilir Galileo'ya. Söyleşinin başında belkemiğidir dedim ama kök hücre tanımı daha uygun oldu.

Galileo'nun İngilizce kitapları da var ama ben hepsini okuyamadım tabii ki. *Art of Thinking* diye bir kitabı var. Çünkü düşüne düşüne, hesap ederek diyor ki; bu cisim buradadır. Kopernik bunu 1543 yılında söylüyor. Galileo gerçeği Kopernik'ten yaklaşık 80 yıl sonra ortaya koyuyor. Aralarında elbette bir fark var. Örneğin kilise Kopernik'in kitabına karşı büyük bir olumsuzluk sergilemiyor, mahzene atmakla yetiniyor. Ancak Galileo bu gerçeği açıkça dile getirdikten sonra Kopernik'in kitabını da yasaklamak akıllarına geliyor.

Galileo'nun bu derece tehlikeli bulunmasının sebebi nedir diye düşünürsek yanıt kaleminin kuvvetli olduğudur. Einstein, Galileo'nun fikirlerini anlatabilmedeki başarısını kaleminin çok güçlü oluşuna bağlıyor. Çünkü sadece gösterimlerle ya da matematikle bunu anlatamazdı. Aynı zamanda edebiyat da gerekli. Başka bir yazar da diyor ki "bu ne fizik kitabı, ne bir astronomi kitabı, ne de edebiyat kitabıdır"

Kopernik ile Galileo arasındaki fark

Galileo yola yerkürenin döndüğünü ispat etmek kararı ile çıkıyor. Kopernik'te söylediğini ispat etmek yoktur. Kopernik hesap adamıdır. Hesaplarını yapıyor, gökcisimlerini oraya koyuyor, buraya koyuyor. Bakıyor ortaya ejderha gibi bir şey çıkıyor. Bu böyle çalışamaz diye fikir yürütüyor. Şu biçimde olursa çalışabilir diye düşünüyor ve öyle yerleştiriyor. Ve az önce de söylediğim gibi bunları açıklarken ispat kaygısı gütmüyor. Bu bakımdan da Galileo çok önemlidir, çünkü söylediklerini ispat yoluna gitmiştir.

Size çok önemli bir sırrı vermek isterim. Kopernik ile Galileo arasındaki kesin fark bugüne kadar hiç yazılmamıştır. Benim bugüne kadar okuyarak, fikir kafiyelerine bakarak anladığım fark şudur: Kopernik bir matematikçi olarak Batlamyus'tan geldiği şekilde hesaplıyor. "Böyle değil şöyle olması lazım" diyor. Galieo ise fizik, matematik, astronomi kullanıyor. Büyük bir adam olarak kozmolojik açıdan inceliyor. "Acaba güneş sistemi nasıl oluştu?" diyor. Güneş sistemi ve yerküremizin oluşum yapısıyla ilgili bir sürü fikir sunuyor; bunu görmek için açık olmayan kafiyeleri bulmak lazım.Yalnızca bizim yerküremizin nasıl döndüğünü değil, nasıl oluştuğunu da buluyor. Büyük Patlama'yı değil tabii ki ama, okunduğunda görülür, güneş sisteminin oluşumu konusunda çok önemli şeyler söylüyor. Kopernik'le arasındaki kesin fark budur. Kopernik ispat yoluna gitmemiştir, zaten gitmeye vakti olmamıştır. Kitabı yazdıktan birkaç gün sonra ölmüştür, kitap yastığının altında bulunmuştur.

O dönem kilise devletten daha önemli. Toscana, Ceneviz, Venedik gibi devletler var. Galileo'nun kendini kurtarmasının şanslı sebebi; Toscana Prensi Cosimo II.'nin matematiğe meraklı oluşu ve Galileo'yu öğretmen olarak saray almasıdır. Roma'ya gittiğinde Toscana Büyükelçisi tarafından misafir ediliyor. O nedenle kilise çok fazla

Reşit Aşçıoğlu böyle bir eseri dilimize kazandırmanın haklı gururunu yaşıyordu.

bir şey yapamıyor. Aksi durumda Bruno'nun başına gelenler onun da başına gelecekti. Kopernik korkusundan bildiklerini açıklayamıyor, ispata gitmiyor ve kozmolojik olarak incelemiyor. Galileo kozmolojik açıdan da incelenmiştir. Yerküremizin oluşumundan söz ediyor ve güneş sistemini anlatıyor, yerküremizi evrene dahil ediyor ve bunları ispatlıyor Galileo bu kitapla.

Galileo'nun açtığı kapı

Galilei "İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog"u yayınladıktan sonra Engizisyon'da yargılandı, mahkum edildi. Kitabın yayınlandığı dönemde toplumsal yaşam hakkında fikir sahibiyiz. Galilei'nin söyledikleri bu yaşayışta neleri değiştirdi?

Galileo döneminin toplumsal yaşayışından önce bizim toplumumuza dair bir şeyler söylemek istiyorum. Halkımız Galileo ve Engizisyon mahkemesini iyi biliyor. Bu ikisi elbette çok ilgili. Galileo mahkemeden çıkarken "eppur si muave" diyor, yani "yine de dönüyor". Muave hareket demektir. Halkımız bu cümleyi iyi biliyor ancak "yine de" demek için eskiden bilimsel olarak döndüğünü bilmenin gerekiyor olduğunu atlıyorlar. Bizim toplumumuz şaka kısmını almış, yani "yine de dönüyor"u. Fakat asıl kısmını şimdi okuyacaklar. Ve bir insanın düşünce yoluyla Gagarin'in uzaya çıktığında yerküreyi nasıl gördüğünü görecek ve bilhassa Amerikalıların Ay'dan gördüğü yerküreyi nasıl algıladıklarını anlayacaklar. Galileo fikirleri müthiş büyük bir bilim adamı. Ay gibi yerkürenin de parladığını söylüyor ve tıpkı bugün görebildiğimiz resim gibi tasarlıyor.

Galileo döneminin toplumsal yaşayışına dönersek; o yıllarda resimde, yazıda, heykelde Rönesans'ın başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Boccaccio, Petrarca gibi isimler var. Farklı fikirlerin estiği, sabit fikirlerin yavaş yavaş değişmeye başladığı bir ortam söz konusu. Galileo kitabında beyinleri değiştirmek gerektiğinden söz ediyor. Beyinler değişmedikçe kitap yazmanın ve tartışmanın faydalı olamayacağını düşünüyor. Kuşkuların beslendiği bir dönemde en büyük etkiyi ne yaratır? Bu söyleyişi düşünün mesela. Sabah uyanıp bir yere gidiyorsunuz. O zamana kadar dünyanın durduğunu sanıyorsunuz. Ve bir anda dünyanın döndüğünü öğreniyorsunuz. Yaşanan paniği düşünebiliyor musunuz? İnsanlar o güne kadar büyük bir yalanla yaşadıklarını düşünüyorlar. Ve bundan sonra şüpheler sökün ediyor bence. Çocuklara "Beni ne kadar seviyorsun" diye sorarız? Yanıtları "dünya kadar" olur. Demek ki elimizde dünyadan daha büyük bir cismimiz yok. Dünyayla ilgili bu kadar önemli bir bilginin yalan olduğunu düşünün. Bir doğrunun aslında yanlış olduğunu öğrenmek diğer doğrular için de şüphe doğurur. Zincirleme reaksiyon gibi. Galileo kendi çağında bunu sağlıyor, diğer doğrulardan da şüphe doğmasını…

Yerküremiz evrende!

"Yerküreyi gökyüzüne çıkarabilsek" diyen Salviati ile Sagredo ve onlara "Aklınız mı kaçırdınız? Binlerce yıldır yerleşmiş, Evren'in merkezinde hareketsiz durduğu bellenmiş Yerküreyi yerinden oynatmakla herşeyi altüst mü edeceksiniz?" diyen Simplicio o dönem kimlerdi? Kitabın önsözünde üç konuşmacıdan Salviati'nin Galileo'yu temsil ettiği belirtiliyor. Bazı kaynaklarda ise Salviati'nin Kopernik Sözcüsü olduğu, diyaloglarda sıkça gönderme yapılan ve Lynceli bir akademisyen olan dördüncü kişinin Galilei olduğu düşünülüyor. Galilei' yi temsil eden hangisi? Neden?

Kendini eleştirmek için, daha sonra da kendisinin Salviati olduğunu direkt belli etmemek için Academico diyor. "Akademisyen bir dostum bana dedi ki" diye ifadeler kullanıyor. Dördüncü kişi yok bence. Yani Salviati de beyniyle beraber vücut buluyor. Bazen pişmanlıklarını iletmek bazen de çok büyük buluşlarını kendisi direkt olarak söyleyemediğinden Academico'ya yüklüyor. Bu karakterleri düşününce kitabın çizgi roman olarak basılmasını isterim. Çok da kolay yapılır bence.

Çok da keyifle okunabilir...

Evet bence de keyifli olur. Salviati doğrudan doğruya Galileo'dur. Sagredo çok önemli bir adam. Çünkü Salviati'nin anlattığı zorlu konuları esprilerle halka anlatmaya çalışıyor. Aynı zamanda Venedik devletinin Suriye'deki büyükelçisi. Halep'e gidip geliyor gemiyle. Bir örnek vereyim esprilerine ve bilgili bir adam olduğuna dair: Alize rüzgarları binlerce yıldır esiyor fakat kimse neden estiğini bilmiyor. Kitapta nasıl anlatı-

İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog'un orijinal kapağı.

yor biliyor musunuz? Diyor ki "Öyle bir rüzgar var ki, yelkeni açtıktan sonra çabaya gerek yok. Islık çalarak yol alırsınız, öyle güzel bir rüzgardır bu". Biliyorsunuz Aristoteles "hava hafiftir" diyor. Galileo ise havanın da varlığı olan bir cisim olduğunu ve kutuplardan inen soğuk hava moleküllerinin tropikal bölgelerde yığılma yaptığını düşünüyor. Yerkürenin de dönüş hızının 1700 km. olduğunu biliyoruz. Kitapta soruyor: "Yerkürenin dönüş hızı 1700 km. ise neden savrulmuyoruz biz?" Kitapta bunu anlatırken alize rüzgarlarına açıklama getiriyor. Hava molekülleri yığılma yapınca kuzeydoğuya ve güneydoğuya doğru, dünyanın dönüş yönünün tersi yönünde rüzgarlar oluşuyor saatte 25 ile 40 km. arasında bir hızla. Rüzgarın kaynağını bu şekilde açıklıyor bir astrofizikçi olarak. Sagredo Halep'e gidip geldiğinden alizenin etkisini bizzat yaşıyor ve kitapta bunu anlatıyor.

Sagredo bilime çok düşkün ve Galileo'ya hayran. Bu nedenle Galileo'nun Floransa'da yargılanacağını düşünüyor ve gitmesini istemiyor. Galileo orada büyükelçi tarafından misafir edilmesine rağmen bütün dostları Floransa'da yaşadığından geri dönüyor. Sagredo Galileo'nun mıknatıs incelemeleri üzerine de çalışıyor. Sagredo mizahi yollarla Aristotelesçi olan ve yalnızca ona inanan, bu yüzden "dünya dönmüyor, sabittir ve merkezdir" diyen Simplico'ya gerçeği şöyle ispat ediyor:

"Eline kağıdı al ve bembeyaz sayfanın istediğin yerine yerküreyi çiz, herhalde yerkürenin güneşin içinde olmadığını biliyorsun değil mi?" diyor. Mizaha bakın! Ardından "güneşi çiz, herhalde yerkürenin güneş yapışık olmadığını biliyorsun değil mi?" diyor. Bakın Simplico'yu ne kadar cahil kabul ediyor. Onu koyduktan sonra diyor ki: " Şimdi Venüs'ü sonra Mars'ı sonra da dünyayı çiz. Bunlar zaten senin bildiğin şeyler. Güneş merkezdedir ve dünyada 3. yörüngededir" diyor. Bunu Simplico'nun kendisinin çizmesini sağlayarak ispat ediyor. Esas ve en önemli esprisi beyaz kağıda "yerküremizi çiz" deyince "herhalde yerküremizin evrende olduğuna bir itirazın yok değil mi?" diyor olmasıdır. Bu çok önemli bir şey. Bundan şu sonuç çıkar. Aristoteles'in felsefesi bizim yerküremizi evrenin dışında bir yere koyuyor. Onlar biraz dıştan bakıyor, bozulmaz, parlak, hep kalıcı olduğunu düşünüyor. Ay ve aydan sonrası başka bir dünya ve biz de gezegenlerin döndüğünü seyrediyoruz diye fikir yürütüyorlar. Güneşin dönüşünü izlediğini sanan Simplico'ya güneşi merkeze koyup şekli kendisine çizdirdikten sonra yerküremizi 3. yörüngeye koyuyor ve adresleri değiştirmiş oluyor. Yeryüzünden yukarı çıkmış oluyoruz. Simplico ise sade ve basit adam anlamına gelir. Bu sebeple o dönemde Papa 8. Urbano Galileo'nun Simplicio karkateriyle kendisini kastettiğini düşünerek Galileo'yu yok etmek istiyor. Ve sonunda Galileo'yu hapsediyorlar.

Galileo Engizisyon karşısında: "Dünya yine de dönüyor".

"İncil'le bilim öğrenilemez"

Galileo kitabı diyaloglar üzerine kuruyor. Özellikle Sagredo'nun mizah yoluyla anlatma çabalarına ya da dil seçimine bakarsak herkes tarafından anlaşılma kaygısı güttüğünü görüyoruz. Galilei'nin dili ve ifade tarzı hakkında siz neler söyleyebilirsiniz? Kitabın bu biçimde kaleme alınmış olması hakim sınıfa ve otoriteyi temsil eden Aristoteles düşüncesine tepki olarak okunabilir mi?

Tabii okuyabiliriz. Padova Üniversitesi'ne hoca olarak tayin edilince "Burası Aristotelesçilerle kaynıyor, ben bunlarla nasıl mücadele edeceğim" diyor. Önce Padova'da Aristoteles felsefesi ve Batlamyus'u anlatıyor elbette. Ancak "bunlar kum tanesi kadar çoklar, nasıl mücadele edeceğim?" diyor. Önce onlarla mücadele edecek, ondan sonra halka inecek. Bu adamın sabrı peygamber sabrı. İnsanlar güneşin döndüğünü İncil'den dolayı kabul ediyorlar. Haçlı seferleri sırasında düşmanı yenmek üzereyken güneş batıyor. Azizlerden biri "Tanrım ne olur şu güneşi durdur da gece olmasın" diyor. Güneş duruyor ve bunlar güneşin hareket ettiğini düşünüp bu fikre yapışıyorlar. Galileo zamanına kadar böyle düşünülüyor. Galileo "İncil'le bilim öğrenilemez" diyor. Buna göre vaazlar verilmiş, fikirler yayılmış, beyinler oluşturulmuş, bunu değiştirmek mümkün değil. Galileo'yu yok etmek en güzeli diye düşünülmüş. Nitekim 1616'da "yazılı veya sözlü olarak yerkürenin döndüğünde dair hiçbir şey belirtmeyeceksin" diye söz verdiriyorlar.

Galileo'nun kitabını Hollanda'ya kaçırıyorlar. Kitap ilk kez Hollanda'da basılıyor. Galileo bu kitap basılınca Fransa'da bazı önemli kişilere, Lorena Prensi'ne mektuplar yazıyor ki, öldürülürse fikirleri yayılabilsin. Galileo önce hakim sınıfı ikna edeyim, onlar da diğerleri ikna etsin diye düşünüyor. Mektupları yazmasının nedenlerinden biri de bu. Ama sonunda hapsediliyor. Bulduğu yıldızları izleyemeden gidiyor. Hem mücadelesinden dolayı

hem sabrı yönünden takdir ediyorum. Fakat ektiğini biçemedi, ürünlerini göremedi diye de üzülüyorum ona. Şöyle diyor "gerçeği aramak her insanın hem ruhsal eylemi hem toplumsal görevidir". Ben Galileo'ya niye acıyayım? Hem ruhsal eylemini hem de toplumsal görevini gerçekleştiriyor. Onun gerçeği aramak yolunda neler harcadığını, aslında kendini harcamış olduğunu görünce, ben de onun üzerinde daha çok çalışmaya başladım.

Bütün çağların gerçeği olan "gerçek"

Galileo'nun kendi çağında ispat ettiklerini bugün ispatlamak çok kolay. Ancak çağımızda birçok insan Galileo'nun yaptığı birçok şeyin bir tekini yapmak için ömrü boyunca çalışıyor. Oysa Galileo kör olmasına dek süren çalışma hayatında insanların yerküremize, kiliseye, matematiğe, astronomiye, fiziğe dair bildiğini sandığını birçok şeyi yerle bir ediyor. İncil'in evrenbilim öğretisini, insanların yalan dünyasını yıkıyor. Gerçeği arıyor ve buluyor da... Aynı zamanda fikirlerini edebi bir üslupla dile getirebiliyor. Tüm bunları düşünürek sormak istiyorum: Bu nasıl bir dehadır?

1954 yılında Nobel Fizik Ödülü'nü alan Max Born yöntem ve kuram olarak hâlâ Galileo'nun izinden gittiğimizi söylüyor. "Her insan kendi çağının ürünüdür" diyor Freud da. Evet, her çağın kendi gerçeği var ve hepsi de çok önemlidir. Mesela Röntgen çok okumuş ve çok dallarda çalışmıştır ama x ışınını laboratuarda tesadüfen bulunmuştur. Ama buluşu çok önemlidir. Bugün hemen hemen pastörize olmayan hiçbir şey yok. Bu anlamda Pasteur'un buluşu da çok önemli. 55 yıllık ömrümüzü 75-80 yıla çıkardıklarını da yazdım *Işık ve Işından Büyük Buluşlara Ulaşan Pasteur ve Röntgen* isimli kitabımda. Pasteur ve Röntgen 55 yaşında ölmemiz gerekirken ömrümüzü uzattı. Düşünün neler yapmışlar. Her çağın kendine göre çok önemli gerçekleri var. Galileo'nun önemi tam da buradadır. Onun önemi her çağ içindir; bütün çağlar için gerçek olan bir gerçeği bulmuş olmasındadır.

İnsanlığı yanlış fikirlerin kölesi olmaktan kurtarabilmek için…

Kopernik kuramının propagandasını yapan Bruno fikirlerinden vazgeçmediği için yakıldı. Kopernik öğretisini geliştirmeye devam eden Galileo ise kilise karşısında bildiklerini yadsıdı, mahkeme karşısında diz çöktü ama "herşeye rağmen dünya dönüyor" demekten de geri durmadı. Kitaptaki önsözlerde Dük'ün sadık kölesi olduğunu söyledi, okuyucuya seslenirken yerkürenin döndüğünü söyleyenlerin susturulması için çıkarılan kararnameyi eleştirdi. Kimdi Galileo? Fikirlerini yaymak için imkanları değerlendiren bir bilim insanı mı? Yoksa dinine bağlı bir kişinin bilimle din arasında sıkışmasının göstergesi mi bunlar?

Bruno ile işbirliği yapmadığı için eleştirenler var. Ama daha sonra bir rahip Galileo'ya gelip dünyanın döndüğüne inandığını ve ona yardım etmek istediğini söylüyor. Ancak Galileo yardımı kabul etmiyor. Bruno birçok dünyalar var diye iddiada bulunuyor. Galileo'nun bu iddiaya verdiği yanıtı ben şöyle algıladım. Başka dünyalar var ya da yok diye tartışma açacağımıza bizim yerküremiz dönüyor mu dönmüyor mu diye tartışalım, bunu bulmadan bilim ilerleyemez diye düşünüyor. Düşünün ki bütün matematik, fizik buna dayalı. Duran bir dünyanın fiziği ve matematiği ile hareket eden bir dünyanın fiziği ve matematiği bir olabilir mi? Elbette olamaz. Öyleyse önce bunu bulmak lazım.

Öğrencilere ders verip vakit kaybediyor. Ve bütün vaktimi buna ayırabilmemi sağlayacak birşey bulabilsem diye düşünüyor Padova Üniversitesi'nde çalışırken. Prens, Galileo'yu çağırıp bütün vaktini bu gerçeği ispat etmek için ayırmasını sağlıyor. Galileo bu fırsat için "bütün vaktimi buna ayırmamı sağlayarak hayatımı bana hediye etmiş oldu" diyor. Kitabına daha fazla vakit ayırabileceğini ve bu kitap yazılmazsa insanlığın durumunun hiç de parlak olmadığını düşünüyor. Açıkça söylemese de bu gerçeği kendisinin çözebileceğini, kendisi çözemezse çok geç kalınacağını düşünüyor. Einstein kitabın İngilizce önsözünde "Ortaçağda insan zihni felç olmuş durumdaydı. Bu kitap insan beynini felç olmaktan kurtarmak içindir" diye yazmış. Rönesans'ta yaşayıp Rönesans'ın en önemli yanlışını ortaya çıkaran da Galileo'dur. Ve bence kölelik yapmıyor.

Fikirlerini yadsığı konuşmayı yaparken fikirlerini bir kez daha yineleyişinden ve Dük'e yazdığı mektuptaki üsluptan yola çıkarak otoriteyle dalga geçtiğini düşünebilir miyiz?

Elbette. Müthiş bir mizahı var. Simplico'ya yeryüzünün evrendeki yerine dair sorduğu soru bu mizahın göstergesidir. Mizahı olmasaydı bunları anlatamazdı.

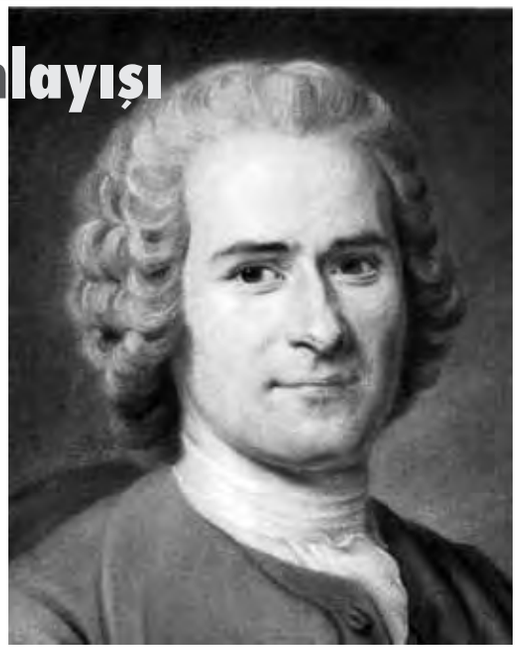
Büyük bir edebi yetkinlikle anlatması sayesinde başarılı oluyor belki.

İnsanlığı yanlış fikirlerin kölesi olmaktan kurtarabilmek için kendini köle olarak tanımlaması hiç ayıp değil gözümde. Çünkü insanların yüzyıllarca dünyanın durduğunu kabul ettiğini düşünün, bu yanlış devam etseydi dünya ilerleyemezdi ve insanlar yanlış fikirlerin esiri olurdu.

Sormak istediğim tam da buydu. Teşekkür ederim.

Rousseau'nun doğal durum anlayışı

İnsan nasıl bozuldu? Nasıl düzelir?

Rousseau doğal durumu ele alırken tüm bireylerin benzer koşullarda yaşadığı, henüz yozlaşmamış ilk insanı konu edinir. İnsanı toplumdan yalıtık bir varlık olarak ele alıp onun temel özelliklerini verirken kendi toplum anlayışını daha iyi açıklayabilmeyi amaçlar. Modern toplumun sıkıntılarını apaçık görebilen Rousseau'nun doğal durumu ortaya koymaktaki hedefi bu sıkıntıları giderecek yönleri tartışacak zemini hazırlamaktır. Bu anlamda Rousseau siyasal yapının oturtulması dışında, doğal durumda doğal erdem olarak gördüğü insani özellikleri belirleyerek, toplumsal yaşamda bu özelliklerin eğitimle geliştirilmesinin gereğini vurgular. Yoksa Rousseau'nun yeniden doğal duruma dönülmesi gibi bir beklentisi yoktur.

Ali Timuçin

Rousseau kendinden önceki 17. yüzyıl düşünürlerinden oldukça farklı bir doğal durum anlayışı ortaya koymuştur. Bunda onun bu düşünürleri okuması, tartışması ve onlarla hesaplaşması etkili olmuştur. İlginç olan bir nokta da şudur: Rousseau çağdaşı **Baron de Montesquieu**'ye özellikle siyasetle ilgili konularda pek çok gönderme yapmasına ve pek çok konuda bu düşünürden etkilenmesine rağmen ondan ayrı bir doğal durum açıklaması ortaya koymuş, onun ve 17. yüzyıl düşünürlerinin yaptığı gibi ayrıntılı bir doğa yasası kuramcılığına girişme gereği duymamıştır. Bu bağlamda öncelikle Rousseau ve Montesquieu'nün görüşlerindeki ayrılıkları ve benzerlikleri görmek gerekecektir, bunun için kısaca Montesquieu'nün doğa yasası ve doğal durumla ilgili değerlendirmelerini aktaralım.

Montesquieu insanı zayıf, her an kaygı içinde, kendini aşağı bulan bir varlık olarak görüyordu.

Montesquieu'de insanın doğası

Montesquieu öncelikle *Yasaların Ruhu*'nda insanla hayvan arasındaki ayrımı ortaya koyar. Montesquieu'nün görüşlerinin bir **Hobbes** eleştirisi taşıdığı açıktır. Hobbes doğa yasalarına uyamamakta insanın temel özelliklerinden gelen bir özrü olduğunu benimserken, Montesquieu doğa yasalarının parçası olmasına rağmen yalnız duyum yatkınlığı olan hayvanın sürekli olarak bu yasalara uymasının olanaksız olduğunu söyler. Düşünürün bu konudaki görüşü şöyledir:

"Hazzın çekiciliğiyle hayvanlar bireyselliklerini korurlar ve aynı çekicilikle türlerini korurlar. Onlar doğa yasalarına sahiptir, çünkü duyumla bağlanmışlardır; olumlu yasalara sahip değillerdir, çünkü bilgiyle bağları yoktur. Böylece değişmez biçimde doğa yasalarına uymazlar; bu durum ne anlığı ne duyusu olan bitkilerde daha iyi gözlenir. Hayvanlar bizde olan önemli üstünlüklerden yoksundurlar. Onların umutları yoktur; ama bizdeki korkular onlarda yoktur; onlar bizim gibi ölüme mahkumdur, ama onu bilmeden; hatta onların çoğu kendini korumakta bizden daha dikkatlidir ve tutkularının kullanımını kötüye götürmez." (1)

Montesquieu Rousseau'yla benzer biçimde insanın ölümün bilincinde olduğunu söyler. Ancak Rousseau Montesquieu'den ayrı olarak doğal durumdaki insanı ya da toplumsallaşmamış insanı kendi başına yaşamını sürdürecek güçte görür. Yine tut-

kuların insanı olumsuz bir yöne çekmesi, Rousseau'dan ayrı olarak özellikle önceki yüzyılın düşünürlerinin dikkati çektiği bir konudur.

Sonuçta Montesquieu öbür düşünürler gibi doğal durumdaki insan için doğa yasaları düşünür. Bu yasalar bu anlamda toplumsallığı hazırlayıcı yasalardır. Bu yasaların bilgisine ulaşmak için Montesquieu'ye göre toplum kurulmadan önceki doğal durumdaki insan incelenmelidir (2). Montesquieu 17. yüzyıl düşünürlerinin insanın ussallığı üzerinde durmaları gibi öncelikle doğal durumdaki insanın bilme yetisi üzerinde durur. Bununla birlikte insan önce kendi üzerine düşünmektense kendini korumaya bakacaktır. Belirttiğimiz gibi Rousseau'dan ayrı olarak Montesquieu insanı zayıf, her an kaygı içinde, kendini aşağı bulan bir varlık olarak görüyordu. Bu bağlamda bir anlamda düşünür için ilk doğa yasası barıştı. Kendini koruma bağlamında bir başka doğa yasası insanın beslenme çabası içine olmasıydı. Üçüncü yasa korkunun getirdiği toplaşma ve bunun sonucunda ayrı cinslerin birbirini çekmesiydi. Montesquieu'ye göre dördüncü doğa yasası toplumda yaşama arzusudur. Bu durumda bu dördüncü yasa edinilmiş bilginin yararına sahip olan insanın yeni birleştirici bir güdüye sahip olmasından gelir (3).

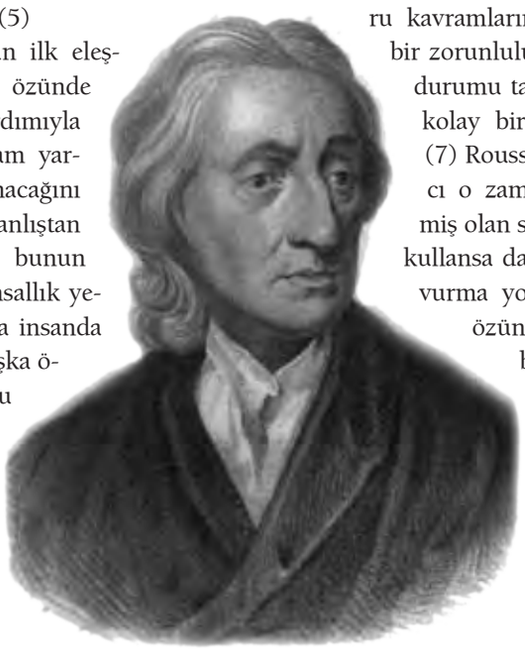
Montesquieu'nün doğal durum ve doğa yasaları üzerine açıklamaları bu kadarla sınılırdır. Genel olarak Montesquieu'nün düşüncesinde insanın zayıf ve korkak yapıda bir varlık olarak ele alınması ve bununla bağlantılı olarak insanın toplumsallaşmaya yönelmesi vardır. Bu Rousseau'nun katılacağı bir görüş değildir. Rousseau bu yüzden benzer nedenlerle yani insanı korkak bir varlık olarak ele almakla **Pufendorf** ve **Cumberland**'ı eleştirir. Tam tersi anlamda da yani insanı atılgan ve savaşçı bir varlık olarak almasıyla Hobbes'u eleştirir. Çünkü Rousseau'ya göre doğal durumdaki insan ani ruhsal değişiklikler gösterebilecek bir varlık değildir (4).

Rousseau'nun 17. yüzyıl filozoflarına eleştirisi

Rousseau önceden değindiğimiz gibi doğal durumla ilgili açıklama yapan kendinden önceki düşünürlerle *Eşitsizlik Üzerine Söylev*'de hesaplaşır. Rousseau'nun *Eşitsizlik Üzerine Söylev*'in girişinde, bu çalışmanın ilk bölümünde görüşlerini verdiğimiz düşünürlere getirdiği eleştiriler şöyledir:

"Toplumun temellerini incelemiş olan filozofların tümü doğal duruma kadar gitme gereği duydular, ama onlardan hiçbiri oraya ulaşamadı. Birileri insanda doğal durumda adalet ve adaletsizlik kavramlarının olduğunu varsaymaktan geri kalmadılar, bunu yaparken onun bu kavrama sahip olmasının gerekip gerekmediğini, bu kavramın onun için yararlı olup olmadığını düşünmediler. Öbürleri herkesin kendisine ait olanı koruması konusunda doğal hukuktan söz ettiler, ancak ait olmanın ne anlama geldiğini açıklamadılar. Kimileri başlangıçta en zayıfın üzerine en güçlü yetkeyi koyarak bir çırpıda hükümeti yarattılar, bunu yaparken yetke ve hükümet sözcüklerinin anlamlarının ortaya çıktığı zamanı düşünmediler. Sonunda durmadan gereksinim, açgözlülük, baskı, arzu, kibirden söz ederek toplumsal durumda geçerli olmuş olan fikirleri doğal duruma taşıdılar: vahşi insandan söz ettiler, uygar insanın resmini çizdiler." (5)

Rousseau'nun ilk eleştirisi, insanın özünde anlığının yardımıyla doğru ve sağlam yargılarda bulunacağını ve doğruyu yanlıştan ayırabileceğini, bunun insanın toplumsallık yetisinin yanı sıra insanda bulunan bir başka özellik olduğunu söyleyen (6) **Grotius**'adır. Çünkü Rousseau'ya göre insana doğal olarak verilmiş bir ahlaki bakış olamaz. Rousseau'ya göre insanın temel özelliklerini ortaya koyacağımız bölümde daha iyi anlaşılacağı gibi, filozofun gözünde ahlak toplumsal yaşamda oluşacak bir kavramdır. Ancak Grotius bu aşamada insanın tutkularının yönetiminde olmayacağını söylemesiyle ayrı bir bakış açısından olsa da Rousseau'ya yakın bir görüş bildirir. Ancak Rousseau'nun doğal durumdaki insanı yoğun duygusal dalgalanmalar göstermeyen bir varlık olarak aldığını unutmamak gerekir. Doğal durumda mülkiyetin oluşumu görüşünü benimsemeyen Rousseau ikinci eleştirisini **Locke**'a ve Pufendorf'a yapar. Son eleştiri de ağırlıklı olarak Hobbes'adır. Ancak Pufendorf da, Rousseau'ya göre, toplumsal durumda oluşan kimi olumsuz özellikleri doğal durumdaki insana yüklemiştir. Bu bağlamda eleştiriler Pufendorf'la da ilgilidir. Rousseau ilk insan üzerine görüşler oluşturmanın çaba gerektiren bir iş olduğunun ayırdındadır. Düşünür bu konuda şunu söyler: "Sona ulaşmak kimse için kolay değilken, birileri rahatça aynı yolda daha uzağa gidebileceklerdir; çünkü insanın bugünkü doğasında kökel olanla yapay olanı ayırdetmek ve artık olmayan, belki de hiçbir zaman varolmamış olan, büyük bir olasılıkla hiçbir zaman varolmayacak olan, bununla birlikte bugünkü durumumuzu doğru yargılayabilmemiz için doğru kavramlarına ulaşmanın bir zorunluluk olduğu bir durumu tanımak hiç de kolay bir iş değildir." (7) Rousseau'nun amacı o zaman elde edilmiş olan somut bilgileri kullansa da genelde usavurma yoluyla insanın özünü araştırarak bugünkü toplumsal yaşama bir açıklama getirmektir. Böyle-

İngiliz filozof John Locke.

ce Rousseau *Eşitsizlik Üzerine Söylev*'de doğal durumdaki şeyleri doğal, bozulmamış ve doğaya uygun olanla özdeş görür, oysa yapaylık ve bozulma toplumsallaşmayla başlayacaktır. Ancak bu durum toplumsal yaşamda insanın doğal durumdaki olumlu yönlerini bütünüyle yitireceği anlamına gelmez.

Düşünür *Eşitsizlik Üzerine Söylev* çalışmasının ilk bölümünde doğal durumu ve doğal durumdaki insanı ele alır. Rousseau insanın temel özelliklerini inceleyen 17. yüzyıl düşünürlerinin düşüncelerini çoğunlukla gezi yazılarına dayalı yetersiz bilgiler üzerinden oluşturduklarını görmektedir. Onun bu konudaki eleştirisi şöyledir:

"Üç ya da dört yüzyıldır Avrupalıların dünyanın öbür kesimlerine yayıldıklarını ve durmadan yeni yolculuk ve anlatı derlemeleri yayınladıklarını görerek şuna inandım: biz yalnız Avrupa insanını tanıyoruz, hatta öyle görünüyor ki gülünç önyargılar bile henüz bitmedi, hatta tantanalı edebiyat araştırması adı altında yalnızca ülkesinin insanını araştıran edebiyat insanları arasında bile bitmedi. İnsanlar boşuna gider gelirler, görünen odur ki felsefe hiç yolculuk yapmıyor; bir halkın felsefesi öbürüne çok az uyuyor. Bunun nedeni en azından uzak yerler için bellidir; uzak yerlere yolculuk yapan yalnız dört çeşit insan vardır: denizciler, tüccarlar, askerler ve misyonerler." (8)

Rousseau ilk üç kesimi önyargılı bakışlarından dolayı gözlem yapacak düzeyde görmez, dördüncü kesiminse amacı bellidir. Bu kesim yalnız dinle bağlantılı kendi amacına yoğunlaşabilir. Rousseau'nun bakışından o dönemde gelen bilgilerle uygar insan, uygar olmayan insan ayrımı ortaya konarak Avrupa'nın, sömürgelere dayalı düzeni için ortam yarattığı da görülebilir. Rousseau sorunu o dönemdeki bilgi eksikliğinden çok insanı inceleme çabası taşıyacak özverili insanın yokluğuna bağlıyordu. Bu bağlamda Rousseau için **Platon**'un, **Thales**'in ve **Pythagoras**'ın çabası genel insanın bilgisinin peşinde oldukları için övgüye değerdir (9)

Doğal insan - uygar insan

Rousseau o dönemin sınırlı bilgisi içinde kendinden önceki düşünürlere göre oldukça özgün bir doğal durum açıklaması getirir. Düşünürün önceki düşünürlerden ayrı bir doğal durum açıklamasına girişmesinin nedenini J. I. MacAdam "The Discourse on Inequality and the Social Contract" (Eşitsizlik Üzerine Söylev ve Toplum Sözleşmesi) adlı makalesinde çok güzel ortaya koyuyor: "... Rousseau doğal durum kavramını üç temel amaç için kullanır. İlki insan neslinin özgün, ilk koşulunun açıklamasını vermek, ikincisi bu özgün koşulda insanda varolan insan doğasının temel ilkelerini belirlemek, üçüncüsü kabaca bugünkü koşuldan ya da modern toplumdaki insandan anladığıyla 'yeni doğal durum' dediğini tanıtlamak ve değerlendirmektir." (10) Burada "yeni doğal durum" toplumsal durumla eşanlamlı kullanılmıştır. Rousseau'nun bu noktada 17. yüzyıl düşünürlerine eleştiri getirdiği nokta bu düşünürlerin toplumsal yaşamı ilgilendiren ahlak kurallarını doğal durumdaki insan için öngörmüş olmalarıdır. Bununla birlikte Rousseau özellikle insanın kendini koruma ve türdeşine acıma gibi ilk itkileri konusunda Grotius, Locke ve Cumberland'la benzer bir görüş ortaya koyar gibi görünür; ancak yine de Rousseau'nun bakış açısı ayrıdır. Şu açıklaması bu ayrılığı açıkça ortaya koyar:

"İnsanları kendilerini oluşturdukları biçimiyle görmekten başka bir iş yapmayan bilimsel kitapları bir yana bırakarak ve insan ruhunun ilk ve en basit işlemlerini düşünerek usu önceleyen iki ilkeyi görebildiğime inanıyorum: Bu ilkelerin biri bizim iyiliğimizi ve varlığımızı sürdürmemizi sonuna kadar ilgilendiriyor, öbürü her duyarlı varlığın ve özellikle benzerlerimizin yokoluşunu ya da acı çekişini görmenin verdiği doğal tiksintiyi esinliyor. Doğal hukukun tüm kuralları ruhumuzun, işin içine toplumsallığı hiç sokmadan, bu iki ilkeden yola çıkarak yarattığı birleşme ve bütünleşmeden geliyor; peş peşe gelişmeleriyle us doğayı boğma noktasına geldiği yerde bu kurallar usun daha sonra başka temeller üzerinde yeniden geçerli kılmaya zorlandığı kurallardır." (11)

Grotius, insanın özünde anlığının yardımıyla doğruyu yanlıştan ayırabileceğini, bunun insanın toplumsallık yetisinin yanı sıra insanda bulunan bir başka özellik olduğunu söylemişti. Rousseau bu düşünceyi eleştirdi.

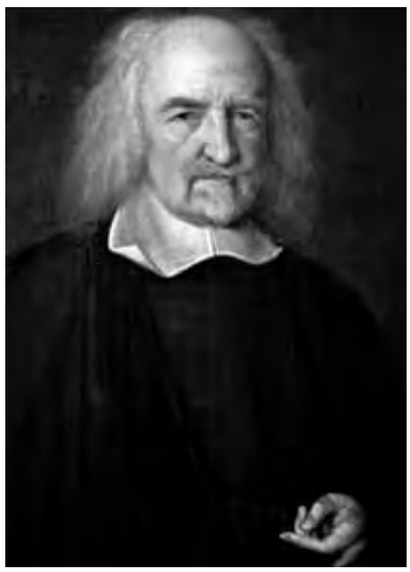
Rousseau yukarıdaki bağlamda örtülü olarak öbür düşünürleri toplumsallığın getirdiği kuralları doğal hukuka uydurmakla eleştirir. 17. yüzyıl düşünürlerinin pek çoğunda gördüğümüz insanı toplumsallığa olan yatkınlığıyla ele alan bakış açısı Rousseau'da yoktur. Düşünürün bu

konuyla ilgili bakışı şöyledir: "Kökenleri ne olursa olsun, en azından doğanın çok küçük bir özenle insanları karşılıklı gereksinimlerinden giderek yaklaştırmakla ve onlar için sözün kullanımını kolaylaştırmakla onların toplumsallığını ne kadar küçük ölçüde hazırladığını, insanların ilişkilerini düzenlemeleri için gereken her şeyde doğanın kendinden ne kadar az şey verdiğini görürüz." (12) Açıklamadan anlaşılacağı gibi Rousseau *İnsan Anlığı Üzerine Deneme*'de dilin toplumsallığın temel parçası olarak verildiğini belirten Locke'un oldukça uzağına düşmektedir. Locke'un dışında Grotius, Pufendorf ve Cumberland insanın toplumsallaşmaya yatkınlığını yapıtlarında yansıtmışlardır. Bu düşünürlerden oldukça ayrı bir biçimde insanı ele alan Rousseau için doğal hukuk basit anlamda doğaya uygun yaşamdır. Oysa bu 17. yüzyıl düşünürleri insanın ussal olması temelinde belli ahlaki yükümlülükleri ve hakları doğal durumdaki insana yüklemişlerdir. Rousseau'nun bu konudaki ayrı bakışı genelde sözü edilen 17. yüzyıl düşünürlerinin insanın ussallığıyla yola çıkmasından gelen sıkıntıyı ortaya koyar. Çünkü Rousseau için, "İnsanın doğal durumda yaşaması için gereken her şey tek başına içgüdüdeydi; toplumda yaşaması için gereken geliştirdiği ustaydı." (13) Yani doğal durumda insanın iyi kötü ayrımı yapması ya da ödev bilinciyle devinmesi söz konusu değildi. Böylece ahlak Rousseau'nun bakış açısına göre yeterli bilginin ve yoğun duyguların olmadığı yerde olamazdı. Örneğin Rousseau'ya göre yalnız dilin gelişmesi bile genelde insan düşüncesinin gelişmesi ve çeşitlenmesiyle ilgiliydi. Bu bağlamda Rousseau'ya göre vahşi insanın gösterdiği acıma karanlıkken, güçlü uygar insanın gösterdiği acıma gelişmiş ama zayıftır. Bu zayıflık ussallığın ve toplumsal yaşamın getirdiği hesaplılığın sonucudur. Us ve ahlak bağını Rousseau *Emile*'de şöyle verir: "Yalnız us bize iyiyi ve kötüyü bilmeyi öğretir. Bize birini sevdiren öbüründen nefret ettiren vicdan ustan bağımsız olsa da ustan bağımsız gelişemez. Us çağından önce iyiyi ve kötüyü bilmeden yaparız; bizimle ilişkide olan başkalarının eylemlerinin duygusu bazen olsa da eylemlerimizde hiçbir ahlaklılık yoktur." (14) Yani insanın ussallığının gelişmesiyle toplumsal durumdaki hesaplı davranışları artar. Bu nedenle acıma duygusu yalnızca doğal bir erdem olabilir.

Doğal bir erdem: Acıma duygusu

Bununla birlikte Rousseau'nun insana olumlu olarak yüklediği acıma itkisinin düşünüre göre aslında 17. yüzyıl düşünürlerinin de önemle üzerinde durduğu kendini koruma güdüsünü yumuşatıcı bir etkisi vardır. Düşünür bu bağlamda Hobbes'un kendini koruma itkisine sahip insanı yırtıcı bir varlık olarak ele alışını eleştirir ve aslında insanın yırtıcılığının toplumsal yaşamda ortaya çıkacak bir olgu olduğunu düşünür, bununla birlikte acımanın doğal bir erdem olduğunu vurgular:

"Ayrıca Hobbes'un göremediği bir başka ilke vardır; insana bazı koşullarda özsevgisinin ve bu sevgi doğmadan önce kendini koruma arzusunun yırtıcılığını yumuşatmak için insana verilmiş olan bu ilke onun kendi yararı için doğuştan bir tiksintiyle türdeşinin acı çektiğini görmesi konusunda sahip olduğu arzuyu dizginler... Ben bizim kadar zayıf varlıklara ve bizim kadar kötü öznelere uyan bir durumdan, acıma'dan söz ediyorum; bu öylesine evrensel ve insana öylesine gerekli bir erdemdir ki kendinde her türlü son derece doğal düşünce kullanımını önceler, hayvanlar bile bazen onunla ilgili belirtiler gösterirler." (15)

Thomas Hobbes, kendini koruma itkisine sahip insanı yırtıcı bir varlık olarak ele alır.

İnsanın iyi yaradılışının dayandığı itkilerden biri, türüne karşı gösterdiği acımadır. Rousseau'ya göre bu itkiyle insan eziyet çekene hiç düşünmeden yardıma koşar ve böylece tek tek bireylerde kendini sevme etkinliğini hafifleterek türünün korunmasına yardımcı olur. Böylece insanı özünde toplumsallıktan

Rousseau'ya göre, insanın iyi yaradılışının dayandığı itkilerden biri, türüne karşı gösterdiği acımadır.

kopuk olarak ele alan Rousseau için göreneklerin, ahlakın ve yasaların yerine acıma duygusu vardır (16)

'Kendini sevme' - 'özsevgisi' ayrımı

Bu duygu doğal bir erdem ortaya koyar. Bu bağlamda Rousseau'ya göre kendini koruma güdüsünün bağlı olduğu duygu kendini sevme'dir (amour de soi). Rousseau bu duygunun karşısına toplumsal durumda ortaya çıktığını düşündüğü özsevgisini (amour-propre) koyar. Görüldüğü gibi bu iki kavramı birbirinden ayırmak oldukça zordur. Kavramların oluşturulması biraz zorlama gibi durmaktadır. Ancak Rousseau'nun bu kavramlara yüklediği içerikler düşünürün doğal durum - toplumsal durum ayrımı için belirleyici olacaktır. İkinci duygunun ortaya çıkması toplumsal ilişkileri gerektirir. Özsevgisi insanın gereksinimlerinin çeşitlendiği ortamda kendine olanın üstünde bir değer yüklediği ve başka insanlarla yarışma içinde olduğu toplumsal döneme ait bir duygudur. Bu konuda Rousseau şöyle bir açıklama getirir:

"Kendini sevme doğal bir duygudur, her hayvanı kendi korunmasına dikkat etmeye zorlar, insanda usla yönlendirilmiş ve acımayla ılımlılaştırılmış olan bu duygu insanlığı ve erdemi üretir. Öz sevgisi yalnızca göreceli, yapay bir duygudur, her bireyi başkasından çok kendini öne çıkarmaya zorlayan, karşılıklı olarak yaptıkları kötülükler için insanlara esin veren ve gerçek onur kaynağı olan bu duygu toplumda doğmuştur. Bu iyice anlaşıldıktan sonra diyorum ki; ilkel durumumuzda, gerçek doğal durumda, özsevgisi varolmaz; her insan bireysel olarak kendini gözleyen tek izleyici ve evrende kendi çıkarını gözeten tek varlık, kendi yararının tek yargıcı olarak kendine baktığından, yapanın ulaşamayacağı düzeyde karşılaştırmaların kaynağı olan duygunun insan ruhunda filizlenmesi olanaksızdır." (17)

Kendini sevme insanın gerçek gereksinimlerini izlemesini ister. Onda yapaylıklar yoktur. Çünkü doğal bir duygudur. Böylece doğal durumda insan sınırlı gereksinimlerini karşılamaktan yeterince hoşnut olacaktır.

'Bozulma toplumda başladı'

Açıklamalardan anlaşılacağı gibi Rousseau doğal durumdaki insanı toplumsal yaşama yatkın olmayan yalıtık bir varlık olarak ele alır. Bozulma toplumda başlamıştır. Dışarıdan aldığı etkiler insanı olumsuz etkilemiştir. Rousseau *Emile*'de tutkulardan söz ederken şöyle der: "Onların kaynağı doğaldır, o gerçek; ama dışarıdan bin tane dere onları kabartır; durmadan çoğalan ve asıl kaynağından birkaç damlayı zorlukla bulduğumuz bir büyük nehirdir o. Bizim doğal tutkularımız çok sınırlıdır; onlar özgürlüğümüzün araçlarıdırlar; bizi korumaya yönelirler. Boyunduruğu altında olduğumuz ve bizi yıkan her şey bize dışarıdan gelir; doğa onları bize vermez; onları zararına rağmen kendimize uydururuz." (18) Bozulmaya yöneliş toplumsallaşmayla başlar. Bozulmanın ilk tohumları Rousseau'nun insanın en mutlu dönemi diye adlandırdığı doğal durum ve toplumsal durum arasında ara bir konumda bulunan ailenin kurulduğu geçiş evresinde atılır. Oysa özünde insan iyidir. Düşünür *Emile*'in açılış cümlesinde bunu ortaya koyar: "Yaratan'ın ellerinden çıkan her şey iyidir, insanın ellerinde her şey bozulur" (19) Toplumdaki bozulmaya karşı Rousseau kendini sevme ve acıma gibi duyguları eğitimle canlı tutmaya çalışır. Sonuçta Rousseau insanın doğasının iyi olduğunu düşünür. Yoksa 17. yüzyıl düşünürleri gibi yapmaz, vahşi insanın koşullarını anlatırken Tanrı'yla ilgili belirlemeleri dışta tutar.

Bu bağlamda Rousseau ilk insanın içinde bulunduğu koşulları tartışır. Ancak vahşi insanın ilk önce olumlu yaşam koşulları içinde bulunduğu kanısındadır. Kimi canlılardan daha az güçlü olsa da doğada tek başına yaşamını sürdürecek güce sahiptir. Ayrıca doğa ona yaşamını sürdürmesi için yetecek koşulları vermiştir. Rousseau bu konuda şunları söyler: "Üzerinde düşündükten sonra, tek sözcükle, doğanın ellerinden çıkışıyla birilerinden daha az güçlü, öbürlerinden daha az çevik, ama bütünüyle alındığında hepsine göre en avantajlı biçimde derli toplu bir hayvanı görüyorum. Bir meşenin altında karnını doyururken, ilk gördüğü derede susuzluğunu giderirken, ona yatağını sağlayan ağacın dibinde yatağını bulurken, yiyeceğini bulurken görüyorum onu ve işte gereksinimleri karşılanıyor." (20) Böylece düşünüre göre insan zor koşullarda fiziksel yapısını geliştirip güçlüklere göğüs gerebilir. Rousseau olanakları yeterli ve bilgiden uzak yaşayan ilk insanın iletişim kurma açısından bir çaba içinde olmayacağını düşünür, bu anlamda ortaklaşmacı bir vahşi insan topluluğunu bile düşünmez. Böylece bu toplumsallıktan yalıtılmış insan kendi sınırlı gereksinimleri çerçevesinde mutludur.

Rousseau'ya göre toplumsallaşmayla birlikte bozulma da başlamıştır.

Rousseau'ya göre insanın çekeceği sıkıntıların doğal yaşam koşulları içinde sınırlı bir etkisi vardır. Bu konuda şunları söyler: "Vahşi insan karnını doyurduğunda tüm doğayla

barış içindedir ve tüm benzerlerinin dostudur. Kimi kez yiyeceği için çekişmesi gerektiğinde geçimini başka yerden sağlamayla yenilgiye uğratmanın zorluğunu önceden karşılaştırmadan asla vuruşmazdı; ve gurur dövüşe karışmadığından birkaç yumrukla iş biterdi; kazanan yer, yenilen şansını başka yerde arar ve kavga yatışırdı." (21) Örneğin insanı türüne karşı iyilikseverliğiyle alan Locke'un görüşlerinde bile doğal durumda ussal biçimde devinmeyen birey türüne çok büyük zararlar verecektir. Oysa Rousseau ağırlıklı olarak içgüdüsünün etkisindeki ve toplumsallaşmanın getireceği bir gururun esiri olmayan vahşi insanın ancak doğa koşullarının gerektirdiği üzere sınırlı ölçüde güç kullanacağını düşünür. Yani önceden söz edildiği gibi dalgalı bir ruh durumu taşımayan insan doğanın gerektirdiği ölçüde yani yıkıcı olmayacak düzeyde eylemde bulunacaktır. Rousseau'nun ilk insanı doğanın bir parçası olarak ve daha barışçıl olarak alması bugünkü bilgiler önünde daha gerçekçi görünür. Ancak insanın küçük oranda da olsa toplumsallaşabilir yanını görememesi onun gerçekçiliğini sıkıntıya sokmaktadır. Ancak Rousseau'nun kendi doğal durum anlayışını böyle oluşturması büyük ölçüde onun toplumdan ne anladığıyla ilgilidir.

Ayrıca Rousseau için vahşi insan sınırlı gereksinimleri içinde kendi başına yaşamını sürdürecek yapıdadır. Bugünün uygar insanı geçmişi ve geleceğiyle kendini kurup tasarılar geliştirirken, ilk insan günübirlik yaşar. Rousseau bu konuda şöyle der:

"İmgelemi ona hiçbir veri sunmaz, yüreği ondan bir şey istemez. Sıradan gereksinimleri elinin altındadır ve daha büyük gereksinimlere ulaşmayı arzulamak açısından o gerekli bilgiler düzeyinden çok uzaktır, bu yüzden onun ne bir öngörüsü ne bir merakı olabilir. Doğayı gözlemlemek onu hiç ilgilendirmez, çünkü doğayla içli dışlıdır: düzen hep aynı düzendir, dönüşümler hep aynı dönüşümlerdir; onun en büyük harikalara şaşmasını sağlayacak bir zihni yoktur; insanın her gün gördüğünü bir kez gözlemleyebilmesi için gereksinim duyacağı felsefeyi onda aramak boşunadır: Hiçbir şeyin devindiremediği ruhu, her ne kadar en yakını olursa olsun, hiçbir gelecek fikri olmadan günlük varlığının biricik duygusuna açılır ve görüleri gibi sınırlı olan tasarıları günün sonuna zorlukla uzanır." (22)

Rousseau için vahşi insan sınırlı gereksinimleri içinde kendi başına yaşamını sürdürecek yapıdadır.

Rousseau görüleceği gibi vahşi insanın ilk dönemlerde usunu henüz geliştirememiş olduğunu ve hayvana daha yakın özellikler gösterdiğini ortaya koyar. Ona göre, örneğin bu dönemde bir insan ateş yakmayı raslantıyla bulsa bile ertesi gün nasıl yaktığını hatırlayamayacaktır. Bu durum iklim ve doğa koşullarının insanın kendi gelişimini zorlama gereği duymadığı ılıman dönemlerle ilgilidir. Yani bu dönem doğa koşullarıyla gereksinimlerinin örtüştüğü bir dönemdir.

İnsanın farkı: Özgür istem

Gereksinimlerin artıp çeşitlenmediği ve mülkiyetin ortaya çıkıp bozulmanın yaşanmadığı bu dönemde yalnızca annenin besleyip büyütmesiyle çocuk yaşama katılıyordu. İnsanlar toplaşmıyorlardı, ama kendini sevme ve acıma gibi insana özgü duygularını koruyorlardı. Rousseau ilk insana yalnızca bu olumlu özellikleri yüklemekle kalmadı, ayrıca olumsuz yanlarıyla verdiği iki özellik daha yükledi. Bunlar saydığımız ilk iki özellikten ayrı doğal olarak hayvanlarda hiçbir belirtisi görülmeyen özelliklerdir. Bu iki özellik özgür istem ve yetkinleşebilirliktir. Düşünür özgür istem üzerine şunları söyler:

"Her hayvanda yalnızca becerikli bir makine buluyorum, doğa bu makineye güçlenmesi için ve belli bir ölçüde onu yıkacak ya da huzursuz edecek her şeye karşı güvence sağlaması için duyuları verdi. İnsan denen makinede de apaçık bir biçimde aynı şeyleri görüyorum. Yalnız arada şu ayrım var: doğa hayvanla ilgili her işlemde tek başına etkinken, insan özgür etmen niteliğiyle kendi işlemlerine katkıda bulunur. Hayvan içgüdüyle seçer ya da karşı durur, öbürü özgür edimle seçer. Demek ki hayvan kendisi için öngörülmüş kuralların dışına çıkamaz, bunu yapması kendi yararına olsa bile, insansa genelde kendisine zarar verecek şeyden kaçmaya yönelir." (23)

Sonuçta hayvan doğanın istemine ya da buyruklarına bağlıdır. İnsan alıntıda söz edildiği gibi zararına olan koşullarda özgür istemiyle yararına olan kararı alacaktır. Ancak insanın bu özelliği toplumsal yaşamın getirdikleriyle beraber ortaya çıkan bozulma içinde yani insanın anlığını doğru kullanamamasıyla gizil bir bozucu gücü taşır. Bununla birlikte insanın özgür istemi de bu bozulmaya katılacaktır. Rousseau toplumsal yaşamdaki ahlaksız insanın onu felakete sürükleyecek aşırılıklarını buna örnek verir. Bu bağlamda anlığını zamanla geliştirecek insanın hayvanla temel ayrılığını ortaya koyan noktalardan biri onun özgür istemidir. Rousseau konuyla ilgili görüşlerini şöyle sürdürür:

"Böylece hayvanlar arasında insanın özgül ayrımını yaratan anlık değil, özgür seçiş niteliğidir. Doğa her hayvanı yönlendirir ve hayvan da baş eğer. İnsan aynı izlenimle karşılaşır, ama benimsemekte ya da direnmekte özgür olduğunu bi-

lir; onun ruhunun manevi yapısı özellikle bu özgürlüğün bilincinde kendini ortaya koyar; çünkü fizik duyular düzeneğini ve fikirlerin oluşumunu bir anlamda açıklar, ama isteme ya da daha çok seçme gücünde ve mekanik yasalarla hiçbir zaman açıklanmayan yalnızca arı manevi edimler bulunur." (24)

Bu özellik insanın hayvandan ayrı olarak kendi başına doğal olanın dışına çıkması için bir olanak sağlar. İnsanın olumlu ya da olumsuz anlamda kendini oluşturması bu özellikle bağlantılıdır.

Rousseau'nun Emile adlı eseri.

İlerleme her zaman olumlu mudur?

Bir başka olumsuz anlam yüklenen özellik yetkinleşebilirliktir. Bu yetiyle Rousseau öncelikle insanın gelişeceğini ama bir süre sonra yaşlanmayla gerilemeye başlayacağını düşünür. Örneğin Cumberland'da ve Locke'da bu özellik yalnızca olumlu anlamda alınmıştır ve bu düşünürler genel olarak bu konudaki görüşlerini olumlu yönde insanlığın gelişimine bağlamışlardır. Ancak Rousseau hem kişideki gerilemeyi hem de gelişimin her zaman olumlu şeyler getirmeyeceğini ortaya koyarak ayrı bir bakış açısı geliştirir. Bu bakış açısı Cumberland ve Locke gibi düşünürlerin tersine iktisadi yaşamdaki gelişmelerin de her zaman olumlu sonuçlar getirmediğini gösteren bir eleştiriyi kendinde taşır. İnsanın yetkinleşebilirlik özelliği üzerine Rousseau şunları söyler: "Bu ayırdedici ve hemen hemen sınırsız yetinin insanın tüm kötülüklerinin kaynağı olduğunu, dingin ve masum günler geçirecek olduğu bu kökel koşuldan onu zamanın gücüyle çıkaranın bu yeti olduğunu, yüzyıllarca insanın aydınlıklarını ve yanılgılarını, kötülüklerini ve erdemlerini yaratarak insanı zamanla kendinin ve doğanın zorbası kılanın bu yeti olduğunu benimsemeye zorlanmak bizim için üzücü olacaktı." (25)

Rousseau siyasal yapının oturtulması dışında, doğal durumda doğal erdem olarak gördüğü insani özellikleri belirleyerek, toplumsal yaşamda bu özelliklerin eğitimle geliştirilmesinin gereğini vurgulamak ister.

Bu açıdan Rousseau'ya göre insanın gelişimi her zaman iyilik getirmedi. Özellikle düşünür bu konudaki görüşlerini *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de açıkça dile getirdi. Aslında Rousseau insanın doğal duruma yeniden dönemeyeceğini biliyordu. Onun bütün sorunu insanların bilgiye önyargılarla yönelmeleri ve bilgiyi kötüye kullanmalarıydı. Bu açıdan bakılmadığında düşünürün bu yakarışları yanlış anlaşılabilir: "Bununla birlikte insan doğal olarak iyidir, onu gösterdiğime inanıyorum. Bu noktada onu bozmuş olan, yapısında değişiklikler olması değilse, yarattığı ilerleme ve edindiği bilgiler değilse nedir? İstendiği kadar insan toplumuna hayran olunsun, onun çıkarları çatıştığı ölçüde insanları zorunlu olarak birbirlerinden tiksinmeye götürdüğü, onları ancak görünüşte karşılıklı yardıma yönelttiği, gerçekte onlara akla gelebilecek tüm kötülükleri yaptırdığı doğrudur." (26)

Kime acırız?

Rousseau özgür istem ve yetkinleşebilirlik özelliklerinin de belirleyiciliğinde zamanla insanın yapısındaki gerçekleşen değişimle birlikte doğal olarak toplumsallaşmanın bozulmayı ve yozlaşmayı getireceği düşüncesindedir. Rousseau *Eşitsizlik Üzerine Söylev*'in ilk bölümünün sonunda toplumsal durumdaki insanın karşısında doğal durumdaki insanın ortaya koyduğu olumluluğu şöyle dile getirir: "Bu ayrıntıları gereksiz uzatmadan, herkes görmeli ki kölelik bağları yalnızca insanın karşılıklı bağımlılığından ve onları birleştiren karşılıklı gereksinimlerden oluştuğundan, bir başkasından vazgeçemeyecek bir duruma getirmedikçe bir insanın köleleştirilmesi olanaksızdır. Doğal durumda böyle bir durum varolmadığından kimsenin boyunduruğu yoktur ve bu durum en güçlünün yasasını boşa çıkarır." (27)

Bu anlamda insan bu ortamda eşit koşullardadır. Rousseau acıma duygusunu ortaya koyarken, bu duygunun insan varlığıyla ilgili bir eşitlik temeline dayandığını *Emile*'de üç özdeyişle belirtir. Bunlardan ilki "Yalnızca acınacak olanların dışında bizden daha mutlu olanın yerine insanın kendini koyması insanın yüreğinde yoktur." (28) Böylece doğal durum eşit koşullardaki insan için ortalama bir **huzur** ortamıdır. İkincisi "Bizim gibi eziyet çektiklerini bilmedikçe başkasının yakarışlarına hiçbir zaman acımayız." (29) Yani eşit olan birbirine acır. Rousseau'ya göre toplumsal durumda olan

zengin-yoksul, kral-uyruk, soylu-aşağı arasında acımaya dayalı bir ilişki olanaklı değildir. Üçüncü özdeyiş "Başkaları için duyduğumuz acıma kötülüğün niceliğiyle değil, ancak eziyet çekenlere yüklediğimiz duyguyla ölçülür." (30) Yani Rousseau'ya göre insan karşısındaki zor durumdaki insanı özellikle kendinden biri olarak gördüğü için bu doğal itki ortaya çıkar. Yoksa eşit olmayan ilişkilerde gösterilen acıma duygusu yapaylıklar taşıyacaktır. Ayrıca düşünür Emile'de genel olarak acıma duygusundan söz ederken hayvanlara karşı aynı oranda bir acıma duygusu duymayacağımızı belirtir

Rousseau neyi hedefledi?

Sonuçta Rousseau doğal durumu ele alırken tüm bireylerin benzer koşullarda yaşadığı, henüz yozlaşmamış ilk insanı konu edinir. Düşünür kendi döneminin bilgilerinden yararlanmakla birlikte büyük ölçüde kurgusal bir doğal durum anlayışı ortaya koyar, böylece insanı toplumdan yalıtık bir varlık olarak ele alıp onun temel özelliklerini verirken kendi toplum anlayışını daha iyi açıklayabilmeyi amaçlamıştır. Modern toplumun sıkıntılarını apaçık görebilen Rousseau'nun doğal durumu ortaya koymaktaki hedeflerinden biri bu sıkıntıları giderecek yönleri tartışacak zemini hazırlamak olarak düşünülebilir. Bu anlamda Rousseau siyasal yapının oturtulması dışında, doğal durumda doğal erdem olarak gördüğü insani özellikleri belirleyerek, toplumsal yaşamda bu özelliklerin eğitimle geliştirilmesinin gereğini vurgulamak ister. Yoksa bilindiği gibi Rousseau'nun elbette yeniden doğal duruma dönülmesi gibi bir beklentisi yoktur.

DİPNOTLAR

1) Montesquieu Baron de, *The Spirit of Laws,* New York, Prometheus Books, 2002, s.3.
2) Montesquieu Baron de, a.g.e., s.3.
3) Montesquieu Baron de, a.g.e., s.3-5.
4) Rouseeau Jean-Jacques, *Discours sur l'Inégalité, Oeuvres Complètes-2,* Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.213.
5) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.211-212.
6) go Grotius, *The Rights of War and Peace,* Indianapolis, Liberty Fund, 2005, s.87.
7) Rousseau Jean-Jacques, *Discours sur l'Inégalité, Oeuvres Complètes-*2, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.209.
8) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.256.
9) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.256.
10) Jack Lively and Andrew Reeve, *Modern Political Theory from Hobbes to Marx,* 4.b., London-Newyork, Routledge, 1996, s.114.
11) Rouseeau Jean-Jacques, *Discours sur l'Inégalité, Oeuvres Complètes-2,* Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.210.
12) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.222.
13) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.223.
14) Rousseau Jean-Jacques, *Emile, Oeuvres Complètes-*3, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.46.
15) Rousseau Jean-Jacques, *Discours sur l'Inégalité, Oeuvres Complètes-*2, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.223.
16) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.224-225.
17) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.260.
18) Rousseau Jean-Jacques, *Emile, Oeuvres Complètes-*3, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.150.
19) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.19.
20) Rousseau Jean-Jacques, *Discours sur l'Inégalité, Oeuvres Complètes-*2, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.213.
21) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.252.
22) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.219.
23) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.218.
24) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.218.
25) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.218.
26) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.251.
27) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.227.
28) Rousseau Jean-Jacques, *Oeuvres Complètes-*3, Paris, Éditions du Seuil, 1971, s.157.
29) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.158.
30) Rousseau Jean-Jacques, a.g.e., s.158.

Ölüm olgusu ve ölü gömmenin kültür tarihi içindeki yeri

Ölüm olgusuna çözüm bulmanın ilk adımı ruh ve öteki dünya kavramlarını icat etmekten geçmektedir. Bu da en eski dönemlerden beri ölü bedenin bir ritüel dahilinde gömülmesi, bu sırada ölünün yanına bazı günlük kullanım maddelerinin ya da yiyecek içeceğin bırakılması veya süslenerek tekrar geriye döndüğünde ya da bir başka dünyaya gittiğinde oradaki yaşama kolay uyum sağlaması içindir. İnsanoğlunun ölüsünü gömmeye başlaması ile bilişsel gelişimi arasında paralellik dikkat çekicidir. Ölüm, ölü gömme ve din olgularını birbirinden ayırmak da pek kolay değildir. Ruh ve Tanrı kavramları da bu gelişme içinde ortaya çıkmıştır.

Ahmet Uhri
Arkeolog

Okuyacağınız makale, Arkeolog Ahmet Uhri'nin yakında Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan yayınlanacak "Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri" adlı kitap çalışmasının Giriş bölümüdür.

Ölümün anlamı

Ansiklopedi ya da sözlüklerde "Bir insan, bir hayvan veya bir bitkide yaşamın tam ve kesin olarak sona ermesi." (1) şeklinde tanımlanan ölüm, çok eski dönemlerden beri insanoğlunun ilgisini çekmiş ve insanoğlu bu olayla ilgili olarak kültürden kültüre değişen çok farklı davranış biçimleri sergilemiştir. Ölüm yeryüzündeki tüm varlıkları, toplumları, kültürleri, sosyal kurum ve kuruluşları, hatta insanın zaman anlayışına göre sonsuz gibi görünse de tüm gök cisimlerini ve evreni kapsayan bir olgu olarak ister fen bilimleri, isterse de sosyal bilimlerin olsun bütün alanlar için ilgi çekici bir konudur. Ölümün bu evrensel niteliği, onun farklı açılardan ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması sonucunu doğurmuştur. Cansızlarda ölüm, varlığın varoluş halinin sona ererek, niteliksel ve niceliksel anlamda biçim değiştirmesi şeklinde tanımlanabilirken; canlılar söz konusu olduğunda, en yalın tanımıyla **hücrenin, organın veya organizmanın yaşamsal fonksiyonlarını tamamen yitirmesi ya da canlı olma halinin sona ermesi** anlamına gelir (2).

Ölümün bu evrensel niteliğinin farkında olan insanoğlunu dünyada yaşayan diğer canlılardan ayıran belki de en önemli nitelik bir gün öleceği bilgisine sahip olmasıdır. Başka hiçbir canlıda görünmeyen bu bilinçli farkındalık, en eski çağlardan beri insanoğlunun dikkatini ölüme yoğunlaştırmasına da neden olmuş ve antik çağlardan beri başta felsefeciler ve sanatçılar olmak üzere bu konuda antropoloji, etnoloji, sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilimlerin diğer dallarında da çalışmalar yapılmıştır. Özellikle "ölüm olgusu" ve bundan sonra neler

olduğu konusuna kafa yoran felsefeciler kendi felsefe ekollerine uygun düşünceler üretmişlerdir. Antropolog ve etnologlar ise günümüz halklarının ölüm üzerine geliştirdiği davranışları inceleyerek bu konuya katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Etnolojik ya da antropolojik çalışmalar ölüm olgusunu üç bölümde ele almakta ve ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası yapılan uygulamaları incelemektedirler. Açacak olursak, ölüm olayı gerçekleşmeden önce bu olayla ilgili önbelirtiler konusunda toplumların davranışları, bireyin ölümünü takiben yapılan uygulamaları (ölünün hazırlanışı, gömülüşü, ruhla ilgili tasarımlar gibi) ve ölünün ardından yapılan ölü yemeği, başsağlığı, geride bıraktığı kişisel eşyaları konusunda ne yapıldığı gibi davranışları dikkate almaktadırlar (3). Ancak arkeolojik olarak, hem de yazının olmadığı kültürleri incelerken etnolog ve antropologlardan daha zorlu çalışma koşulları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, örneğin ilk bölümü oluşturan ölüm ile ilgili önbelirtiler konusunda hiçbir maddi kanıt olmadığı için herhangi bir yorum yapmak olanaksızdır. Ya da bununla ilgili herhangi bir kanıt olsa dahi bu kanıtı tanımlamak ve bu şekilde yorumlamak yazısız yani tarihöncesi toplumlar için olanaksızdır. Bu nedenle arkeoloji biliminin doğası gereği eldeki maddi kanıtlarla yorum yapılacağından ancak, ölüm sonrası yapılan uygulamaların bir kısmı ile ölünün gömülmesi sırasında yapılan bazı uygulamalar incelenebilir.

Ölümden sonra neler olduğu konusunda pozitif bilimler olarak adlandırılan biyoloji, tıp vb. bilimler yönünden en azından fiziksel sonuç konusunda bir görüş birliği vardır. Buna karşın, sosyal bilimler açısından özellikle insanın ölüme karşı gösterdiği tepkiler konusunda oldukça ilgi çekici çalışmalar yapılmaktadır. Bunun nedeni ise insanoğlunun belki de en önemli icatlarından biri olarak kabul edebileceğimiz ruh kavramıdır (4).

Ölüm, sonuç olarak hepimizin bir gün yaşayacağı ya da yapacağı bir deneydir. Ancak bu deneyin sonuçlarını hiçbir şekilde bu deneyi merak eden diğer insanlara aktarmamız söz konusu olamayacağı için deneyi merak edenlerin yapabileceği tek şey elbette bilinçli olarak ölümü seçip sonucunda neler olduğunu görmek olmayacaktır. Yapılabilecek tek şey deneyin sonuçları üzerine düşünce üretmek ya da tahminde bulunmaktır. Fizik olarak bedenin çürümesi ve organik kısımlarının yok olması bu deneyin gözlemlenebilen kısmıdır. Bir başka deyişle ölüm olgusunu gözlemleyenler için elde olan ve gözle görülür elle tutulur tek bilgi bedenin çürüdüğü, yumuşak dokuların belli bir süre içinde yok olduğu ve geriye sert ve kaybolmayan doku olarak adlandırılabilecek kemik, diş vb'nin kaldığıdır.

Belki de ölümle ilgili bu gözlemlerin görünür sonucunun estetik olmaması, görüntünün kötülüğü, geri dönüşünün bulunmaması, ölen kişiye duyulan sevgi ve ölümü kabullenmeyiş gibi nedenlerle ortaya çıkan rahatsızlık ya da tedirgin edicilik insanoğlunun ölüm karşısında değişik edimler gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu edimlerin belki de en önemlisi, yazının ve tanrı kavramının icadından da önemlisi ruh kavramının icat edilmiş olmasıdır. Zaten yukarıda yapılan ölüm tanımına tekrar dönecek olursak bu tanımın sadece görülen sonucu tanımladığı; bir diğer deyişle yaşamın geri dönülemez biçimde tam ve kesin olarak sona ermesini tanımladığı görülür. Oysa dinsel açıdan ölüm "**ruhun bedenden ayrılması**" olarak tanımlanmaktadır (5). Belki de bu tanım gereğidir ki insan ölünün arkasından onu yakma, gömme, yanına günlük kullanım eşya ve araçlarını bırakma ya da daha değişik edimler içine girmiştir.

Günümüz fen bilimleri alanında çalışan araştırmacıların özellikle geriatri, biyoteknoloji, biyokimya ve gen mühendisliği alanında önemli ilerlemeler sağlamalarının ve bu alanlara yapılan yatırımın son derece yüksek rakamlara çıkmış olması insanın dünyada kalıcı olmadığının farkında olması ve kalacağı süreyi uzatmak istemesi ya da ölüme çare bulmak istemesi ile bağlantılı gibi görünmektedir. Bu haliyle en erken dönemlerden beri ölümü kabullenmeyen ve sonrasının olduğu düşüncesini geliştirerek bunun somut kanıtlarını mezar, ölü hediyesi gibi biz arkeologların bulabileceği şekilde maddi kültür öğeleri olarak bırakmış olan insan ile günümüz insanının düşünüş biçimi arasında sanki bir fark yokmuş gibi görünür.

Aslında gerçekten de arada düşünce ve düşüncenin davranışa yansıması bakımından fark yoktur. Yapılmak istenen şey termodinamik bir ilke olarak irreversibil/tersinmez bir prosesi reversibil/tersinir hale getirme çabasından başka bir şey değildir. Ölümün geriye dönüşünün olmaması

Rembrandt'ın bir tablosu. Canlılarda ölüm, hücrenin, organın veya organizmanın yaşamsal fonksiyonlarını tamamen yitirmesi ya da canlı olma halinin sona ermesi anlamına gelir.

bir başka deyişle tersinmez oluşunun rahatsız ediciliği insanoğlunu bu olayı geriye döndürebilme çabası içine sokmuş gibi görünmektedir. Zaten canlılığın kendisi termodinamiğin ikinci yasasına aykırı bir durum olduğundan aslında insanın giderek yaşlanmasını durdurmak ya da ölümü yeryüzünden kaldırmak olası değildir. Bir başka deyişle yine termodinamik yasaya göre kapalı bir sistemde entropinin artışı sonuç olarak düzensizliği ve sistemin çözülüşünü getireceğinden, bu ilkeyi insana ya da herhangi bir canlıya uyguladığımızda ve canlılığın kendisini kapalı bir sistem olarak düşünürsek, bu sistemin zamana bağlı olarak artan entropisi sonuçta ölümü getirecek ve canlının görünür hali yani bedeni ölümle birlikte çözülerek farklı bir biçime yönelecektir.

Dinsel açıdan ölüm "ruhun bedenden ayrılması" olarak tanımlanır.

İşte bu duruma karşı koymak insanoğlunun en temel sorunlarından biri olmuş ve bir başka deyişle daha düşük entropi sağlamak ya da bu olayı tersine çevirebilmek için değişik yollar denenmiştir. Ölüm olgusuna çözüm bulmanın ilk adımı ise ruh ve öteki dünya kavramlarını icat etmekten geçmektedir. Bu da en eski dönemlerden beri ölü bedenin bir ritüel dahilinde gömülmesi, bu sırada ölünün yanına bazı günlük kullanım maddelerinin ya da yiyecek içeceğin bırakılması veya süslenerek tekrar geriye döndüğünde ya da bir başka dünyaya gittiğinde oradaki yaşama kolay uyum sağlaması içindir. Günümüzün materyalist kültürlerinde ise bir öteki dünya inancı yerini bu dünyada daha uzun süre kalma ya da ölümsüzlüğe ulaşmak çabasına bırakmıştır demek pek yanlış sayılmaz. Burada kısaca öteki dünya kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Yine etnolog ve antropologların gözlemlerinden yola çıkacak olursak, çok tanrılı, şamanik ya da pagan olarak adlandırılan kültürlerde ölümden sonra gidilen yer genellikle bu dünyanın benzeri ya da paraleliyken, tek tanrılı dinlerde bu paralel dünya kavramı, cennet, cehennem araf gibi kısımların olduğu öteki dünya kavramına dönüşmüştür (6). Ancak, bazı inanışlarda bu ayrımı net olarak saptamak da eldeki veri eksikliği veya yorum farklılıkları nedeniyle kolay değildir.

İnsanın bilişsel gelişimi içinde ölü gömmenin yeri

İnsanoğlunun ölüsünü gömmeye başlaması ile bilişsel gelişimi arasında ortaya çıkan paralellik dikkat çekicidir. Bu edimin başlangıcı, Steven Mithen'in *The Prehistory of the Mind* (Aklın Tarihöncesi) adlı son derece önemli çalışmasında açıklamaya çalıştığı gibi insanın birbirinden bağımsız hareket eden akıllarının birbirleri ile entegrasyonu aşamasında ya da Mithen'in deyişiyle akıllar arasındaki engellerin kalkmasıyla aynı döneme rastlamaktadır. "...mağara resimlerindeki antropomorfik görüntüler ve insanların eşyalarıyla birlikte gömülmesi, bu Üst Paleolitik insanların doğaüstü varlıklara ve muhtemel yaşam ötesi hayatla ilgili inançlara sahip ilk bireyler olduklarını gösterir. Gerçekten de dinsel ideolojilerin ilk kez ortaya çıkışına burada tanık oluruz. Bu durum, ilk insanların aklındaki çeşitli zekâlar arasında var olan bariyerlerin yıkılmasıyla açıklanabilir." (7) Ölülerin gömülmeye başladığı bu ilk dönemin Braidwood'un yaptığı kültürel sınıflandırmada "sınırlandırılmış dolaşım (göçerlik) evresine" (8) denk düşmesi de bir diğer ilginç noktadır. Sınırlandırılmış bir dolaşımla ve bunun getirdiği kalıcılık sayesinde öteki dünya ile ata toprağı ve ata kültü arasında bir ilişki olması gerektiğini düşünmek olasıdır. Bunun yanı sıra ölüyü açıkta bırakmanın bu yaşam biçiminde getireceği gündelik zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılabileceği gibi ölü gömme eyleminin gerçekleşebilmesi için öncelikle, ölüm bilincinin ya da ölüm olgusunun insanoğlunun kafasında yer etmiş olması, bir başka deyişle insanın ölümün başka hiçbir olguya benzemediğinin farkına varmaya başlaması gerekir. Bu farkındalığın ilk ortaya çıkışı ise birçok antropolog tarafından Neanderthal (9) insana kadar geriye götürülmektedir. Günümüzden yaklaşık 200.000 yıl önce ortaya çıktığı sanılan *Homo neanderthalensis* ya da bazı antropologlarca verilen diğer adıyla *Homo sapiens neanderthalensis*'in ölüsünü ilk kez gömen insan olduğu düşünülmektedir. Neanderthallerin ölülerinin hepsini değilse de en azından bazılarını gömdükleri, sakat/aciz bireylerin başkalarınca bakılması gibi birbirlerine toplumsal destek verdikleri, kısacası bilişsel olarak farklı oldukları kabul edilmektedir (10).

Bu düşünceye ve aşağıda incelenecek olan arkeolojik kanıtlara dayanarak Neanderthallerin ölülerini gömdükleri söylenebilir. Dolayısıyla Neanderthal insanların ölümün farkında oldukları ya da tersten söyleyecek olursak kendi varlığının ayırdında olduğunu söylemek olası. Bu da bizi, ölüm bilincinin bir ölçüde Neanderthal insanda varolduğu sonucuna götürür. Son derece soyut bir kavram üzerinde durulduğunun farkında olarak şimdi Neanderthal insanının ölülerini gömmüş olduğunun elle tutulur daha doğrusu arkeologların hoşuna gidecek tarzda söyleyecek olursak maddi kanıtları üzerinde duralım. İlk ve en çok bilinen kanıt Kuzey Irak'ta Zagros Dağları'ndaki ünlü Şanidar Mağarası'ndan gelir. Burada

günümüzden 60.000 yıl önce yaşadığı sanılan Şanidar halkından günümüze kalan ve 1957 yılında Ralph Solecki tarafından başlatılan kazılarda ortaya çıkarılan yaşlı bir Neanderthal insanına ait gömü söz konusudur (11). Şanidar'da "çiçek gömü" adıyla bilinen bu önemli gömü örneği 1960 yılı kazılarında Mousterien seviyenin orta kısmında B7 karesinde ortaya çıkarılmıştır. Buradaki iskeletin tibia ve fibulası yaklaşık 7,5 m. derinlikte bulunmuş ve iskelet sol tarafa doğru yattığından sağ kolu ve bacaklarının kıvrık pozisyonda olduğu görülmüştür (12). Etrafındaki toprak polinolojik (polen analizi) açıdan incelendiğinde çiçeklerin özellikle buraya bırakıldığı ve bunun özel bir gömü örneği olduğu anlaşılmıştır. Aslında burada birden çok iskelet bulunmasına karşın bunlardan biri, Şanidar IV adı verileni bilim dünyasında oldukça tartışmalara neden olduğu için önemlidir. Şanidar IV'ün, özellikle çevresindeki toprakta yapılan polinolojik analizler sonucu bölgenin normal florasında bulunan çiçeklerle gömülmüş olduğu düşüncesi yaygındır. Yapılan polinolojik analizler bu çiçeklerin, aynı coğrafyada bugün de var olan civan perçemi (*Achillea biebersteinii*), peygamber çiçeği (*Centaurea cyanus*), devedikeni (*Onopordum tauricum*), kanaryaotu (*Senecio vulgaris*), sümbül (*Hyacinthus orientalis*), gül hatmi (*Althaea rosea*) gibi bitkilere ait olduğunu göstermiştir (13). Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise bütün bu bitkilerin şifa verici olarak kullanılıyor olmalarıdır. Dolayısıyla burada gömülü kişinin toplumsal niteliği ile çiçekler arasında bir koşutluğun olduğu düşünülmektedir. Ancak bu düşünceye karşı olanlar da bulunmakla birlikte genellikle yaşlı bir şamana ait olduğu ileri sürülen bu iskelet ve çevresinde yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar üzerine başlayan tartışma, aslında çiçeklerle süslü olarak gömülmüş olmasının simgesel niteliği nedeniyle Neanderthal insanının bilişsel gelişmişlik düzeyinde kilitlenmektedir.

Günümüzden yaklaşık 200.000 yıl önce ortaya çıktığı sanılan Homo neanderthalensis ya da bazı antropologlarca verilen diğer adıyla Homo sapiens neanderthalensis'in ölüsünü ilk kez gömen insan olduğu düşünülmektedir.

Neanderthal insanının ölüsünü ilk gömen canlı olduğunun diğer kanıtları La Chapelle-aux Saints, Le Moustier, La Ferrassie, Deşik-Taş ve Regourdou mağaralarındaki iskeletlerdir (14). Fransa'daki Le Moustier'de 13-19 yaşları arasında bir erkek çocuk, sanki uyuyormuş gibi başı ön kolunun üzerinde, sağ tarafına yatmış pozisyonda bir çukura gömülmüş ve bir yastık gibi işlev gören çakmaktaşı yığını ile özenle işlenmiş bir taş balta ellerinin yanında durur vaziyette ortaya çıkarılmış; bunun yanı sıra etrafına saçılan yabani sığır kemikleri, belki de yeni bir yaşama yolculuğunda yiyecek sağlamak için onunla bir-

Neanderthallerin ölülerini gömdüklerine dair ilk ve en çok bilinen kanıt Kuzey Irak'ta Zagros Dağları'ndaki ünlü Şanidar Mağarası'ndan gelir. Burada günümüzden 60.000 yıl önce yaşadığı sanılan Şanidar halkından günümüze kalan ve 1957 yılında Ralph Solecki tarafından başlatılan kazılarda ortaya çıkarılan yaşlı bir Neanderthal insanına ait gömü söz konusudur. (Şanidar Mağarası'nın girişi ve gömütteki kemikler).

likte gömülmüştür (15). Neanderthal ölü gömme örneklerinden biri de Orta Asya'da Himalayalar'ın batı eteklerinde, Özbekistan'daki Deşik Taş'da dağ keçisi kemikleri arasında yatan genç bir çocuğa ait iskelet kalıntısıdır. Sekiz çift dağ keçisi boynuzu çocuğun başının etrafında bir daire şeklinde dizilmiş, çocuğun iskeleti üzerinde saptanan taş alet izleri ritüelin bir parçası olarak çocuğun etlerinin kesildiğinin kanıtları olarak düşünülmüştür (16). Yine Dordogne'de Le Bugue kasabasının yakınındaki La Ferrassie kaya sığınağında genç bir çocuğun başsız vücudu sığ bir çukurun dibinde bükülmüş bir pozisyonda bulunmuş, çukurun biraz yukarısında ise yine bir çocuğa ait çenesiz kafatası, bir kireçtaşı kalıbının altında ortaya çıkarılmış ve kireçtaşı kalıbının alt yüzeyinin kırmızı aşı boyasıyla boyandığı ve üstünde ise 18 küçük delik ile işaretlendiği görülmüştür (17).

Yukarıda anlatılan bu iskeletlerin yanı sıra dolaylı bir kanıt da Neanderthaller öncesine ait tam iskeletlerin neredeyse hiç bulunmamış olmasıdır. Bilinen ilk insansı türünün bir üyesi olan *Australopithecus aferensis*'e ait ünlü "Lucy" (18) iskeletini de kapsamak üzere, insanlık tarihinin üç milyon yıllık bir döneminden kalma yalnızca iki tam ya da tama yakın iskelet bulunmasına karşın, Neanderthallerin ortaya çıkmasından sonra yirmiden fazla sayıda tam iskeletin fosil kayıtta bulunması bir başka deyişle tam iskelet sayısındaki artış bilinçli ölü gömme geleneğinin Neanderthal insanının uygulamaları arasında bulunduğuna dolaylı bir kanıt olarak gösterilebilir (19). Çünkü,

Australopithecus aferensis'e ait ünlü "Lucy" iskeleti.

eğer tam iskelet sayısında bir artış varsa bunun bir nedeni de cesetlerin bilinçli olarak korunmaya çalışılmasıdır. Bunun yanı sıra 20. yüzyılın başından bu yana ortaya çıkarılan 200 kadar Neanderthal kalıntısından hiç değilse otuzunun cesedinin, uygun konuma getirme, mezara eşyalar ve hayvan kemikleri koyma ve taşları özenle yerleştirme gibi etkinlikleri kapsayan uygulamalara işaret ettiği belirtilmektedir (20).

Sonuç olarak Neanderthal insanın ölüsünü gömdüğünü düşünmek yanlış sayılmaz. Ancak bu gömme ediminden nasıl bir anlam çıkarılacağı konusunda tartışmaların halen devam ettiğini aklımızın bir köşesinde tutarak ve ihtiyatlı biçimde Neanderthal insanının ölüm bilincine sahip olduğunu, bir başka deyişle ölümün başka hiçbir olguya benzemediğinin farkına varmaya başlayan ilk canlı olduğunu şimdilik kaydıyla söyleyebiliriz. Ölüm bilincinin insan için son ve belki de en önemli kaygı olması ise ölü gömme uygulamalarını ortaya çıkarmış olabilir. Ancak bu ölü gömme uygulamalarının bir ritüel dahilinde yapılmaya başlanması bir başka kavramın din kavramının da yavaş yavaş ortaya çıktığı izlenimini uyandırmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, ayin ya da ritüelin sosyoloji ve antropolojide, içsel tutarlılığı olan, sistemleştirilmiş ve genellikle bir mitos ya da gizemselleştirilmiş bir tarihin yeniden canlandırılmasına yönelik ritler süreci (21) şeklindeki tanımı burada devreye girmekte ve kutsallıkla ilişkisi bulunan ritler, ölü gömme uygulaması sırasında ardı ardına sıralanarak bir ritüeli oluşturmakta, dolayısıyla tekrar vurgulanacak olursa, din olgusunun yavaş yavaş doğmakta olduğu izlenimi edinilmektedir.

Ölüm ve din

Aslında, ölüm, ölü gömme ve din olgularını birbirinden ayırmak da pek kolay değildir. Ancak burada öncelikle dinden ne anlaşıldığını belirtmekte yarar vardır. Elbette bütün dinler için evrensel olan temel nitelikleri tanımlamak güçtür. Ancak, *The Naturalness of Religious Ideas* adlı kitabın yazarı sosyal antropolog Pascal Boyer'ye dayanarak dini ideolojilerle ilgili üç niteliğin bütün dinlerde ortak olarak bulunduğu da söylenebilir. Bunlardan birincisi, birçok toplumda insanın fiziksel olmayan varlığının ölümden sonra da yaşamaya devam edebileceği ve inançları, arzuları ile bir var-

Neanderthal gömütleri. Soldan sağa: Kebara-İsrail, La Chapelle-aux Saints, La Ferrassie.

lık olmayı sürdüreceği varsayımıdır. İkincisi, bir toplumda, özellikle bazı insanların doğrudan tanrılar ya da ruhlar gibi doğaüstü varlıklardan ilham ve mesajlar alabilecekleri inancıdır. Üçüncüsü ise, belirli ritüelleri tam olarak yerine getirmenin doğal dünyada değişiklikler oluşturabileceği varsayımıdır (22).

Bu üç temel niteliğin birincisinden başlayarak ölü gömme ile bağlantılarını inceleyelim. Ölümün fiziksel olmayan boyuta geçiş olduğu ya da insanın fiziksel olmayan varlığının ölümden sonra da devam edeceği şeklinde bir inanış olmasaydı gömme ritüelleri de olmayacaktı diyebiliriz. Bir başka deyişle ruh kavramının icadı ile din ve ölü gömme arasında bir ilişki olması gerekir. İkinci temel nitelik olan bazı insanların doğrudan fizikötesi ile ilişki kurabildiklerine olan inanç, bu insanların kutsal, dokunulmazlığı olan kişiler olarak algılanmalarına yol açacağından bunların ölümlerinin de aslında bir ölüm değil fizikötesine geçiş olarak kabul edilebileceği düşüncesine yol açacak ve bu kişiler için uygulanacak ölü gömme ritüellerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır şeklinde bir akıl yürütme yanlış olmasa gerek. Bu akıl yürütme de bize neden Şanidar IV iskeleti gibi özel bir ritüel uygulanmış olabilecek gömülerin olduğunu açıklar.

Ayrıca, Rusya'da ortaya çıkarılmış olan ve günümüzden 28.000 yıl öncesine ait 60 yaşında bir adam ile birlikte gömülmüş bir kadın ile bir erkek çocuğunun mezarlarından oluşan Sungir gömütlerindeki çok sayıda süs eşyasının varlığı aynı düşünceyi doğrulayıcı bir kanıt olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi Üst Paleolitik nüfusun hepsi gömülmemiştir. Ancak daha önceki dönemlere göre gömü sayısında belirgin bir artış olmakla birlikte olasılıkla o dönemde varolan nüfusun çok az bir kısmı bu işleme tabi tutulmuştur. Bunun olası nedenlerinden belki de en önemlisi olarak, bu az sayıdaki korunmuş iskeletin sahiplerinin topluluğun diğer üyelerinden farklı bazı niteliklerinin olmasıdır yorumunu yapılabilir. Kısacası bu kişilerin gömülmesinin nedeni, dini ideolojilerin ortak niteliklerinden ikincisi olan, bazı insanların doğrudan fizikötesi ile ilişki kurabildiklerine inanılması ile ilintili olabilir. Dolayısıyla Şanidar IV iskeleti veya Sungir gömütleri gibi örneklerde görüldüğü gibi bir ritüel dahilinde ve bazı ölü hediyeleri ile birlikte gömülen bu bireylerin bulunduğu toplulukta bir takım dini inanışların geliştiğini söylemek olasıdır.

Özellikle Sungir gömütlerine geri dönecek olursak buradan elde edilen verilere göre: (23)

"Yaşlı erkeğin, üzerinde birçok tilki dişi ve boncuk bulunan bir kep giydirilmiş başı da dahil olmak üzere, vücudunun her tarafı diziler halinde düzenlenmiş 2936 adet boncukla süslenmişti. Kollarının alt ve üst kısımları cilalı mamut dişinden yapılma ve bazıları siyah boya izi taşıyan tamamı 25 adet bilezikle donanmıştı. Boyun çevresinde küçük, düz bir şist kolye taşıyordu. Bu kolye kırmızıya boyanmıştı ama bir yüzünde küçük siyah bir nokta vardı.

"Yaşının küçük olduğu sanılan erkek çocuk 4903 adetten oluşan boncuk dizileriyle kaplanmıştı ve belinin çevresinde, yaşlı erkekte görülmeyen, süslü bir kemerin kalıntıları olabilecek, kutup tilkisine ait 250'den fazla kesici diş vardı. Göğsü üzerinde, olasılıkla pelerine benzer bir şeyin kopçası görevini gören ve hayvan biçiminde oyulmuş fildişi bir kolye vardı. Çocuğun sol tarafında bir insana ait, iyice cilalanmış, çok iri bir femurun orta bölümü bulunuyordu ve bu kemiğin ilik boşluğu aşıboyasıyla kaplanmıştı. Sağ tarafında ise bir tüylü mamut dişinin düzleştirilmesiyle yapılmış olan büyük bir silah bulunuyordu ve bunun hemen yanında, toprağa dik olarak oturtulmuş fildişinden yapılma bir disk vardı.

"Bir genç kıza ait olması gereken gövdenin üzerinde, 5274 tane boncuk ve parçacık görülüyordu. O da boncuklu bir kep giyiyordu ve boğazında fildişi bir iğnesi vardı, ama onun mezarında tilki dişine benzer bir şey bulunmuyordu. Bununla birlikte, her iki tarafına yerleştirilmiş ve vücut boyutlarına erkek çocuğun yanında bulunanlardan daha uygun,

Rusya'da ortaya çıkarılmış olan ve günümüzden 28.000 yıl öncesine ait 60 yaşında bir adam ile birlikte gömülmüş bir kadın ile bir erkek çocuğunun mezarlarından oluşan Sungir gömütleri. İskeletlerin yanında çok sayıda süs eşyasının bulunması ilgi çekiyor.

çeşitli, küçük, fildişi silahlar vardı. Ayrıca yanında parçalanmış boynuzdan yapılma iki adet baston bulunuyordu ve bunlardan bir tanesi delikli noktalarla süslenmişti. Ve nihayet kızın yanında, erkek çocuğu olduğu sanılan bireyin mezarında olduğu gibi, ortasında bir delik bulunan, hasır örgülü, üç adet fildişinden yapılma disk vardı."

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılabileceği gibi o zamanın ölçülerinde belki de oldukça kıymetli maddelerden oluşan ve yine o zaman için büyük bir emek harcanarak yapıldıkları su götürmez olan bu hediyelerin ve aksesuarların mezarlara bırakılması, bir başka deyişle Sungir gömütlerine oldukça yüklü bir yatırımın yapılmış olmasının altındaki nedenleri anlamak gereklidir (24). Hiç kuşkusuz ki bu yatırımın en önemli nedeni o dönemin ve o topluluğun dini ideolojisi gereği fizikötesiyle bağlantı kurabildiğine inanılan bu kişi ya da kişilerin topluluğun diğer bireyleri açısından sahip oldukları önemdir. Burada karşımıza, bu veya buna benzer bir ölü gömme ritüelinin aslında dini ideolojilerin üçüncü ortak niteliği olan "ritüelin tam olarak yerine getirilmesi ile doğal dünyada değişiklikler oluşturulabileceği" ya da tersi de doğru olmak kaydıyla ölü gömme ritüelinin tam olarak yapılamamasının oluşturabileceği olası kötü sonuçları savuşturmak isteği çıkmaktadır.

Bir Maori (Yeni Zelanda) yerlisi. Düşlerin ruh tasarımına kaynaklık etmiş olabilecekleri düşüncesi günümüzde hâlâ yaşayan Maori yerlilerinde de var.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılabileceği gibi tekrar edecek olursak, şimdilik kaydıyla ve belirli ihtiyat paylarını da göz önüne alarak Neanderthal insandan itibaren insanoğlunun ölüsünü gömebilecek bilişsel düzeye ulaştığını, gömme edimini bir ritüel dahilinde yapmış olabileceğini ve bundan sonraki aşamada Şanidar IV gömüsü ve Sungir Mezarlığı gibi alanlardan da anlaşılabileceği gibi din olgusunun da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra bu olgu insanoğlunun ölüm bilgisini edindiğini ve bunun farkında olduğunu göstermekle birlikte başka bazı soyut kavramların da farkına vardığına işaret ediyor olabilir. Bu kavramların başında ruh ve tanrı kavramları gelmekte ve bu kavramlar insanoğlunun dünya üzerindeki günümüze kadar süren serüveninde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Ölüm ve ruh

Ruh kavramının bir icat olduğuna önceki kısımda değinilmişti. Bütün icatların bir gereksinimden doğduğu varsayımıyla hareket ettiğimizde ise karşımıza şu soru çıkmaktadır. İnsanoğlu ruh kavramına neden gereksinmiştir? Bu sorunun yanıtı en eski felsefecilerden beri sorulmakta ve değişik bilim dallarından araştırmacılar bu soruyu kendi açılarından yanıtlamaya çalışmaktalar. Peki, arkeologların bu soruya verecek yanıtları var mıdır? Ya da bir başka deyişle tarihöncesi bir mezarlık alanında kazı yapan bir arkeolog mezar içinde bulduğu maddi kanıtlarla ruh kavramının o toplulukta olduğunu saptayabilir ve eğer saptayabiliyorsa buna neden gerek duyduklarını anlayabilir mi? Aslında bu sorunun yanıtı evet, ancak arkeologların kesinlikten uzak ve spekülatif önerileri yaparken severek kullandıkları bir yazım biçimiyle, -parantez içerisinde soru işareti-(?) ile evet. Çünkü burada devreye yazılı belge olmadığı için akıl yürütme ve yorum girmektedir. Dolayısıyla hiçbir zaman net olarak bilemeyeceğimiz nedenlerle bir mezara değişik eşyalar bırakılmış veya mezar yine hiç bilemeyeceğimiz nedenlerle değişik düzenlemelere uğratılmış olabilir. Biz ruh kavramı üzerinden yolumuza devam edelim.

Hemen hemen bütün araştırmacıların üzerinde birleştiği bir nitelik olarak ruh tasarımı, insanoğlunun uyku ile uyanıklığı birbirine karıştırmasıyla doğmuştur (25). Uyku sırasında gördüğü düşleri anlamlandırmaya çalışma gereksinimi ruhun icat edilmesine yol açmış olabilir (26). Elbette burada anlamlandırmayla kastedilen düşlerin yorumu değil, düşlerin ne olduğudur. Burada düşlerin ruh tasarımı için kaynak olabileceği yolundaki düşünceye karşı çıkışlar olabileceği dikkate alınarak, özellikle bizimle aynı zaman diliminde yaşayıp, buna karşın halen neolitik yaşam biçimini devam ettiren ve bu nedenle "ilkel" (27) olarak adlandırılan topluluklar üzerine yapılan antropolojik ve etnolojik incelemelerden örnekler verme zorunluluğu vardır. "İlkellerin" ruh anlayışı üzerine önemli bir inceleme yazmış olan Lucien Lévy-Bruhl'un verdiği örnekler bu konuda yol göstericidir. Lévy-Bruhl aktardığına göre, "ilkel" insanın kafa yapısı içinde yer alan zihinsel canlandırma; karada, havada ve sudaki varlıklar ve nesnelerin tek bir özsel gerçekliğe sahip olduklarını ve ortalıkta bu şekilde dolanabileceklerini; aynı anda tekil ve çoğul, maddi ve zihinsel bir varlık gibi görünebileceklerini kabul etmektedir (28). Bunun yanı sıra animist inançlarda her canlının ya da cansız nesnenin bir ruhu diyebileceğimiz içsel yapısının olduğu da genel bir söylemdir. Tekrar Lévy-Bruhl'a dönecek olursak, yukarıda önerilen düşlerin ruh tasarımına kaynaklık etmiş olabilecekleri düşüncesinin Maori yerlilerinde de olduğunu görürüz. Maori dilinde insanın ruhu ya da kendisine hayat veren nefesi ifade edebilmek için kullanılan **wairua** sözcüğü ile ifade edilen kavramın, insan hayattayken içinde yaşayan ve istedi-

ğinde bedeni terk edebilen; örneğin rüyasında uzak yerleri ve oralarda yaşayan insanları görmesi için **wairua**'sının oraya gittiğine inanılan, bilinçli bir ruh ya da tinsel yaşam ilkesi olduğu saptaması yapılmıştır (29).

Bu konuda farklı bir yaklaşımı ise Jan Assmann getirmekte ve ruh kavramının bellekle olan ilişkisine vurgu yapmaktadır. Ölenlerin, geride kalanların anısında yaşamaya devam etmesi, yani belleklerde bu insanlarla ilgili bilgilerin bilişsel olarak algılanma biçimi, belki de ölenlerin kendi güçleri ile doğal olarak varlıklarını sürdürdükleri gibi anlaşılmış olabilir diyerek belleğin konuyla bağlantısını belirtmektedir (30). Ancak bu konuda yapabileceğimiz kısa bir fikir yürütme sonucu genelde düşlerde gördüklerimizin de bellekle olan ilişkisi aslında diğer araştırmacıların da aynı fikirde olduklarını gösteriyor olabilir. Ayrıca ölülerin anılması geriye yönelik olarak **anımsama** ve ileriye yönelik olarak **anımsanma** biçiminde kendini gösterir. Bu da bize insanoğlunun neden ölüsünü gömdüğü konusunda bir açılım sağlarken, bunun yanı sıra insanın neden ruh kavramını icat etme gereği duyduğu konusundaki açıklamalara da bir taban oluşturur.

Ölülerin geriye dönük olarak anılması, ilk, doğal ve evrensel biçimdir. Bu uygulamada, grubun ölüleri ile birlikte yaşadığını, onların anılarını ilerleyen zamanda canlı tuttuğunu ve bu yoldan topluluğun, kendi birliği ve bütünlüğünün, ölenleri de kapsayan bir görüntüsünün bulunduğu söylenebilir (31). Dolayısıyla dinlerin temel özelliklerinden ikincisi ve üçüncüsünün, yani topluluktaki bazı kişilerin doğa ötesi ile ilişki kurabileceğine olan inanç ve ritüellerin doğru ve uygun zamanda ve yerde yapılmasının doğada yaratacağı değişiklik topluluğun birliği ve bütünlüğünün neden ölenleri de kapsaması gerektiğini açıklar. Ayrıca, tarihte geriye doğru gidildikçe özellikle de tarihöncesi çağlarda yaşayanlar için yapılan yorumlarda, incelenen tarihöncesi grup ile ölüler ve atalar arasındaki ilişkinin oldukça etkili bir görünüm sergilediğini görürüz. Konuya geleceğe yönelik bakıldığında ise kendini unutulmaz kılma ve ün sahibi olma biçimleri olan eser bırakma ve isim yapma çabasının olduğunu görmek hiç de şaşırtıcı olmamalı. Çünkü bu çabanın ardında aynı zamanda bir karşılıklılık ilkesi yatar: İnsan ancak atalarına gösterdiği kadar sadakat bekleyebilir ardında kalanlardan (32).

Yukarıdaki kısa açıklamadan sonra, oldukça girift bir yapıya sahip olan ruh olgusunu anlayabilmek için yapmamız gereken bir şey daha kalıyor. O da, öncelikle insanoğlunun sosyal ve doğal tarih zekalarının entegre olduğu yerde ortaya çıktığı düşünülen Antropomorfik Düşünce'nin bir başka deyişle doğadaki her şeye insansı nitelikler yükleyerek onların davranışlarını ya da duruşlarını anlamlandırma gayreti içindeki ilk insanların dünyasını anlamamız gerekliliği. Günümüzden yaklaşık 40.000 yıl önce, insanın farklı akıllarının arasındaki duvarların yıkılmaya başlaması ile ortaya çıktığı düşünülen kültürel patlamanın bir sonucu olarak doğan Antropomorfik Düşünce sayesinde insanoğlu, belki de önce doğadaki cansız maddelere ve yağmur, rüzgar vb. doğa olaylarına insansı karakterler yüklerken, bu giderek uykuda görülen düşlerde gittiği yerlerin ya da gördüğü nesnelerin gerçeklikle karıştırılması, bir başka deyişle bellekle ilgili yanılgılar sonucu buralara gerçekten gittiğini düşünmesi nedeniyle bedenden çıkıp ortalıkta dolaşan bir can tasarımına yol açılmış olabilir. İşte bu **bedenden çıkıp dolaşan can** tasarımı, insan yaşarken/uykudayken ruhun bedene tekrar dönmesi ile son bulurken; insan ölüp bedeni çürüdüğünde serbest kalır düşüncesini de yaratmış olmalı. Burada konuyu yazınsal anlamda inceleyen Borges'in yaptığı bir saptamaya yer vermek istiyorum. Borges, 1977 yılında Buenos Aires'te gerçekleştirdiği konuşmalarının bir toplamı olan *Yedi Gece* adlı kitabı içinde düşlere ve karabasanlara yer verdiği konuşmada, ilkel insan ve çocuk için düşlerin uyanık yaşamın öyküleri olduğunu belirtir (33). Bu saptama aslında, ilkel insanın düşten sonra, uyandığında yazdığı ya da fark ettiği öyküdür düşler, demeye gelmekte zannımca ki bu da bizi yine aynı yere yani ruh kavramıyla düşlerin ilişkisine getirmekte.

Ruh kavramının bundan sonra bizi götüreceği yer olan tanrı kavramına bir giriş olarak; Avustralya, Melanezya ve Polinezya yerlilerinin ruh tanımlarının ölüm ve tanrıyla olan

Avustralya, Melanezya ve Polinezya yerlilerinin ruh tanımları da ölüm ve tanrıyla bağlantılı.

bağlantısına dikkat çekmek istiyorum. Öncelikle belirtmek gerekir ki sözü edilen yörelerde yaşayanların kültürlerinde doğal ölüm yoktur, onlara göre bütün ölümler tanrılara karşı işlenilen suçlar nedeniyledir ve ruhları tanrılar tarafından yenilerek ölmekte olduklarına inanmakta, bedenlerini ruhun içinde yaşadığı bir kabuk ya da zarf olarak algılayarak, açıkça dini ideolojilerin biçimlendirdiği bir zihinsel canlandırmanın varlığı gözlenmektedir (34).

Burada kısa bir ara verip ruh sözcüğünün etimolojisine baktığımızda değişik dillerde yukarıda söylenenleri destekleyecek örneklere rastlayabiliriz. Öncelikle Türkçe'de kullanılan "ruh" sözcüğü Arapça "uçucu gaz" anlamına gelmektedir. Türkçe'de zaman zaman ruhun karşılığı gibi kullanılan ancak daha farklı bir olguya işaret eden "tin" sözcüğü ise antik Yunan felsefesinde "pneuma", Latince'de "spiritus" sözcükleriyle karşılanmaktadır. Ruhun karşılığı ise Yunanca'da "psykhe", Latince'de "anima" olarak kullanılırken, görüldüğü gibi iki ayrı kavramla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu kavramlardan birincisi yani ruh bir **canlılık ilkesi**ni temsil ederken, tin **düşünme ilkesi** olarak kullanılmakta ve bu tanımlara göre bir hayvan sadece ruhlu, bir insan ise hem tinli hem de ruhlu bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır (35). Felsefi anlamda iki ayrı kavrama işaret eden ruh ve tin sözcükleri aslında yukarıda anılan bütün dillerde semantik açıdan ortak bir kökenden gelmektedir. Bu da soluk ya da Arapça'daki karşılığıyla nefes (can) sözcüğüdür. Japonca'da "tama" sözcüğü ile karşılanan bu tanım bedende olmasına karşın ondan bağımsız olarak serbestçe dolaşan bir "can" tasarımıdır (36). Almanca'da "seele" ve İngilizce'deki "soul" da keza Gotça "yelli, rüzgarlı hava, fırtına" anlamına gelen "saivala" sözcüğünden türemiştir (37). Bunun yanı sıra Fince tinin karşılığı olarak kullanılan "henki" hava ve rüzgar anlamına da gelmekte, aynı şekilde İngilizce'de hayalet anlamına gelen "ghost" ile Almanca'da yine tin anlamına gelen "geist" sözcükleri de Flamanca hava anlamına gelen "gaz" sözcüğünden türemişlerdir (38). İbranice'de ruh anlamına kullanılan "eloah" ki "Allah ve İlah" sözcüklerinin de kökenidir, keza soluk anlamına gelmekte, Yunanca'dan bütün dillere dağılan atmosfer sözcüğü ise Sanskritçe ruh anlamına gelen "atma/n" sözcüğünden türemiştir (39). Mezopotamya uygarlıklarına bakıldığında da aynı ilişkiyi görmek olasıdır. Sümerce'de "Ma.mú" düş tanrısı anlamına gelmekteyken, özellikle "hafif rüzgar" anlamına gelen Akkadca "Ziqîqu"; ölülerin "hayaletinin" kararsızlığını belirtmek için kimi yerlerde bilinen ve aynı şekilde kullanılan terimdir; bir başka deyişle bu; ölülerin, ölümden sonra dönüştükleri o uçucu, ele gelmez, etten kemikten sıyrılmış "suret"lerini belirtir (40). Anadolu'dan verilecek en iyi örnekse Hititçe'de ruh için kullanılan ve nefes anlamına da gelen "ištanzana" sözcüğü ile Akkadça'dan geçen ve yine nefes ya da soluk anlamına gelen "NAPİŠTU-"dur (41). Bu türden örnekleri daha da uzatmak olasıdır. Bunun yanı sıra bütün dillerde ölümle ilgili olarak neredeyse ortak bir deyim olan "**son nefesini vermek**" deyimi de unutulmamalıdır. Ruhun solukla ilişkilendirilmesinin altında yatan düşünce ise olasılıkla ölüm olayını gözlemleme sonucu fark edilen bir nitelikte kendini gösteriyor olabilir. Bu nitelik, ölü insanda ya da hayvanda solunumun durması, yani nefes alınmıyor olmasıdır.

Hitit Kralı Hattuşili ve eşi Kraliçe Puduhepa'yı gösteren rölyef (Kayseri'nin Develi ilçesi yakınlarındaki Fraktin anıtından).

Burada konuya kısa bir ara verip öteki dünya algılayışı üzerine fikir yürütelim. İster tin isterse de ruh olsun bunların uçucu bir anlam taşıdığı yukarıdaki açıklamalarda gözlenmekle birlikte, sözü edilen ilkelerin gittiği yer anlamında farklı inanışların olduğu saptamasını da hemen yapmakta yarar var. Çünkü öteki dünyanın somut bir yer olarak mı, yoksa soyut bir yer olarak mı algılandığı konusu özellikle tarihöncesi topluluklar için önemlidir.

Yine Lévy-Bruhl'a dönecek olursak bugün bizim kolektif düşünce yapımızda maddeyle ilişkisi olmayan saf tinsel ilke, antropolog ve etnologlarca incelenen "ilkel" topluluklarda bulunmamakta, bunun yerini ne tam anlamıyla manevi ne de maddi olan, ancak aynı zamanda her ikisi de olan bir algılayış biçimi bulunmaktadır (42). Bu durumda ölüm olayı gerçekleştikten sonra bu algılayış biçimine göre ölü yaşamaya devam etmekte ancak bunu başka bir yerde yapmaktadır (43). Dolayısıyla somut bir öteki dünya kavramının bu insanlarda olduğu söylenebilir. Ancak yine de bu konunun tarihöncesi insan söz konusu olduğunda nasıl algılandığını kesin olarak bilmek zordur. Bununla birlikte, özellikle ileride geçiş ritüelleri incelenirken belirtileceği gibi mezara bırakılan ve arkeologların mezar armağanı dediği materyallerin varlığı bir dereceye kadar somut bir öteki dünya kavramına inanıldığını gösteriyor olabilir.

Soluk, solunum ve ruh konusuna geri dönecek olursak: Bu konuda gösterilebilecek bir diğer kanıt çağdaşımız Afrika kabilerinin birinden

gelmekte ve Kuzey Rodezya'da ya da bugünkü adıyla Zambiya ve Malawi topraklarında yaşayan Ba-ila kabilesi üzerine yapılan çalışmalarda saptanmıştır. Ba-ila şeflerinden biriyle yapılan görüşme sırasında tutulan kayıtlar mecazi anlamda da olsa yaşam ya da canlılık ilkesinin rüzgar ya da nefesle nasıl ilişkilendirildiğini çarpıcı biçimde göstermektedir.

"Ba-ila şeflerinden biriyle konuştuk. Çok açık bir şekilde gölgenin güneşte ortaya çıktığını ve insanın kendisiyle bir ilişkisi olmadığını söylemişti. Biz de, bu durumda bir adam öldüğü zaman onun için her şey sona ermiş olmuyor öyle mi diye sorduk. Doğrudur, çünkü ölünce bir kadının göğsüne girip, yeniden doğuyor yanıtını verdi. Peki, o giren şey nedir, adamın bedeni veya shingvule'si mi (ruhu) ya da nedir diye sorduğumuzda, bilmiyorum, belki de 'muwo muwo'dur, yani rüzgar demiştir. Başka zamanlar bize bunun 'moza' (nefes) olduğu söylenmiştir. Ancak bu üç sözcüğün (shingvule, muwo, moza) mecaz anlamda kullanılmış olduğundan kesinlikle eminiz. Ba-ila yerlileri bir cesetle yaşayan biri arasındaki farkın bilincindedirler. Ölen kişinin son nefesini verişini dikkatle izlemekte ve bu nefes verildikten sonra bir değişiklik olduğunu bilmektedirler. Bu nefes doğal olarak rüzgara benzemektedir. Nefes, rüzgar, ruh denildiğinde burada üç ayrı özden çok Ba-ila yerlilerinin onları açıkça ele geçirmiş olan gizemli şeyi ifade etmeye çalıştıkları söylenebilir." (44) Ancak bu gizemli şey dokunmanın ve elle tutmanın olanaksız olduğu, gölgeye, rüzgara, nefese benzer bir şey olarak algılanmaktadır.

Ruhun solukla olan ilişkisi solunumun yani nefes alıp vermenin zaman zaman tanrısal bir olay olduğu şeklinde bir tasarımın ortaya çıktığını da göstermektedir. Özellikle Hıristiyan mitolojisinde Meryem'in tanrısal bir solukla İsa'ya hamile kaldığına olan inanç soluğun insanlar açısından nasıl algılandığının en önemli göstergesidir. Burada aslında anlatılmak istenenin Meryem'in kirletilmeden, dokunulmadan hamile kaldığı olmasına karşın, kullanılan metaforun neden örneğin bakış ya da göz veya bir başka dolaylı yol değil de soluk olduğu sorusuna verilecek yanıt, yine soluğun, solunumun tanrısallığı olgusuyla açıklanmak zorundadır. Aynı şekilde Mezopotamya uygarlıklarının ölümü tıpkı Yahudiler gibi, son nefesin verilişi olarak gördüklerini, bu nefesin tanrılar tarafından belirsiz bir süre için insana bahşedildiğini düşündüklerini ve bütün yaşam boyunca alınıp verildikten sonra son kez verildiğini kabul ettiklerini Bottero'ya dayanarak söyleyebiliriz (45). Dolayısıyla ruh kavramını hemen bütün dillerde ifade eden sözcüklerin soluk, rüzgar, yel ya da gaz sözcüklerinden köken alması anlaşılabilir.

Tekrarlayacak olursak, yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi ruh kavramının her zaman uçucu (46), havayla ya da solukla ilgili olduğu varsayılmıştır. Bu da ruhun istediği zaman bedenden çıkıp dolaşabildiği düşüncesini geliştiren insanoğlu için uygun bir tasarımdır. Bu tasarım da bize, ölümden sonra bazı kişiler için neden ayin düzenlendiği ya da bir ritüel dahilinde bu kişilerin mezarlarına bazı armağanların ya da günlük kullanım nesnelerinin bırakıldığını açıklar.

Yukarıda da belirtildiği gibi tarihöncesi toplulukların içindeki bazı bireylerin doğaüstü nitelikleri olduğuna inanılmaktaydı. Bu kişiler, olasılıkla doğal tarih zekaları sayesinde edindikleri çevreleri ile ilgili bilgi ve deneyimler sonucu diğer insanlardan bilgi açısından belki bir miktar farklılaşmışlardı. Genellikle şaman olarak adlandırılan bu kişilerin ister düşlerinde isterse de doğada varolan bazı halusinojen bitkiler ve hiperventilasyon (478) tekniği sayesinde farklı deneyimler yaşadıklarına olan inancın topluluğun diğer bireylerinde olduğunu günümüzde animist inançlara sahip toplulukları inceleyen etnolog ve antropologlar belirtmektedir (48). Böylesine farklı bilgi ve deneyime sahip bu kişilerin öldüklerinde topluluk tarafından aslında ölmediği ve dini ideolojilerin ikinci temel niteliğine göre farklı bir boyuta geçtiği şeklinde bir düşünce geliştirmeleri son derece akla yakın bir tahmindir. İşte bu kişilerin ruhları ya da diğer anlamıyla düşünsel bir ilke olarak tinleri; inanışa göre öldükten sonra serbestçe ortada dolaşabilmekte, istediği yere gitmekte, istediği kişinin içine girerek ona iyilik ya da kötülük verebilmektedir. Bu nedenle de bu tinlerin kötülüklerinden kurtulmak, onların iyi edici gücünün devamını sağlamak için ölülerinin ardından belirli ritüeller gerçekleştirmek ya da mezarlarına armağan ve günlük kullanım eşyalarını yerleştirmek geleneğinin ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca mezara bırakılan armağanların bir kısmının kişisel eşyalar olması da dikkat çekici bir olgudur.

Tanrı kavramı

Ölüm, ruh ve öteki dünya ya da fizikötesine geçiş kavramları bu kadar-

Ölüm sonrasına hazırlanışı betimleyen bir eski Mısır papirüsü.

la kalmamış ve insanoğlunun günümüze kadar ulaşan serüveninde bir diğer kavramın daha ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu kavram "tanrı"dır. İnsanın bilişsel gelişiminde şimdi sırada tanrı kavramı vardır ve belki de bundan sonraki yaşantısında, kurduğu uygarlıklarda ve geliştirdiği kültürel öğelerde bu kavram oldukça büyük bir yer tutacak, ister gündelik yaşantının seküler kısmı olsun isterse de manevi ya da soyut kısmında bu kavrama doğrudan ya da dolaylı olarak göndermeler yapan değişik semboller üretilecektir. Özellikle de neolitik çağdan itibaren tanrı kavramının toplulukların materyal kültürlerindeki yansıması arkeologların işlerini kolaylaştıracak, yazının ortaya çıkması ile başlayan tarihsel çağlarla birlikte de onların mitolojileri, ritüelleri ve bunların yaşantılarında oluşturduğu değişiklikler ve kültürel farklılaşmaları gözlemlemek olası hale gelecektir.

Tanrı kavramının ya da insan aklında ortaya çıkan tanrı tasarımının ister felsefeciler isterse de sosyal bilimlerin diğer alanlarında çalışanlarca genel bir tanımı bugüne dek yapılamamıştır. Bunun nedeni ise dünya üzerinde yaşayan ya da yaşamış bulunan birçok topluluğun değişik tanrı tasarımlarının olmasıdır. Örneğin Durkheim; "Kabile tanrısı yüksek bir mevkie ulaşmış bir ata ruhundan başka bir şey değildir" derken, daha önce ruh kavramının açıklanması sırasında belirtildiği gibi tinsel bir varlığı tanımlar. Ancak, Yunan tanrıları gibi tinsel olmayanlar da vardır. Bu tanrılar ölümlü kadınlar ile ilişkiye girerek çocuk yapabilirler. Ya da değişik topluluklarda doğaüstü olmayan, hayvanlar, bitkiler veya Roma'da olduğu gibi bazı hükümdarlar kendini tanrı olarak ilan eder ve kabul edilirler. Çeşitli kültürlerin mitolojilerinde üç yüz milyondan fazla tanrı ve tanrıça adı olduğu saptanırken, bu tanrı ya da tanrıçalar, insanlar tarafından genellikle sadece kendilerinden üstün, gerektiği zaman başvurup yardım dileyebilecekleri, onlara yalvarıp yakarmakla birçok sorunlarını çözümleyebilecekleri varlıklar olarak tasarımlanmış ve bu tasarımlar giderek soyutlanarak tektanrıcı dinlerin soyut tanrı tasarımına ulaşılmıştır (49). Ancak yine de konuyla ilgili olarak bakıldığında ata kültüne tapınmanın tanrı kavramının ortaya çıkmasında diğer faktörlerin yanında önemli bir rol oynadığı da ortadadır. Yazılı çağlardan küçük bir örnek belki bu konuda ileri sürülen düşünceye katkı yapacaktır. Hitit metinlerinde geçen DINGIR aimi "tanrılaşmak" ifadesi ile yine Hititçe, DINGIR limiš DÙ "tanrı olmak" ifadeleri aslında yöneticinin öldüğünü göstermekte ve ölüm yazıtlarında genellikle bu kalıp kullanılmaktadır (50). Kısacası krallar ya da yöneticiler öldükten sonra tanrılaşmakta ve bu olgu ata kültü ile ilgili gibi görünmektedir. Ancak bunu sağlıklarında kendilerini tanrı ilan eden megaloman Roma İmparatorları ile karıştırmamak gerek. Burada biraz ara verip yukarıdaki örneği büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın ölüm anıtı olduğu düşünülen Kayseri'nin Develi ilçesi yakınlarındaki Fraktin anıtı üzerinde bulunan hiyeroglifler eşliğinde inceleyelim.

"Tanrı <Tarhunt> (Fırtına Tanrısı)"

"Büyük kral Hattušili büyük kral"

"Tanrıça Hepat"

"Puduhepa, büyük kraliçe"

"Kizzuwatna'nın kızı, tanrısallaştı (tanrı oldu)" (51) Burada, kraliçe Puduhepa'nın Kizzuwatnalı yani bugün Kilikya ya da Çukurova/Adana/Mersin çevresini kapsayan topraklardan olduğu söylenmekte ve Hurri kökenli olan bu kraliçenin öldüğünde tanrılaştığı ya da tanrıçalaştığı Fraktin yazıtında belirtilmektedir.

Sonuç olarak "tanrı" sözcüğünün değişik dillerdeki etimolojisi bizi bazı dillerde ruh kavramına götürürken, bazılarında sadece doğayla ilgili sözcüklerden alınmış köklere doğru göndermektedir. Yeniden eskiye doğru gidecek olursak Yahudilik ve Hıristiyanlıkta tanrının bir ruh olduğu açıkça belirtilmiştir (52). Hint-Avrupa dillerinin parıltı anlamına gelen "**dei**" kökünden türeyen Yunanca "**dios** ve **theos**", Latince önce "**deivos**" daha sonra "**deus**", Sanskritçe "**devah**" gibi sözcükler aslında Proto-Hint-Avrupa dilindeki "**gökyüzü baba-dyeus pater**" deyiminden türemişlerdir. Bu deyimdeki baba sözcüğü bazı araştırmacılarca **tanrıların ya da insanoğlunun atası**nı ifade ediyor olabileceği gibi, Latince **paterfamilias** ile ilişkili bir tür otoriteye de işaret ediyor olabilir (53). Tanrı sözcüğü diğer Hint-Avrupa dillerinde ise, yaşadıkları coğrafyayla ilgili doğa olaylarından kök almakta, bir başka deyişle doğanın temel öğelerinin kutsallaştırıldığı görülebilmektedir. Örneğin Sanskritçe'de "**surya**", Gal dilinde "**sulis**", Germen dilinde

Çatalhöyük'teki yaşamı gösteren temsili bir resim.

"**sol**" sözcükleri bir güneş tanrı ya da tanrıçasını temsil ederken, Litvanca "**perkunas**", Slavca "**perun**" ve Norman dilinde "**fjörgyn**" ise fırtına ya da yağmur tanrısını temsil edebilmektedir (54). Türkçe'deki "**tengri**" sözcüğü de keza gök tanrıyı ifade etmektedir. Semitik bir dil olan İbranice'de ise daha önce de belirtildiği gibi ruh ve soluk anlamına gelen ve Arapça'daki "**allah** ve **ilah**" sözcüklerinin de kaynağı olan "**eloah**" ve çoğulu "**elohim**" yüklendiği bu anlamıyla tinsel bir öğeye dolayısıyla belki de ata kültüne tapınmaya işaret etmektedir.

Burada dikkat çekici bir görüngü ise etnik ve coğrafi kimlik ile tanrı kavramının kökeni arasındaki ilişkidir. Bir başka deyişle, bu görüngü, kaynağı Yakındoğu veya Mezopotamya olan topluluklarla, kaynakları daha kuzeyde aranan Hint-Avrupa ve Ural-Altay halklarındaki tanrı kavramının kökeninin değişik olmasıdır. Tinsel ya da ata kültü ile bağlantılı bir öğeden kaynaklanan Yakındoğu tanrıları belki de yerleşik yaşama geçiş ile ilişkilendirilirken, aynı dönemlerde halen göçebe ya da pastoral bir yaşantı süren Hint-Avrupa halkları ile Ural-Altay grubunda güneş, rüzgar ya da genel anlamıyla gökyüzünden veya doğa olaylarından kaynağını alan tanrı arasındaki fark nasıl açıklanabilir? Burada devreye yaşanılan coğrafyayı ve bu coğrafyadaki geçim ekonomisini sokmak gerekliliği doğmaktadır. Genelde göçebe ya da yarı göçebe yaşayıp, hayvancılık ağırlıklı olarak geçindikleri tahmin edilen ve daha kuzeyde yaşayan bozkır halkları için gökyüzü ve doğa olayları daha fazla önemliyken, yerleşik yaşama geçmiş güney hakları için toprağın mülkiyetinin meşrulaştırılması aracı olarak köklerini bir atadan veya onun tinsel varlığından alan tanrı kavramı daha önemli hale geçmiş olabilir. Burada yerleşik yaşama geçmiş Yakındoğu uygarlıklarında da tarım ya da hayvancılıkla ilgili ya da hava koşullarını kontrol eden tanrıların olduğu itirazı gelebilir. Doğrusu

Çatalhöyük kazılarından bir görüntü.

bu konu her ne kadar kafa karıştırıcı olsa da bir öneriye dikkat çekmek istiyorum. Başlangıçta ata kültünün ya da ölmüş ataların ruhunun tanrılaştırılması düşüncesinin varolduğu topluluklarda bu görevin ilk olarak bu tanrılarda olabileceği ve daha sonrasında bir görev paylaşımıyla, örneğin ana tanrıça ve bereketlilik yani toprağın verimliliği ilişkisinin daha sonradan inanç sistemleri içine girmiş olabileceği yolunda bir öneri geliştirmek olasıdır.

Sonuç olarak tek tanrılı dinlere gelindiğinde ve bu dinlere genel anlamıyla "semavi" yani gökyüzüyle ilgili dinler dendiği anımsandığında belki bu çalışmanın dışına taşan, ancak etnik kökenleri aşan bambaşka bir ideoloji ortaya çıkmaktadır. Bu da tanrı kavramının giderek gökyüzüyle bağlantılı ancak tinsel bir şekil almasıdır. İngilizce ya da diğer Hint-Avrupa dillerinde semavi sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan "celestial" sözcüğünün etimolojisi yine aynı noktaya gönderme yapmaktadır. Gökyüzünde ya da cennette bir başka deyişle bu dünyanın dışında oturan bir tanrı. Latince "caelestis" sözcüğünden köken alan sözcük bu dünyanın dışını anlatmaktadır. Sakın yanlış anlaşılmasın, bundan kasıt uzaydan gelen "konuklar" değil sadece öteki dünya kavramından köken alan ancak öteki dünyayı gökyüzü ya da onun üstünde gören bir anlayıştır ve tek tanrılı dinlerin özellikle de Hıristiyanlık ve Müslümanlığın bir kabile dini olmaktan çıkışı ve bütün dünyayı sahiplenme ideolojilerinin bir parçası olan bu anlayış, bu perspektiften bakılınca "semavi" denilen bu dinlere olasılıkla sonradan eklenmiş ya da o şekilde yorumlanmış gibi görünmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılabileceği gibi tanrı kavramı hem doğa olaylarıyla hem de ölmüş ataların ruhlarıyla ilgili olabilmektedir. Bir ritüel dahilinde toplulukların farklı niteliklere, bilgi ve becerilere sahip bireylerinin öncelikli olarak gömülmesi ve bunların yanına materyal kültürle ilgili bazı nesnelerin bırakılması ile başlayan "ata kültüne tapınma" ya da bir diğer deyişle **ölenin düşünsel ilke anlamındaki tinine tapınma** zamanla tinin tanrılaşmasını getirmiştir. Konuyu daha da açacak olursak, bu olay ölümle gerçekleştiğinden bazı kültürlerde ilk tanrılar ölü ataların ruhları ve belki de ilk dini törenlerin gerçekleştiği yerler mezarlık alanları olabilir. Burada bir örnek ya da kanıt göstermeye gereksinimimiz var ve kanıtlar da Türkiye'nin güneydoğusundaki kazılarda ortaya çıkarılan Çayönü ile Orta Anadolu'daki Çatalhöyük'ten edinilen bilgiler içinde yer almakta.

Özellikle Çayönü yerleşiminin en erken tabakasından itibaren aynı yerde süreklilik göstererek ortaya çıkan ve kazıcıları tarafından **kafataslı yapı** olarak adlandırılan yapı yukarıda belirtilenlere en iyi örnektir. Bu yapıyla birlikte aynı yerleşimde ortaya çıkarılan ve öncelikle **özel yapı** olarak tanımlanan, ancak bunun yanı sıra ikincil bir adlandırmayla "tapınak" olarak adlandırılan yapılar da bulunmakta (55). Çayönü'nde ortaya çıkarılan ve kafataslı yapı olarak adlandırılan yapıyı ayrıntılı olarak incelediğimizde aşağıdaki nitelikleri görmek olasıdır.

Yerleşimin en erken yapı evresi olan ve dört yapı katından oluşan yuvarlak planlı yapılar evresinin (C14 verilerine göre yaklaşık MÖ

10200-9200) (56) son yapı katından itibaren, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin tamamında, kesintisiz olarak aynı yerde, küçük değişikliklerle devam eden ve 1964 yılında ilk bulunduğunda içinde sadece kafatasları ortaya çıkarıldığı için kafataslı yapı olarak adlandırılan bu yapının değişik evrelerinden toplam 450 kadar iskelet bulunmuş ve burasının ölü kültü ile ilgili çeşitli işlemler için kullanıldığı kesinlik kazanmıştır (57). Yapının avlusunda bulunan ve sunak olarak yorumlanan büyük yassı taşın üzerinde hayvan ve insan kanının saptanması, bu taşın kafaların kesilmesinde ve hayvan adağı için kullanıldığını ve kısaca Çayönü insanının ölü kültüne hizmet verdiğini göstermektedir (58). Bunun yanı sıra, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin son evresi olan Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ tabakalarında yerleşme içi gömüye rastlanmamış olması toplumda bir mezarlık kavramının oluştuğunu, ölülerin yerleşme dışındaki uygun bir alana gömüldüklerinin belirtisidir (59).

Bir diğer örnek olarak Çatalhöyük ele alındığında ise James Mellaart'ın yaptığı çalışmalar sonucu ortaya çıkardığı ve tapınak olarak nitelediği yapılardaki platformların altına yapılan gömü (60) yine bir ata kültünün işareti olabilir. Burada öncelikle Çatalhöyük'teki kazılar sonucu ortaya çıkarılan mekanlar içinde özel bir yere sahip olan tapınakların niteliklerinden söz etmek gereklidir. Mellaart Çatalhöyük'te II-X. Tabakalar arasında ortaya çıkarılan 139 yapının en az kırkının Neolitik Çağ dinine hizmet ettiğini belirtmekte ve bu yapıların her zaman daha özenli yapıldıklarını, içinde bulundukları alanın en büyük yapısı olduklarını, buna karşın mimari açıdan konutlardan farklı olmadıklarını ve çoğunlukla ölülerin bir ritüel dahilinde bu yapıların tabanlarındaki platformların altına gömüldüklerini belirtir (61).

Ayrıca Çatalhöyük'te bütün ölülerin tapınak olarak nitelenen mekanlara gömülmemiş olması ve örneğin Büyük Akbaba Tapınağı'nın kullanıldığı 120 yıl boyunca sadece altı mezara ev sahipliği yapmış olması Çatalhöyük'ü Çayönü gibi erken yerleşimlerden ayıran bir niteliktir. Buradan sadece altı mezarın çıkmış olmasını Mellaart, tapınakların sürekli gömü yapılan yerler değil sadece özel kişilere ayrılan yerler olması ile açıklamakta ve bu kişileri rahibe olarak nitelemektedir (62). Bu düşünce de yine Boyer'in belirttiği dinlerin temel niteliklerinden ikincisi olan; bir toplumda, özellikle bazı insanların doğrudan tanrılar ya da ruhlar gibi doğaüstü varlıklardan ilham ve mesajlar alabilecekleri inancı ile de uyuşmaktadır.

Ancak, son dönem Çatalhöyük kazılarını yürüten Ian Hodder, burada ortaya çıkarılan yapıların hiçbirinin özel bir tapınak yapısı olmadığını ileri sürmekte ve bunların tümünü çeşitli boyutlarda sembolik ve törensel anlamlar yüklenmiş evler olarak görme eğilimindedir (63). Hodder bu önerisine ek olarak, evlerle ölüler arasındaki bağların ortaya çıkışının Ortadoğu'da çok erken evrelere kadar geri gittiğini, MÖ 12. ve 10. binyılda Doğu Akdeniz'deki Natuf kültüründen başlayarak, evlerin tabanlarının altına ölülerin gömüldüğünü, Çatalhöyük'tekilerin de bunların geç örnekleri olduğunu belirtmekte ve burada yoğun olarak rastlanılan bu gömü geleneği nedeniyle Çatalhöyük'ün bir yerleşim yeri kadar bir nekropol olarak da tanımlanabileceğini söylemektedir (64). Hodder'ın belirttiği bir başka nokta ise bazı evlerde daha fazla gömüt olması ve bunların diğer evlere göre daha gösterişli ve büyük inşa edilmiş olmalarıdır. Hodder'a göre bunun nedeni, Çatalhöyük insanlarının bu yolla kendilerinden önce yaşamış atalarına erişme olanaklarıyla ilgili bir egemenlik ilişkisidir (65).

Ölü ataların ruhları için yapılan ritüellerin giderek özelleşmesi ve bu ritüellerde rol oynayan bazı insanların varlığı, gündelik yaşantıda kullanılan yapılardan giderek farklılaşan bazı yapıların yerleşim dokusunda belirgin biçimde ortaya çıkması, belki de ileride daha da gelişkin olarak ortaya çıkacak tapınakların da temelini atmıştır. Dolayısıyla ölüm ve ölü gömmenin, dinlerin ve tanrı kavramının ortaya çıkmasında hem dolaylı hem de doğrudan etkisi vardır demek yanlış sayılmaz.

İnsanoğlunun bundan sonraki yaşantısında oldukça önemli bir yer tutacak olan tanrı kavramı ve bu kavramla bağlantılı olan tapınaklar daha sonraki dönemlerde de birçok kültürde ölü gömme olgusuyla koşut olarak ilerlemiştir. Mezarlıkların geçmişte olduğu gibi günümüzde de kutsal ve dokunulmaz yerler olarak görülmesi, hemen bütün dinlerde bununla ilgili yaptırımların bulunmasını başka türlü açıklama olanağı da yoktur.

Doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan ve saygı gören şamanlar ise; hemen belirtmek gerekir ki Paleolitik Dönem'den itibaren tedrici olarak yerleşik yaşama geçildikten sonra, Göbekli Tepe örneğinde olduğu gibi doğaüstü güçlerin varlığına olan inanç sayesinde saygınlık görmeye devam etmişler, ancak daha sonra tapınaklarda çalışan rahip ve rahibelere dönüşmüşlerdir (66).

DİPNOTLAR

1) P. Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük,* Pars yay. İst., 1972, s.2235.

2) G. Erginer, "Bir Halk Bilimcinin Gözünden Ölüm", *Cogito-*

40 Ölüm: Bir Topografya, YKY, İstanbul, 2004, s.286-292.
3) S. V. Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, DTCF yay., Ankara, 1979, s.13.
4) Bu çalışmanın bir arkeoloji araştırması olduğunu göz önüne alarak ruh kavramının bir icat olduğu düşüncesinin peşinen kabul edilmesi gereklidir. Çünkü ruh eğer insanoğlunun bir icadı değilse bir keşfi olmalıdır. Bu durumda ise keşif sözcüğünün yüklendiği "varolan bir şeyin bulunması" anlamına gelen tanımı gereği ruhun varolduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Ancak ruhun var olup olmadığı ise arkeologların değil felsefeci ve teologların sorunu olduğu için bu durumda çalışmanın boyutu bir arkeoloji çalışmasını aşar ve felsefe çalışması haline gelir ki bu da bir arkeolog için çizmeyi aşmak anlamına gelir.
5) O. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* Remzi Ktbv. Yay., İstanbul, 1978, Cilt-5, s.23.
6) A. Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma-Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi,* Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1995, s.211; Y. Çoruhlu, Eski Türklerde Ölüm", *Cogito-40 Ölüm: Bir Topografya,* YKY, İstanbul, 2004, s.251; A. Özmen, "Ahiret", *Antropoloji Sözlüğü,* Edt. K. Emiroğlu-S. Aydın, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s.18.
7) S. Mithen, *The Prehistory of The Mind* (Aklın Tarihöncesi), 1999, s.200.
8) R. J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan,* Çev.B.Altınok, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s.40-43; U. Esin "Arkeolojik Terminolojide Bazı Sorunlar", *TÜBA-AR*-7, Ankara, 2004, s.25.
9) Neanderthal adı bu canlının ilk tanımlandığı yer olan Almanya'daki Neander Vadisi'nden (thall) gelmektedir. Vadinin adı ise ilham kaynağını burada bulduğu iddia edilen 17. yüzyıl Alman şairi, Joachim Neander'den adını almaktadır.
10) G. Arsebük, "Kim Bu Neanderthaller: (Kökleri Kurumuş) Uzak Soydaşlarımız mı, (Küçümsenen ve Reddedilen) Atalarımız mı, (Yoksa) Hiçbir Şeyimiz mi?", *Ufuk Esin'e Armağan, Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler-Studies Presented to Ufuk Esin, From Village to Cities Early Villages in the Near East,* Edt. M. Özdoğan-H. Hauptmann-N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.22.
11) R. Solecki, 1975, "Shanidar IV, a Neanderthal flower burial in Northern Iraq" *Science* 190, 4217, s.880-881 ve A.Leroi-Gourhan, "The Flowers found with Shanidar IV, a Neanderthal burial in Iraq", *Science* 190, s.562-564, 1975.
12) R. Solecki, 1975, "Shanidar IV, a Neanderthal flower burial in Northern Iraq" *Science* 190, 4217, s.880; H. Türk; "Neanderthal İnsanda Törensel Ölü Gömme"; *Bilim ve Ütopya*-36; İstanbul, 40-45, 1997.
13) A. Leroi-Gourhan, "The Flowers found with Shanidar IV, a Neanderthal burial in Iraq", *Science* 190, 1975, s.564.
14) R.Levin, *Modern İnsanın Kökeni,* Çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK yay., Ankara, 1998, s.236.
15) H. Türk; "Neanderthal İnsanda Törensel Ölü Gömme"; *Bilim ve Ütopya*-36; İstanbul, 1997, s.43.
16) H. Türk; "Neanderthal İnsanda Törensel Ölü Gömme"; *Bilim ve Ütopya*-36, İstanbul, 1997, s.43.
17) H. Türk; "Neanderthal İnsanda Törensel Ölü Gömme"; *Bilim ve Ütopya*-36, İstanbul, 1997, s.44.
18) Lucy adı bu canlının kalıntılarına ulaşan ve onun yeni bir tür olduğunu tanımlayan ilk arkeologların bir şakası nedeniyle verilmiştir. Keşif sırasında Beatles'ın ünlü şarkısı "Lucy in the Sky with Diamonds" şarkısını dinleyen arkeolog bu şarkıdan esinlenmiştir.
19) R. Levin, *Modern İnsanın Kökeni,* Çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK yay., Ankara, 1998, s.233; M. P. Pearson, *The Archaeology of Death and Burial,* Texas A&M Univ. Press, 2002, s.148.
20) R. Levin, *Modern İnsanın Kökeni,* Çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK yay., Ankara, 1998, s.236.
21) S. Özbudun, *Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri,* Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1997, s.19.
22) S. Mithen, *The Prehistory of The Mind (Aklın Tarihöncesi),* 1999, s.202; C. Wells, Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, çev. E.Onur, Remzi Ktbv. İstanbul, 1972, s.108.
23) S. Mithen, *The Prehistory of The Mind (Aklın Tarihöncesi),* 1999, s.202; R.White, "*Technological and social dimensions of 'Aurignacian-Age' body ornaments across Europe", Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Palaeolothic,* (edt.) H.Knecht, A.Pike-Tay, R.White, Boca Raton:CRC Press, 1993, s.289-292; M. P. Pearson, The Archaeology of Death and Burial, Texas A&M Univ. Press, 2002, s.150-153.
24) Paleolitik dönem insanının alet çantasında bulunabileceği düşünülen araçlarla, New York Üniversitesi'nden arkeolog Randall White'ın yaptığı boncuk üretim deneyleri bu işin ne derece güç olduğunu gösteren dolaylı kanıtlardır. Bkz. R. Levin, *Modern İnsanın Kökeni,* Çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK yay., Ankara, 1998, s.177.
25) O. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* Remzi Ktbv. Yay., İstanbul, 1978, Cilt-5, s.347.
26) Düşlerin anlamlandırılması çabasıyla aslında anlatılmak istenen rüya yorumu değil, sadece düş ile gerçeklik arasındaki farkın algılanamaması nedeniyle yaşadığı bu deneyimin insan için ne anlama geldiğidir.
27) Burada ilkel sözcüğünün tırnak içinde kullanılıyor olmasının nedeni, bu sözcüğün içerdiği olumsuz anlamın kabul edilebilir olmamasındandır. "İlkel" olarak tanımlanan bu toplulukların da aslında kendilerine göre oldukça gelişmiş bir kültürel düzeyleri olduğunu kabul etmek gereklidir.
28) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.19.
29) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.152.
30) Jan Assmann, *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,* Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yay. İst., 2001, s.37.
31) Jan Assmann, *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,* Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yay. İst., 2001, s.64. Ölü gömme uygulamalarının açıklandığı bölümde, özellikle intramural ve ekstramural ölü gömme uygulamaları içinde açıklanacağı gibi, topluluğun birliği ve yaşadığı yeri meşru kılma gereci olarak 'Ata Kültü' kavramı da bu bağlamda gösterilebilecek en iyi örnektir.
32) Jan Assmann, *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,* Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yay. İst., 2001, s.65.
33) J. L. Borges, *Yedi Gece,* Çev. C. Üster, Can Yay., İstanbul, 1994, s.34.
34) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.138.
35) O. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* Remzi Ktbv. Yay., İstanbul, 1978, Cilt-5, s.347; F. Van Lamoen, "*Simya, Hermetik Sanat: Batı Simyasına ve Simya İkonografisine Giriş-Alchemy, The Hermetic Art: An Introduction to Western Alchemy and Alchemical Iconography*", Çev.M.H.Doğan, Sanat Dünyamız-97, YKY yay., İstanbul, 2006, s.58.
36) H. O. Rotermund, "*Japonya'da Can, Ruh", Antik Dünyada ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* (Edt.) Y.Bonnefoy, Çev. G. Çetin, Dost Ktbv.Yay., Ankara, 2000, s.129.
37) O. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* Remzi Ktbv. Yay., İstanbul, 1978, Cilt-5, s.347.
38) www.yourdictionary.com
39) www.yourdictionary.com
40) J. Bottéro, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar,* Çev. M. E.Özcan-A.Er, Dost Ktbv. Yay., Ankara.2003, s.132-133 ve 298.
41) Ünal 2003, 104.
42) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.239-240.
43) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.243.
44) L.Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı,* Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.144.
45) J. Bottéro, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar,* Çev. M. E.Özcan-A.Er, Dost Ktbv. Yay., Ankara.2003, s.299.
46) S. V. Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm,* DTCF yay., Ankara.1979, s.61.
47) Hiperventilasyon, çok sık soluk alıp vererek karbondioksit basıncının azalması, akciğerlerdeki peteklerde oksijenin çoğalması ve dolayısıyla kandaki oksijen oranını artması ile ortaya çıkan ve baş dönmesi, titreme ve baygınlıkla sonuçlanan biyolojik olaydır. Halen birçok mitolojik kültürlü toplumda şaman ya da büyücüler tarafından uygulanmaktadır.
48) S. V.Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s.26-27.; C.Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası,* çev. E.Onur, Remzi Ktbv. İstanbul, 1972, s.108-120.; C. Lévi-Strauss, Yaban Düşünce, çev. T.Yücel, Hürriyet Vkf. Yay. İst., 1984, s.53-55 ve 96-100.; J. Yakar *"Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler", Colloquium Anatolicum*-I, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., Istanbul, 2002, s.36.
49) O. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* Remzi Ktbv. Yay., İstanbul, 1979, Cilt VI, s.224.
50) S. Ö. Savaş, "Kizzuvatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı", Varia Anatolica XIII-La Cilicie:Espaces et Pouvoirs Locaux, (Edt.)É.Jean-A.Dinçol-S.Durugönül, İstanbul, 2001, s.100.
51) S. Ö. Savaş, "Kizzuvatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı", Varia Anatolica XIII-La Cilicie:Espaces et Pouvoirs Locaux, (Edt.) É.Jean-A.Dinçol-S.Durugönül, İstanbul, 2001, s.101.
52) Tanrı kavramı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. K.Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi-İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı,* Çev.O.Özel-H.Koyukan-K.Emiroğlu, Ayraç Yay., Ankara, 1998, s.107., 151. vd.
53) Mallory 2002, 150.
54) Mallory 2002, 150-151.
55) "*Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar*", TÜBA-AR-7, Ankara, 2004, s.49.
56) M.Özdoğan-A.Özdoğan-D.Bar-Yosef-W.Van Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi, 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", XV. KST-I, Ankara, 1993, s.106-107; S.Harmankaya-B.Erdoğu-D.Uygun, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-C14 Veri Tabanı, Ege Yay. İstanbul, 2003, Çayönü.
57) M.Özdoğan-A.Özdoğan, "Buildings of Cult and the Cult of Buildings", Light on Top of The Black Hill-Studies presented to Halet Çambel, Ege Yayınları, İstanbul, 1998, s.581-600.
58) S.Harmankaya-O.Tanındı-M.Özbaşaran, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-II, Neolitik,* Ege Yay. İstanbul, 1997, Çayönü.
59) S.Harmankaya-O.Tanındı-M.Özbaşaran, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-II, Neolitik,* Ege Yay. İstanbul, 1997, Çayönü.
60) J. Mellaart, *Çatalhöyük, A Neolithic Town in Anatolia;* McGraw-Hill Book Company, New York.1967, s.204.
61)) J. Mellaart, *Çatalhöyük, A Neolithic Town in Anatolia;* McGraw-Hill Book Company, New York.1967, s.77.
62)) J. Mellaart, *Çatalhöyük, A Neolithic Town in Anatolia;* McGraw-Hill Book Company, New York.1967, s.206 ve 79.
63) I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü,* Çev.D.Şendil, YKY yay. İstanbul, 2006, s.110.
64) I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü,* Çev.D.Şendil, YKY yay. İstanbul, 2006, s.123-124.
65) I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü,* Çev.D.Şendil, YKY yay. İstanbul, 2006, s.152.
66) K. Schmidt; "Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East"; *TÜBA-AR* 3; Ankara, 2000, s.6.

Nihal Atsız ve anti-komünizm
‘Kinimiz dinimizdir’

Atsız, komünistlerin çoğunun aslında Türk olmadığını söyler. Komünistler, “asıl milliyetini kaybederek Türkleşmiş melezler veya gayri Türklerdir.” Bir kısmı “züğürttür”, bir kısmı da “komünist cemiyette kolayca kadın bulmak düşüncesi” ile komünist olmuştur. Bir kısmı “komünist merkezlerden para ve rütbe alan kabadayılardır.” Ancak Atsız ve yerli faşistler için değişmesi mümkün olmayan tek bir gerçek vardır: “her ne olursa olsun komünist vatan hainidir.”

Dr. Fatih Yaşlı

1944 yılının 20 Şubatında ve 21 Martında, Nihal Atsız isimli bir lise edebiyat öğretmeni, sahibi olduğu *Orhun* isimli dergide, dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu’na yönelik iki açık mektup yayınlar. “Başvekil Saracoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” ve “Başvekil Saracoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup” başlıklı bu iki mektubun yazarına göre, ülkedeki komünist faaliyetler artmakta ve komünistler devlet kademelerinde hızla kadrolaşmaktadır. Bu kadrolaşmanın en yoğun yaşandığı yer ise Hasan Ali Yücel’in Maarif Vekâleti’dir. Atsız, Maarif Vekili’nin komünistleri kollayıp kayırdığını iddia etmekte ve Başbakan’dan bunu engellemesini talep etmektedir.

Atsız’a tek parti iktidarının başbakanına açık mektup yazma cesaretini veren ise, Saraçoğlu’nun 5 Mayıs 1942’de mecliste yaptığı konuşmada, “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar lâakal o kadar bir kültür ve vicdan meselesidir” sözlerini sarf etmiş olmasıdır. Kendisi de bir Türkçü olan Atsız mektubunda, bu sözlerden duyduğu hoşnutluğu gizlemeyerek şöyle demektedir:

“Türk tarihiyle uğraşmış bir münevver olarak söyleyebilirim ki ne ırkımızın ne devletimizin tarihinde, Türk milliyetçiliği resmi bir ağızdan bu kadar kesin sözlerle hiçbir zaman açığa vurulmamıştı.” (1997a: 9)

Mektubunda solcu fikirlerin “bazen sinsi, bazen açık yürümekte, büyümekte, propagandasını yapmakta” olduğunu söyleyen Atsız, dönemin milliyetçi-mukaddesatçı isimlerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eminönü Halkevi’nde verdiği konferansta bir grup gencin yaptığı “nümayiş”ten söz eder ve başbakana şöyle seslenir:

“… devlet bilmeden koynunda yılan besliyor. Kızıl gözlü, sinsi ve zehirli yılanlar… bu yılanlar yarın birer doktor olup yurt köşelerinde vazife aldıkları zaman ilk işleri baltalama işlerine girmek olacak, vatanı arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye’ye getirecek olan yabancı ordula-

Nihal Atsız, Türkçüler Derneği Genel Başkanı seçildiği gün (16 Eylül 1962). Yanda derneğin ilk yönetim kurulu bir arada (soldan sağa Faik Tan, İsmail Hakkı Gökhan, İsmet Tümtürk, Nihal Atsız, Muzaffer Eriş, İzzettin Yolalan).

ra ajanlık edeceklerdir. Zaten toplu ve teşkilatlı bir halde daha şimdiden konferanslarda nümayiş yapmaları da bu günden ajanlık etmeğe başladıklarının delilidir." (1997a: 13)

Atsız'ın 21 Mart 1944 tarihli ikinci mektubu, ilkine göre çok daha sert bir üsluba sahiptir ve Atsız bu mektupta, komünist olmakla itham ettiği bazı isimlerden söz ederek, Başbakan'a ihbarda bulunur. Bu isimlerin özellikle Maarif Vekili'nce korunduğunu belirten Atsız mektubunun sonunda Maarif Vekili'nin istifa etmesi gerektiğini söyler.

Atsız'ın bu mektubunda da, tıpkı ilk mektupta olduğu gibi, aslında ülkede örgütlü ve kitlesel bir sol hareket bulunmadığı için asıl vurgu komünistlerin "sinsiliğine" yapılmıştır. Atsız'ın çizdiği manzaraya göre, "komünistler, komünizm aleyhtarı ve Türkçü Türkiye'de sinsi sinsi her yere el atmışlar, mühim mevkilere geçmişler, tuttukları köprübaşlarından Türkiye'yi tahrip etmek için şiddetli bir taarruza" girişmişlerdir. "Fakat bunlar sınırlardan gelen mert bir düşman olmadıkları için kolay kolay sezilemezler" ve "bunlar, paraşütle inen bozguncu casuslar gibi ülkemizin üniformasını giymiş olduklarından her Türk bunları" seçememektedir. (1997a: 19)

Atsız böyle bir büyük komplo betimlemesinin ardından, aralarında Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Sadrettin Celal gibi isimlerin de bulunduğu bir liste çıkarır ve Saraçoğlu'na ihbarda bulunur. Atsız komünist listesinin saymış olduğu isimlerden ibaret olmadığını, orduya da sızmaya çalışıldığını ve derslerde askerlere hakaretler yağdıran öğretmenler bulunduğunu da mektubuna ekler ve tüm komünistlerin bir an önce bulundukları mevkilerden alınmaları gerektiğini söyler. Söz konusu isimlerin, eskiden komünist oldukları, şimdi ise yeni rejimin hizmetinde oldukları gibi savunmaları kabul etmeyen Atsız'a göre, "tövbekâr olmuş bir fahişe, artık namuslu sayıldığı halde, nasıl namuslu ailelerin harimine alınmazsa eski düşüncelerinden dönmüş olan komünistlerin de devlet harimine alınmamaları" gerekmektedir. (Atsız, 1997a: 20-27)

Atsız mektubunu Maarif Vekâleti'nin ihanet içerisinde değilse bile gaflet içerisinde olduğunu, Vekâlet'in Milli Şef'e bağlılığını ispat etmek istiyorsa söz konusu kimseleri görevden alması gerektiğini söyleyerek, ama asıl önemlisi sonrasında gelişen olaylarda büyük rol oynayacak olan, "şimdiye kadar her nasılsa bir gaflet eseri olarak bunlar vazifede tutmaktan doğan utancı silebilmek için bizzat Maarif Vekili'nin de o makamdan çekilmesi çok vatanperver bir jest olurdu." satırlarını da yazarak bitirir.

Atsız'ın mektubunda komünistlikle ve vatan hainliğiyle suçladığı isimlerden biri olan Sabahattin Ali, 7 Nisan 1944'de Atsız'ı mahkemeye verir. 26 Nisan 1944'de başlayan dava, 9 Mayıs 1944'de sonuçlanır ve mahkeme Atsız'ı Sabahattin Ali'ye hakaretten dört ay hapis cezasına çarptırır, ancak cezasını erteler. Mahkemenin sonucundan ziyade, duruşma devam ederken yaşanan bir gelişme ise Türkiye siyaseti açısından bir dönüm noktası niteliği taşıyacaktır.

İkinci duruşmanın yapıldığı 3 Mayıs günü Atsız'a destek veren ve

Yazar Sabahattin Ali. Nihal Atsız, Ali'yi dönemin başvekili Şükrü Saraçoğlu'na ihbar etmişti. Sabahattin Ali 1948'de şaibeli bir cinayete kurban gitti.

çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yaklaşık 5000 kişilik bir grup Ulus Meydanı'nda bir gösteri yapar. Bu eylem, rejimin 2. Dünya Savaşı esnasında Nazi Almanyası ile olan iyi ilişkiler nedeniyle varlıklarına izin verdiği ırkçı-Turancı çevrelerin tasfiyesi için iyi bir bahane olur. Böylelikle, Nazilerin yenileceğinin iyiden iyiye anlaşıldığı bir konjonktürde, yayın organlarında Alman yanlısı ve Sovyet aleyhtarı bir tutumu dillendiren ırkçı-Turancı hareket cezalandırılarak Sovyetler Birliği'ne dostane bir mesaj da verilmiş olacaktır. İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nda yaptığı konuşma da bunu kanıtlar niteliktedir. İnönü bu konuşmada şöyle der:

"Turancılar, Türk milletini bütün komşulariyle onulmaz bir surette düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız." (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944)

6 Mayıs'ta *Orhun* kapatılmıştır. İnönü'nün yaptığı konuşmadan 1 gün önce ise İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın İstanbul Örfi İdare (Sıkıyönetim) Komutanlığı'na "gereğinin yapılması" için gönderdiği yazının ardından Irkçı-Turancı çevrelere yönelik kapsamlı bir operasyona girişilir. Aralarında Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan, Alpaslan Türkeş gibi isimlerin de bulunduğu 57 kişi gözaltına alınır. Bu 57 kişiden 23'ü tutuklanır ve haklarında dava açılır. 7 Eylül 1944'den 29 Mart 1945 tarihine kadar tam 65 duruşma yapılır. Yargılanan 23 kişiden 10'u çeşitli hapis cezalarına çarptırılır. Ancak mahkeme kararı Askeri Temyiz Mahkemesi tarafından bozularak, suçlu bulunanların derhal salıverilmelerine ve yeniden yargılanmalarına karar verilir. 26 Ağustos 1946'da başlanan yeniden yargılama süreci 31 Mart 1947'de sona erer ve mahkeme ırk-

çılığın anayasa suçu teşkil etmediğine hükmederek sanıkların hepsinin beraatını kararlaştırır (Özdoğan, 2001; Müftüoğlu, 2005).

Türkçü faşizm ve baş ideologu Nihal Atsız

Yukarıda anahatlarıyla üzerinde durduğum dava ve tasfiye süreci, Türkiye siyasi tarihinde "1944 Irkçılık-Turancılık Davası" başlığı altında ele alınmaktadır. İlerleyen sayfalarda baş ideoloğu Nihal Atsız şahsında incelemeye çalışacağım akım, kuşkusuz ırkçı ve Turancıdır. Ancak bu iki sıfat söz konusu akımı adlandırmak için yetersiz kalmaktadır. Çünkü ne Atsız ya da Reha Oğuz Türkan gibi akımın önde gelen isimleri ne de daha geri plandakiler için mesele Türk ırkının üstünlüğüne duyulan inançla ve tüm Türklerin birleşmesi gerektiği fikriyle sınırlı değildir. Onları, örneğin kafatasları üzerinde ölçümler yapan Afet İnan'ın ya da Şevket Aziz'in ırkçılığından veya Ziya Gökalp'in ya da Yusuf Akçura'nın hayatlarının bir dönemlerinde taşıdıkları Turancı sıfatından ayıran çok önemli bir nokta vardır: Sahip oldukları ırkmerkezli siyaset/devlet anlayışı ve toplum tahayyülü.

Söz konusu isimler, milliyetçilik anlayışlarını kan ve soy esasına dayandırmakta, biyolojik bir ırkçılığı savunmakta ve asıl hedefi ırkın kanının saflığının bozulmasını engellemek olan bir devlet hayal etmektedirler. Ayrıca, ast-üst ilişkilerinin kesin bir şekilde tanımlandığı ve hiyerarşi dışı davranışların en sert şekilde cezalandırıldığı, askerlikle iç içe geçmiş bir emir-komuta toplumu tahayyül etmekte, siyaseti, ırk-merkezci bir perspektifle nüfusa, doğuma ve evliliğe doğrudan müdahale eden bir biyo-siyaset olarak yeniden kurgulamaktadırlar. Böyle bir toplum tasarımının yanı sıra son derece güçlü bir irredentizmin savunuculuğunu yapmakta, Sosyal Darwinizme kesin bir iman duymakta ve buradan hareketle hayatı bir var kalma savaşı olarak kurgulamakta, ölüme ve savaşa tapınmakta, barış fikrine, enternasyonalizme ve kozmopolitliğe, entelektüalizme ve kadınsı olan her şeye karşı derin bir nefret duymaktadırlar.

Tüm bu sayılan özellikler söz konusu akımı, sonradan sola karşı mücadele eden paramiliter grupların hepsini birden adlandırmak için kullanılan anlamda değil, ama siyaset felsefesinde kullanılan anlamıyla, yani yukarıda özellikleri sıralanmaya çalışılan ideolojik çerçeveyi benimseyen ve İtalyan faşizmiyle ama özellikle Alman Nasyonal Sosyalizmi ile önemli benzerlikleri haiz olan teorik-politik akımları adlandırmak için kullanılan anlamıyla, faşist olarak adlandırmayı gerektiriyor.

Ancak, İtalyan ve Alman faşizmlerinden büyük ölçüde etkilenmiş olmakla ve ideolojik argümanlarının önemlice bir bölümünü bu faşizmlerden devşirmiş olmasına rağmen, hem imparatorluk dönemi Türkçü mirasa sahip çıkması hem de kimi özgün vurgulara sahip olması ve de bu ülkede hayat bulması ve dolayısıyla da bir "Türk faşizmi" sıfatını taşımayı "hak etmesi" nedeniyle akımı nitelemek için "Türkçü faşizm" kavramını kullanmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Nihal Atsız'ı ise Türkçü faşist ideolojinin, bugün de milliyetçi ideoloji üzerinde etkisini sürdüren en önemli ismi olarak görüyorum.

Nihal Atsız, kardeşi Nejdet Sançar (solda) ve Muzaffer Eriş ile birlikte (Ekim 1974).

1905 yılında İstanbul'da doğan Nihal Atsız, 1922 yılında Askeri Tıbbiye'ye girdi. 3. sınıf öğrencisiyken Arap kökenli bir teğmene selam vermediği için okuldan atıldı. Bir süre öğretmenlik ve katiplik gibi görevlerde bulunduktan sonra 1930 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirerek Fuat Köprülü'nün asistanı oldu. 15 Mayıs 1931 ile 25 Eylül 1932 tarihleri arasında, Sabahattin Ali ve Pertev Naili Boratav gibi isimlerin de katkıda bulunduğu *Atsız Mecmua*'yı çıkardı. 1933 yılında, Türk Tarih Tezi'ne muhalefet eden Zeki Velidi Togan'ın yanında yer aldığı için asistanlık görevinden uzaklaştırıldı ve aynı yıl önce Malatya'ya Türkçe öğretmeni, sonra da Edirne'ye edebiyat öğretmeni olarak tayin edildi. Edirne'de *Orkun* isimli dergiyi çıkardı. *Orkun*'da çıkan eleştirel dozu hayli yüksek yazıları nedeniyle bakanlık emrine alındı ve dergi kapatıldı.

1944 yılına kadar çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Atsız 1943 yılında *Orkun*'u yeniden çıkarmaya başladı. Ancak bu dergi de Şükrü Saraçoğlu'na yönelik açık mektupların yayınlanmasının ardından kapatıldı. 1944'deki Irkçılık-Turancılık davası esnasında 1,5 yıl tutuklu kalan Atsız, 1947 yılında diğer sanıklarla beraber beraat etti. 1949 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne uzman olarak tayin edildi. 1950 yılında ise yeniden öğretmenliğe döndü. Aynı yıl Irkçılık Turancılık davasında birlikte yargılandığı kimi isimlerle, 1960 yılına kadar varlığını sürdüren Türkçüler Yardımlaşma Derneği'ni kurdu. 1952 yılında Atatürk Lisesi'nde yaptığı bir konuşmanın ardından görevden alındı ve tekrar Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki görevine atan-

dı. 61 Anayasası'nın ardından gelen özgürlükçü ortamda Türkçüler Derneği'ni kurdu. Dernek 1964 yılında Türkiye Milliyetçiler Birliği adını aldı. Atsız, arkadaşlarıyla birlikte Alpaslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin endoktrinasyonunda büyük rol oynadı. Ancak partinin 1969 yılındaki kongresinde adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmesinin ve "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" sloganıyla Türkçü-İslamcı bir çizgiyi benimsemesinin ardından Atsız ve arkadaşları tasfiye edildiler. Atsız 1975'deki ölümüne kadar herhangi bir politik hareketin içerisinde yer almadı, ancak çıkardığı *Ötüken* isimli dergide yazdığı yazılarla milliyetçi hareket üzerindeki etkisini sürdürdü.

Atsız'ın anti-komünizmi

Türkçü faşist ideoloji ve Atsız için anti-komünizm her şeyden önce bir Rus karşıtlığı ile tecessüm eder. Bu karşıtlık, doğuşundan itibaren Türkçülüğe içkindir ve kuşkusuz tarihsel sebepleri vardır. Her şeyden önce, düşsel ülke Turan'a ait olduğu iddia edilen coğrafya, bu coğrafyada yaşayan Türkî kavimlerle birlikte, uzunca bir süredir Rus hakimiyeti altındadır. İkinci sebep, Türkçülüğün ortaya çıktığı dönemde, Rusya'nın Osmanlı'nın baş düşmanı konumunda bulunmasıdır. İmparatorluğun güzide toprakları olan Balkanlar'ın kaybedilişinin baş müsebbibi Panslavizm politikalarını yürüten Rusya'dır. Son sebep ise, gerek Türkçülüğün gerekse Türkçü faşizmin ideolojik cephaneliğine, bir zamanlar Orta Asya'da bağımsızlık mücadelesi verip başarısız olduktan sonra Türkiye'ye göçen Türklerin taşıdığı anti-Rus mühimmattır. Bu sebepler üst üste eklendiğinde geçmişten gelen "Moskof düşmanlığı"nın, nasıl kolaylıkla anti-komünizme eklemlenebildiğinin anlaşılması daha kolay olacaktır.

Ruslarla Türklerin "tarihin barışmaz düşmanları" olduğunu söyleyen Atsız'a göre, "komünizm, artık

Büyük şair Nazım Hikmet Ran. Nihal Atsız, sosyalist Nazım Hikmet'e de "kanı bozuk" diyerek saldırmıştı.

bütün dünya için ve bilhassa bizim için iktisadi bir fikir veya içtimai bir düzen olmaktan çıkmıştır. Komünizm bugün yalnız Moskofçuluk demektir." (1997b: 301) Komünizm, Ruslara özgü bir sistem ve "Rus emperyalizmi" için kullanılan bir araç olarak kavramsallaştırıldığında, Rus karşıtlığı ile komünizm karşıtlığı bir potada artık ayırt edilemeyecek bir şekilde eriyecek ve birbiri içine girecek demektir:

"Moskof bizim soy düşmanımız olduğuna göre, Moskof emperyalizmi olan komünizm de en tehlikeli düşmanımızdır. Komünizm, Moskofluğa mal olmuş bulunduğundan, ona taraftarlık vatan hainliğidir. Türkçülük bakımından en alçak vatan hainleri olan komünistlerin yok edilmesi şarttır." (1997c: 106)

Uzun uzun Türklerle Ruslar arasında yaşanan savaşların tarihçesini anlatan Atsız,

MHP'den tasfiye edilen Atsız 1975'deki ölümüne kadar herhangi bir politik hareketin içerisinde yer almadı, ancak çıkardığı *Ötüken* isimli dergiyle milliyetçi hareket üzerindeki etkisini sürdürdü.

Ruslarla Türklerin savaş meydanlarında 278 yıl içerisinde tam 14 kez karşı karşıya geldiklerini ve bunun yaklaşık olarak her 19 yılda bir savaşmak anlamını taşıdığını söyler ve ekler: "Dünya tarihinin son üç asrında başka bir millet gösteremezsiniz ki 19 yılda bir çarpışmış olsunlar." (1997b: 304)

Bu savaşların Anadolu'nun her köşesine Rus düşmanlığını kazıdığını, Türkçe'de Moskof sözcüğünün "hain, kötü" manasını aldığını belirten Atsız, Türklerin milli mefkûresi söz konusu olduğunda, "'Türk'e sevgi'nin yanına 'Moskof'a kin'i de yerleştirmeğe mecbursunuz. Türkü sevmek demenin Moskof'a düşmanlık demek olduğunu, Türklüğe tapınmanın içinde Moskof'a kinin mündemiç bulunduğunu bilmek için derin bilgiye ve tefekküre lüzum yoktur." der (age).

Atsız'a göre bu düşmanlık hiç bitmeyecektir. Çünkü "hilkat bizi zıt yaratmış, tarih düşman olarak yetiştirmiş, coğrafya bizi toprağa çarpışsınlar diye yerleştirmiş"tir. Atsız, Türklerle Ruslar arasındaki karşıtlığı, Türklerin milli adlarını taşımalarına mukabil, Rusların isimlerini Normanlar'dan aldığı, dolayısıyla kendilerine ait bir geçmişleri olmadığı, Türk sözcüğü "kuvvet" veya "medeni-türeli" anlamına gelirken Slav'ın "köle" anlamına gelmesi, Türklerin Farabi gibi bir ismi yetiştirmiş olmalarına rağmen, Rusların Deli Petro'ları ve Korkunç İvan'ları yetiştirmiş olduğu gibi aslında hiç-

bir anlamı olmayan argümanlar üzerine inşa etmeye çalışır.

Atsız'a göre, Kars'ı Ardahan'ı ve boğazları isteyen Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki "emperyalist emelleri"nin kökeninde, geçmişte yaşananlar ve Rusların bunları unutmayışı bulunmaktadır:

"Kafalarının içinde, karısını Baltacı Mehmet Paşa'ya gönderen Deli Petro'dan kalma bir aşağılık duygusu ve o duygunun doğurduğu kin; gönüllerinde Islav olmanın, yani aşağı olmanın verdiği kaba ihtiras… Bir yandan Türkle şaka olamayacağını bilmekten doğan kırgınlık.. Karşı tarafta Islav sürüleri, tanklar, uçaklar, toplar ve milyonlar.. bu tarafta berikilere göre çok hafif silahlarla demirden ellerin tuttuğu çelik süngüler ve yüz binler.. Bir de o yüz binlerin yardımcısı: Tarih, inanç ve elli milyon şehidin ruhu… (Atsız, 1997b: 306-307)

Nihal Atsız'ın el yazısı. Turancı Atsız için anti-komünizm her şeyden önce bir Rus karşıtlığı ile tecessüm eder.

Atsız'ın anti-komünizmi elbette ki sadece Rus düşmanlığından beslenmez. Atsız ve Türkçü faşizmin diğer ideologları için karikatürize edilmiş bir komünist tiplemesi, komünizme saldırmanın sıçrama noktasını teşkil eder. Söz konusu olan ekseriyetle, Marksizmin ya da tarihsel materyalizmin, hatta bir sistem olarak komünizmin eleştirisi değil bu karikatürize edilmiş komünistin eleştirisidir. Bu eleştiride, Türkçü faşizmin kötü olarak addettiği ne kadar nitelik varsa çizilen komünist tiplemesine raptedilir. Komünist, her şeyden önce safkan bir Türk değildir, ahlakı son derece bozuktur, kadın ve para düşkünüdür, tüm milli değerleri alay konusu yapar, kötü bir aileden gelmiştir, hatta gayri meşru olarak doğmuştur, vatan hainidir, tembeldir, korkaktır, psikolojik sorunları vardır, alkol ve uyuşturucu bağımlısıdır vesaire.

Atsız'a göre, "komünist vicdanını Yahudi 'Marks'a satmış olan vatansız serseri demektir. Amele diktatörlüğünün kurulduğu yerde cennete varılmış olduğunu zanneder. O, bazen bu zannında samimi olan bir aptaldır. Bazen de samimi değildir, aldatmak için böyle söyler. O zaman da kalleştir. Komünist, dünyada patronla işçi arasındaki hukuk müsavatsızlığını halletmek için ortaya atıldığını söyler. Bunun için de ilk yaptığı iş dinleri, milliyetleri, vatanları inkâr etmektir." (1997a: 171)

Atsız, komünistlerin çoğunun aslında Türk olmadığını söyler. Komünistler, "asıl milliyetini kaybederek Türkleşmiş melezler veya gayri Türklerdir." Bir kısmı "züğürttür", bir kısmı da "komünist cemiyette kolayca kadın bulmak düşüncesi" ile komünist olmuştur. Bir kısmı "komünist merkezlerden para ve rütbe alan kabadayılardır." Ancak Atsız ve yerli faşistler için değişmesi mümkün olmayan tek bir gerçek vardır: "Her ne olursa olsun komünist vatan hainidir." (1997a: 172)

Atsız'ın Nazım Hikmet'le ilgili söyledikleri tüm bu iddiaların bir kişi şahsında tecessüm edişine iyi bir örnek niteliğindedir. Atsız, bir yazısında Nazım Hikmet'ten; "Kara vicdanını Mujik cehenneminde kızartan ve Yahudi Marks'ın hayat felsefesinin altına yatan, karanlık günlerimizde İstanbul'dan ve Anadolu'dan kaçarak Moskova'da ense yapan yurt kaçkını Nazım Hikmetof Yoldaş…" diye söz eder. (1997d: 38)

Yazının devamında ise "Ataları bu toprağa kan katanlardan, halis kanlı Türk olanlardan bir komünistin çıktığını da zaten şimdiye kadar görmedim. Bunlar daima kanı bozuk, sütü bozuk, yeri yurdu belirsiz, soyu sopu şüpheli ve Türk olmayan kimselerdir. Netekim Nazım Hikmetof Yoldaş'ın kendisi de Türk değildir. (…) Biz kanı Türk olmayan yurttaşlardan bu yurda ne kadar bağlılık beklenebileceğini birçok acı denemelerle öğrenmiş bulunuyoruz. Onun için de Mişonlar, Kohenler ve Çerkes Etemlerle Nazım Hikmetof Yoldaş arasında hiçbir fark görmüyoruz." (1997d: 42) diyerek, "kanı bozuk" olmakla komünist olmak arasındaki ilişkiyi ispatladığını düşünür.

Türkçü faşist ideolojinin anti-komünist söylemi, Milliyetçi Hareket Partisi kurulduktan ve sola karşı mücadele veren para-militer bir iç savaş aygıtı haline geldikten sonra da değişmeden kullanılacaktır. Bu söylemin bugün de, 1980 öncesi yaşananlar bağlamında "onlar da bu ülkenin çocuklarıydı" gibi bir teveccühe zaman zaman başvurulsa da, halen tedavülde olduğunu biliyoruz.

KAYNAKÇA

1) Nihal Atsız (1997a), Makaleler IV, İrfan Yayımcılık, İstanbul.
2) Nihal Atsız (1997b), Makaleler III, İrfan Yayıncılık, İstanbul
3) Nihal Atsız (1997c), Türk Tarihinde Meseleler, İrfan Yayıncılık, İstanbul
4) Nihal Atsız (1997d), İçimizdeki Şeytan, İrfan Yayıncılık, İstanbul
5) Mustafa Müftüoğlu (2005), Milli Şef Döneminde Çankaya'da Kâbus 1944 Turancılık Davası.
6) Günay Göksu Özdoğan (2001), Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sivribiberin de akademisi var!

İtalya'nın güneyinde Diamante'de kurulan Biber Akademisi, biber konusunda yapılan bilimsel araştırmalara destek veriyor. Akademinin on altıncısını düzenlediği Biber Festivali 10-14 Eylül 2008 tarihleri arasında Diamante'de acı kültürü tutkunlarını ve acı biberler konusunda araştırma yapan bilimcileri buluşturacak.

Aslı Kayabal Zavaglia

Accademia del Peperoncino (Biber Akademisi) acı kırmızı ve yeşil sivribibere dair her türden bilimsel araştırma ve etkinliğe destek çıkan, bu konuda bilimsel ve kültürel etkinlikler düzenleyen bir kuruluş. Akademinin merkezi, Çizme'nin güney ucundaki Cosenza şehrinin yakınında kurulu Diamante kasabasında bulunuyor. Bilimsel biber araştırmaları Diamante'de başlasa da, bugün ulusal ve uluslararası düzeyde bir iletişim ağı araştırıyor acı kültürünü.

Akademinin kuruluşuyla birlikte hayata geçen ilk projelerden biri olan Biber Festivali'nin on altıncısı ise her yıl olduğu gibi bu yıl da Eylül ayında Diamante'de düzenlenecek. 10-14 Eylül 2008 tarihleri arasındaki festivalde kırmızı ve yeşil sivribiber üzerine çeşitli bilimsel araştırmalar yürüten bilim insanları acı kültürünü kendi uzmanlık alanlarından yorumlayacak. Hiç şüphesiz, bu bilim şenliğinde bir kez daha bilim ve gastronomi birbirini tamamlayacak.

Biberin tarihi

Acı sivribiber, patlıcangiller familyasının Latince adıyla "capsicum" cinsi bir meyve. Yemeklere lezzet katan bu biberin ana yurdu ise Amerika kıtası. Arkeolojik bulgular günümüzden dokuz bin yıl önce biberin Meksika'da tanındığına işaret ediyor. Peru'da da tarih öncesi dönem yerleşmelerinde kalıntılarına rastlanan biberin Kolomb öncesi Orta ve Güney Amerika'da yoğun miktarda ekildiği biliniyor. Aztek imparatoru Montezuma'nın da sivribiberi tanıdığı biyografisinden biliniyor.

Kristof Kolomb, ilk seferinde tuttuğu günlükte acı kırmızı biberin karabiberden daha bol ve önemli olduğunu not düşmüş. Kolomb'un donanmasında görevli hekim Chanca De Siviglia ise yerlilerin "ağı" dedikleri çok acı bir baharat yediklerini yazmış.

Biberin tohumlarını 1493'te Avrupa'ya getiren de Kolomb'un denizcileri. Başlangıçta "Pepe delle Indie-Yerlilerin biberi" adıyla anılan acı biber, daha sonra hızla bütün Avrupa kıtasına ve dünyaya yayılıyor.

Biber bitkisinin yaprakları "alkalol" adlı bir madde içeriyor. Biberin de ait olduğu patlıcangiller familyasında 85 ana tür, 2 bin alt tür mevcut. Latincede "capsicum" kutu anlamına geliyor. "Capsa" sözcüğünden türeyen bir kelime "capsicum"; çünkü biberin tohumlarını içeren kısmı gerçekten de bir kutuyu andırıyor.

Avrupa ve Yakın Doğu coğrafyasında tanınan başlıca biber türleri "capsicum annuum" grubunda sınıflanıyor. "Capsicum abbreviatum", 5 cm'lik küçük meyvelere sahip; "capsicum acuminatum" ince, uzun biberler veriyor; "capsicum fasciculatum", zehir gibi acı meyveleri ile tanınıyor; "capsicum cerasiferum" Latince adından da anlaşıldığı gibi kiraza benzeyen kırmızımsı küçük meyveleri ile ayrı-

Biber Akademisi'nin iç düzenlemesinden görüntüler.

şıyor; "capsicum bicolor", genelde mor ve kırmızının hakim olduğu çift renkli biberlerin ait olduğu bir grup; "Christmis candle", Hıristiyan dünyasında Noel kutlamalarında ağaçlarda süs objesi olarak kullanılan bir başka biber türü.

Meksikalılar "tortillas"a, Afrikalılar "manioca"ya, Asyalı halklar "pirinç pilavı"na biberle lezzet katarken, tarihinde ekonomik nedenlerden ötürü ete az yer veren ve vejetaryen yemekleri öne çıkaran Güney İtalya mutfağında da acı biber önemli bir yere sahip. Çizme'de biber üretiminde lider iki bölge, güneyli Kalabriya ve Basilicata.

Pisa Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, İtalya'da 300 farklı türde acı sivribiber mevcut. Kalabriya bölgesi biberleri üzerinde bir başka bilimsel araştırmayı ise Reggio Calabria Deneysel İstasyonu yürütmekte. Araştırmacı Tom Stobart biber konusunda çalışan bilim insanlarına seslenerek, biber türlerinin sınıflanmasında Latince isimlerinden çok, bitkinin yerel isimlerinin dikkate alınması konusunda uyarıda bulunuyor.

Diamante 'Biber Akademisi'

Biber Akademisi'nin kurulduğu Diamante kasabası güneyde Kalabriya bölgesinde Tiren Denizi'nin kıyısında. Akademinin en renkli etkinliği olan festival ise 1992 yılından bu yana düzenli olarak gerçekleştiriliyor. Festivalin mimarı İtalyan gazeteci Enzo Monaco. Bugün Biber Akademisi'nin 5 bin üyesi mevcut. Büyük kentlerde 60 dolayında akademik delegasyon akademiye bilimsel yönden destek veriyor. Yurtdışında başlıca temsilcilikler New York, Tokyo, Paris, Münih ve Sidney'de.

Biber Akademisi'nin kuruluş amacı "Capsicum annuum"un tarihini, niteliğini, kullanım alanını ve yöntemlerini araştırmak; acı kültürünün gastronomi, kozmetik, eczacılık, tıp gibi birbirinden farklı alanları nasıl etkilediğini incelemek; acı biberi bilimsel yönden araştıran genç bilim insanlarına destek çıkmak, edebiyattan sinemaya, resimden heykele kadar biberin temsil ettiği acı ve saldırgan kimliği ortaya çıkarmak ve tanımlamak.

Akademi çeşitli üniversitelerin desteği ile biber konusunda iki yıllık bir uzmanlaşma eğitimi de sunuyor. Bu program kapsamında biber bitkisi çeşitli nitelikleri açısından inceleniyor.

Botanikçilerin katılımı ile desteklenen eğitim, biber tohumlarından ekimine, bölgesel özelliklerinden kullanım alanlarına kadar uzanan geniş bir çerçevede araştırılıyor.

Tarihi Maiera'da Biber Müzesi

İtalya'da Biber Akademisi'nin yanı sıra bibere adanan bir de müze mevcut. Çizme'nin tek Biber Müzesi Cosenza'ya bağlı, tepelik bir arazide kurulu Maiera'da. Müzenin logosu sütun başlığı üzerine yer-

Biber Akademisi'nin dışarıdan görüntüsü.

Biber Festivalinden görüntüler.

leştirilmiş olan kırmızı sivribiber. Tarihi bir kasaba olan Maiera'daki müze, restorasyonu kısa bir süre önce tamamlanan Palazzo Ducale'de ziyaretçiye biberin öyküsü, İtalya ve dünyadaki başlıca biber türleri, yararları, kullanım alanı, mutfak kültürlerindeki rolü hakkında bilgiler veriyor. Maiera Biber Müzesi'nin Haziran-Eylül ayları arasında ziyaret edilebildiğini hatırlatmam gerek (İlgilenenler için müzenin telefonu: 0985. 81130).

Biber festivali 2008

10-14 Eylül 2008 tarihleri arasında acıseverleri ve acı kültürünü bilimsel açıdan araştıranları buluşturacak olan festivalde 200 stant yer alacak. Bilimsel oturumlar ve bildirilerin yanı sıra festival boyunca "Akdeniz Mutfağı", "Acı Laboratuarlar", bilim ve sanatı buluşturan tematik sergiler, tiyatro gösterileri, "Acı Sinema" toplu film gösterisi, biber konusunda kaleme alınmış kitaplar ve bilimsel yayınlar yer alacak.

Dünyanın en acı biberi Hindistan'da

Biberin acılık oranının nasıl ölçülebileceği sorusu Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılar ile Hintliler arasında bir tartışma konusuydu. Hintliler dünyanın en acı biberinin "Bhut jolokia" olduğunu iddia ediyordu. En son bilimsel araştırmalar Hintlilerin bu konuda haklı olduğunu ortaya koydu.

Biberin acılığını ölçme konusunda en eski yöntem, bir grup cesur tadımcının acı biberleri, yanmaları pahasına tatmalarına dayanıyordu. Amerikalı Wilbur Scoville'in "deneme-yanma" yöntemine dayalı bu yöntemi 1912'den bu yana uygulanıyordu. Bu deney sabır ve acıya dayanıklı usta tadımcılar gerektiriyordu; oysa şimdi bilim insanları acının keşfinde "kromotografi" adlı yeni bir yönteme başvuruyor. Bu yeni yöntem en azından acıyı tadan gönüllüleri biraz olsun koruyor. Hindistan'da mevcut yerel biberleri inceleyen Hintli araştırmacılar bu yeni yöntem aracılığıyla, 855 biber türü içinde en acısının "Bhut jolokia" biberi olduğu sonucuna vardı. Hintli bilimciler elde ettikleri değerleri dünyadaki diğer biberlerin acılık değerleri ile karşılaştırdıktan sonra "Bhut jolokia" türü biberin şimdilik dünyada mevcut en acı biber olduğunu açıkladı .

Şeytan turtası

Biber ve acı üzerine bu kadar yazdıktan sonra Cosenza'ya özgü yerel bir tarifi sizlerle paylaşmak istiyorum. Tarifin sahibi, acı ile tatlıyı buluşturan Cosenza Sabbia d'Oro restoranının usta aşçısı.

Malzemeler: 300 gr un, 150 gr tereyağı, 150 gr şeker, 2 yumurta sarısı, 1 yumurta, 1 tatlı kaşığı kabartma tozu, 1 limon kabuğu rendesi, 150 gr portakal reçeli, 100 gr biber reçeli, 100 gr badem içi, 50 gr pudra şekeri

Hazırlanışı: Yağ eritilir ve şeker katılır. Yumurtalar, limon kabuğu rendesi eklenir. Daha sonra azar azar un ve kabartma tozu eklenir. 25-30 cm kabında bir kek kalıbı yağlanır. Elde edilen ve pürüzsüz olması gereken kek hamurunun yarısı kalıba dökülür. Ardından portakal ve biber reçeli sürülür. Üzeri tekrar geri kalan hamurla örtülür. Önceden ısıtılan fırında 30 dakika pişirilir. Kek kabardıktan sonra üzerine pudra şekeri serpilir.

Işık kirliliğinin doğal yaşama etkisi

Aydınlatılması gereken bölgenin ihtiyacını karşılayacak kadar aydınlatma yapılmalıdır. Işık kaynaklarının özenle seçilmesi önemlidir. Enerji tasarrufu sağlamak amacıyla, görülmeyen dalga boyundaki radyasyonun, yani kızılötesi ve morötesi ışınımın filtrelendiği ışık kaynakları kullanılmalıdır. Işık kaynaklarının yaydığı ışığın, doğru yönlendirme ve yerleştirme ile kontrol edilmesi gereklidir. Aydınlatmanın aydınlatılacak bölge sınırlarının dışına taşmamasına özen gösterilmelidir. Işık kontrolünü sağlayan zaman ve varlık algılayıcıları ile loşlaştırma ünitelerinden faydalanılmalıdır. Günlük akışı olumsuz etkilemeden, gecenin belirli bir saatinden sonra aydınlatma seviyesi düşürülmelidir.

Semih Dalgın
İnşaat Müh., Jeodezi ve Fotogrametri Müh.

TEDAŞ'ın maliyetlerindeki artıştan dolayı tüketiciye yansıttığı 1 Temmuz'dan itibaren geçerli olan yüzde 22,9'luk zam sonrası halk elektrikten tasarruf yolları aramaya başladı. Ocak ayından itibaren elektriğe gelen yaklaşık yüzde 40'lık zam sadece vatandaşın cebine değil ayrıca çevreye de zarar vermektedir. Belediyelerin ödemediği dış aydınlatma faturalarının da vatandaşın cebinden alınması düşünülmektedir. Yani yanlış aydınlatma sırtımıza bir yük daha bindirecektir. Uluslararası Karanlık Gökyüzü Birliği'nin yaptığı bir araştırmaya göre, hatalı yapılan dış aydınlatmalarda, ışığın yüzde 30 kadarı boşa gitmektedir. Bu durumun, doğal kaynakları israf etmek olduğu açıktır. Elektrik üretiminde kullanılan petrol ve doğalgazın ülkemizi dışa bağımlı hale getirdiği de unutulmamalıdır.

Şekil 1: "Sky Glow" şehrin üzerini turuncu bir ışığın kaplamasıdır. [14]

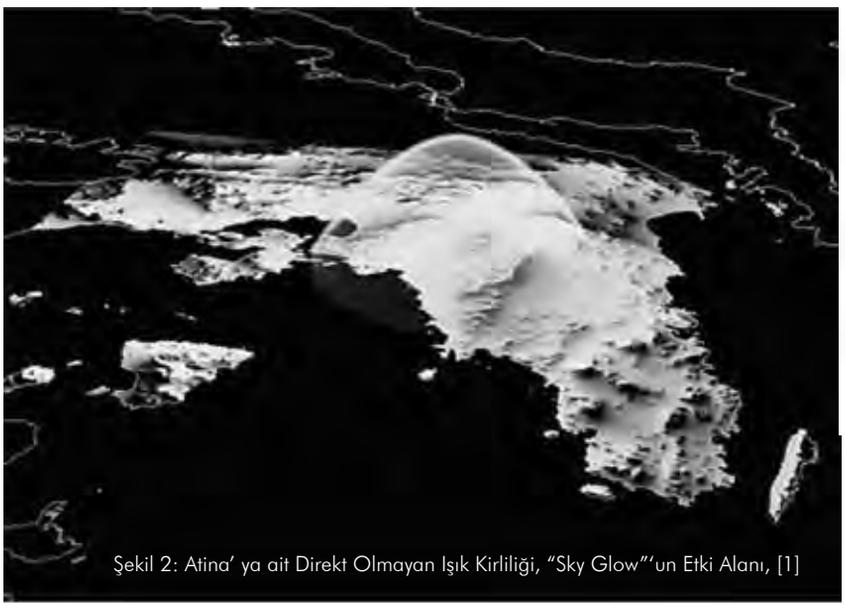

Işık kirliliği nedir?

Üretilen ışığın istenen yerlerin dışına düşmesi olarak tanımlanan ışık kirliliği, dış aydınlatmanın bir yan ürünü olarak da tanımlanabilir. Işık kirliliğini azaltmak için aydınlatılması zorunlu bölgelerin, yalnızca aydınlatılması gereken zaman diliminde ve yeterli düzeyde aydınlatılması gereklidir. Işık kirliliğinin etkilerinin gözler önüne serilmesinde astronomların yani gökbilimcilerin rolü büyüktür. Işık kirliliğinin, Türk filmlerinde sıkça geçen repliklerden biri olan "burada yıldızlar İstanbul'dakinden çok farklı görünüyor" cümlesinin de asıl nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü "sky glow" olarak adlandırılan gök kızarıklığı doğrudan gökyüzüne giden, uzayda kaybolan ışığın atmosferdeki tozlar ve moleküller tarafından saçılması sonucu göğün doğal parlaklığının bozulması ve bunun sonucu olarak gökyüzündeki yıldızların görünememesidir. Bu sebepten dolayı gökbilimciler yıldızları rahatça takip edememektedir.

Bazılarının gökbilimcilerin bu tespitlerinin bir safsata olduğunu dile getirmesi ise tamamen yanlıştır. Şekil 1'de de görüldüğü gibi aşırı ve direkt gökyüzüne yöneltilmiş ışıklar şehrin üzerini kaplamakta ve yıldızların görünmesini de engellemektedir. Şekil 2'de görülen direkt olmayan ışık kirliliği Chalkias vd. tarafından Atina'daki ışık kirliliğinin etkilediği alanı göstermek için 2000 yılında yapılan bir çalışmanın ürünüdür.

Peki, ışık kirliliğinin etkileri bu kadarla sınırlı mıdır? Bu sorunun yanıtı kesinlikle hayırdır. Çünkü ışık kirliliği hayvanları, bitkileri, insanları kısa-

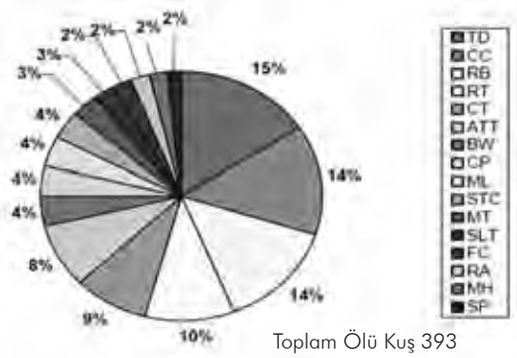
Şekil 2: Atina' ya ait Direkt Olmayan Işık Kirliliği, "Sky Glow"'un Etki Alanı, [1]

ca tüm doğal yaşamı etkilemektedir. Eski Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu "Türk Boğazları'nda deniz trafiğini ve güvenliğini aksatan büyük bir ses, ışık ve renk kirliliği var. Boğaz'ın güvenliği, halkın selameti ve çevrenin korunması için devlet her türlü tedbiri alacak" sözü ile konunun önemine dikkat çekmiştir.

Işığın zararları nelerdir?

Şehrin üzerini bir örtü gibi kaplayan ışık, takımyıldızlarını takip ederek yönlerini bulan göçmen kuşların yollarını kaybetmesine neden olmakta ve böylece soylarının azalmasına neden olmaktadır. İstanbul'da yaşayanlar bilirler; 4. Levent ve çevresinde her geçen gün yeni gökdelenler yükselmektedir. Geceleri buralardan geçenler, şayet dikkat etmişlerse, bazı gökdelenlerin tepelerinde dönen kuşları görmüşlerdir. Kuşların neden gece boyunca bu ışık etrafında dolaştığını düşündünüz mü hiç? Ya da neden sadece bazılarının tepesinde dolaştıklarını? Bu soruların yanıtı gökdelenlerde kullanılan farklı ışık türleridir. Araştırmalar göstermiştir ki sodyumlu ve cıvalı ışıkların hayvanlar üzerinde farklı etkileri vardır. Ucuz olan cıvalı ışıkların hayvanların üzerindeki etkilerinin daha fazla olduğu saptanmıştır. Sırf bu yüzden göstermelik de olsa ışık

Şekil 4: 2000 Yılında Bina Çevrelerinde Bulunan Ölü Kuş Sayısı [9]

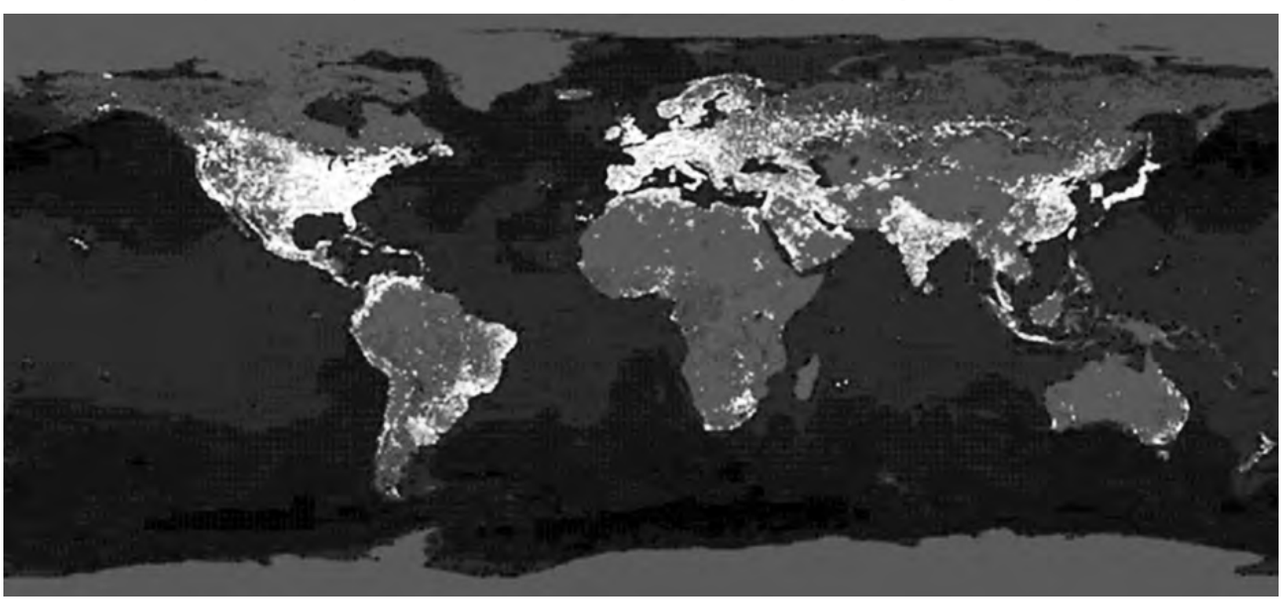
Toplam Ölü Kuş 393

kirliliğini önlemek için Empire State binasında senede bir gün karartmaya gidilmektedir.

Hayvanların neden ışıktan etkilendikleri tam olarak anlaşılamasa da, yan etkileri çok fazladır. Bu ışıkların etrafına gelen kuşlar bu ışıkların cazibesi sonucu etraflarından ayrılamıyorlar. Tüm gece ışık etrafında dönen kuşlar avlanamadıkları için açlıktan, binaların camlarına çarparak ya da tüm gece uçmanın yorgunluğundan ölmekte ya da diğer yırtıcı hayvanlara yem olmaktadır. Şekil 4'de gösterilen pasta grafikte de görüldüğü üzere her binanın kuş ölümlerinde farklı etkilere sahip olduğu açıktır.

Işık kurbağalarda da büyük bir etkiye sahiptir. Hızlı ışık artışı bu hayvanlarda görüş kabiliyetini azaltmaktadır. Bu süre birkaç dakika ile 1 saat arasında değişiyor. Dişi kur-

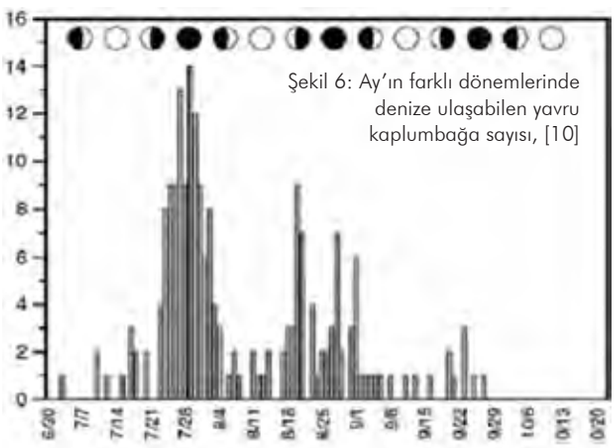
Şekil 3: NOAA Uydusunun DMSP/ OLS – IR sensörü ile elde edilmiş Dünya'nın gece görüntüsü, [15]

bağalar ışık arttığında çiftleşmiyor; gece kurbağaları ve semenderler ışık yüzünden yuvalarından çıkmıyor, çiftleşmeleri engelleniyor. İngiltere'de kuşların sayısındaki azalmayı gözleyen araştırmacıların yaptığı çalışmalar sonucunda 1968'den beri güvelerin sayısında yüzde 98'lik bir düşüş olduğu saptanmıştır. Bu azalmanın, kuşların sayılarındaki azalmada büyük bir etken olduğu düşünülmektedir.

Yine 2003'te Almanya' da yapılan bir araştırmada bir cadde ışığının gecede ortalama 150 böcek öldürdüğü belirtilmiştir. "Dark Sky Switzerland"ın Başkanı Philipp Heck, 50.000 cadde ışığının bir gecede 1.000.000 böcek öldürdüğünü belirtmiştir. Bu etki şekil 5'te açıkça görülmektedir. Böcekler de kuşlar gibi ışığın cazibesinden kurtulamayarak tüm gece ışığın etrafında uçuyor; bütün enerjisini harcayan böcekler en sonunda yere düşüyor, ne yemek yiyebiliyor ne de yavrulayabiliyor. Yırtıcı hayvanların bazıları ve özellikle yarasalar, böceklerin bu zaaflarını bildiklerinden lambaların etrafında rahatça avlanıyor. Ayrıca, Prof. Osman Ketenoğlu kelebek ve diğer gece böceklerinin tozlaşmayı sağlayamadıkları için bitkilerin zamanla yok olabileceğini belirtiyor (16).

Genel olarak Akdeniz kıyılarımıza yumurtlayan deniz kaplumbağaları da ışığın etkilerinden nasibini almaktadır. Sayıları her geçen gün azalan deniz kaplumbağalarının soylarını devam ettirebilmeleri için önlemler alınmakta, yumurtladıkları alanlara insanlar sokulmamakta ve yavruların denize ulaşmaları sağlanmaktadır. Anne kaplumbağalar yumurtlayacakları sahilleri seçerken sahillerin sessiz ve karanlık olmasına özen gösterirler. Çünkü geceleri yumurtadan çıkan yavrular denizdeki yakamozu hedef alarak denize ulaşır. Denize bir şekilde ulaşamayan yavru ölmeye mahkûmdur. Deniz kaplumbağaları genellikle mart ve ağustos ayları arasında yavrulamaktadır. Farklı türler farklı zamanlarda yumurtlasa da bu aralık dışına çıkılmaz. Hiç değilse bu dönemlerde bu bölgelerde ışık azaltılmasına gidilebilir. Ayın farklı dönemlerinde gelen ışığa bağlı olarak denize ulaşan yavru sayısında değişim gözlemlenmesi ışığın bu hayvanlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir (Şekil 6). Şekil 6'da görüldüğü gibi dolunay zamanı 28 yavrudan sadece 7'si denize ulaşabilmektedir. Eğer sahiller gereğinden fazla ve yanlış aydınlatılırsa bu ışıkları gören yavrular buraya yönelecek, yırtıcılara yem olacak ya da hiçbir zaman denizi bulamayarak açlıktan ölecektir. Doğan yüzlerce yavrudan çok azının denize ulaşabildiği ve ulaşanların da sadece birkaç tanesinin hayatta kalabildiği düşünülürse; soylarının devam ettirilebilmesi için bir an önce önlemlerin alınmasında yarar vardır.

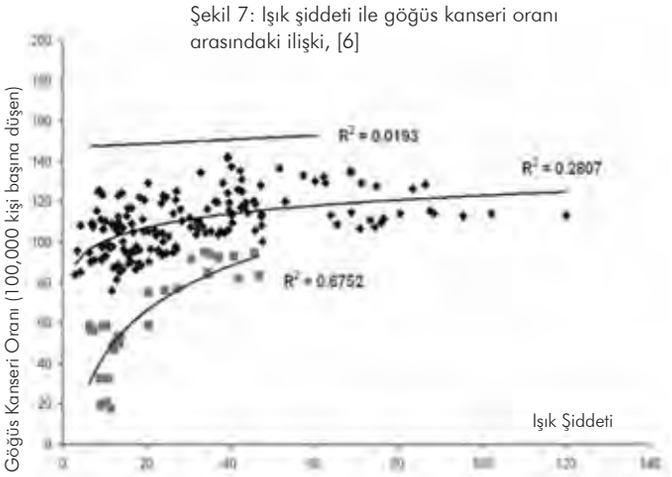
Şekil 6: Ay'ın farklı dönemlerinde denize ulaşabilen yavru kaplumbağa sayısı, [10]

Hayvanlarda bu kadar büyük etkiye sahip olan ışığın insanlar üzerinde hiç mi etkisi yoktur? Kesin olarak açıklanamamasına rağmen ışığın insanlar üzerinde psikolojik etkilerinin bulunduğu ve göğüs kanserinin nedenlerinden biri olduğu söylenmektedir. En rahat ve faydalı uykunun geceleri karanlıkta olduğu yönünde görüşler vardır. Etrafınızdaki yanlış aydınlatmalar yani ışığın evinize tecavüzü sonucu sizi rahatsız edecek bu etkiye maruz kalmanız günümüz Türkiye'sinde çok olasıdır. Ayrıca ışığın göğüs kanserine etkisi üzerine İsrail'de yapılan bir çalışmada göğüs kanseri oranı ile aydınlatma oranı arasında bir ilişki bulunmuştur (Şekil 7). Burada etken yine hormonlardır. Melatonin olarak isimlendirilen bu hormon deriye rengini

Şekil 5: Bir güvenlik lambasının bir gecede öldürdüğü böcekler, [7]

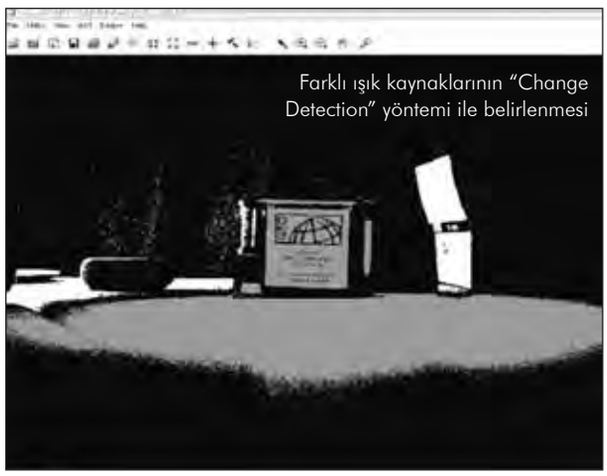

Şekil 7: Işık şiddeti ile göğüs kanseri oranı arasındaki ilişki, [6]

verir, geceleri salgılanması artar, fazlası ergenliği geciktirir, sıçanlarda yumurtalık sayısını azaltır. Brainard G. C. (Thomas Jefforson Üniversitesi Nöroloji Bölümü Profesörü) vd. (2001) ışık artışı ile melatonin artışında bir ilişki olduğunu, Davis S. (Fred Hutchinson Kanser Araştırma Merkezi Epidemiyoloji Bölümü) vd. (2001) melatonin artışının göğüs kanserine yol açtığını belirtiyor. David Blask'a (Cooperstown'de bir araştırmacı) göre "Gece ışığı göğüs kanseri için açık ve önemli bir faktör. Göğüs tümörü gün boyunca uyanık olur ve geceleri melatonin onları uyutuyor." (New York-based Mary Imogene Bassett Research Institute)(6). "Brigham and Women's Hospital and Harvard Medical School"un Tıp Bölümü'nden Schernhammer ve Schulmeister tarafından yapılan bir araştırmaya göre gece vardiyasında çalışan işçilerde çeşitli sağlık problemleri görülmüş; bu rahatsızlıklar ile melatoninin salgılanması arasında ilişki kuran araştırmacılar şu ilginç tespitleri yapmışlardır: Amerika'nın Kuzeybatı bölgesinin Güney'e göre göğüs kanseri ölüm oranlarında ışığa maruz kalınmasına bağlı olarak aşırı bir farkın görüldüğünü, gece çalışan kör kadınların, yani ışık algısı olmayan kadınların göğüs kanserinde yüzde 50 daha az riske sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca 78562 kişide 10 yılda yaptıkları çalışmalarda 2441 göğüs kanseri vakasına rastlamış ve gece çalışma ile göğüs kanseri arasında bir ilişki olduğunu da tespit etmişlerdir.

Işığın sadece kadınlarda değil erkeklerde de negatif etkilere sahip olduğunu düşünen araştırmacılar kolon ve rektum kanserinden ölenler ile ışık artımı arasında bir ilişki olduğunu; geceleri ışığa maruz kalanlarda bu hastalıklara yakalanma riskinin fazla olduğunu rapor etmişlerdir (11). Şekil 7 dikkatle incelenirse sosyo-ekonomik farklılıklara göre ışık şiddetinin göğüs kanseri oranlarında farklı etkileri olduğu görülmektedir. Ama önemle dikkat edilmelidir ki regresyon sonuçları incelendiğinde bu ilişkinin çok az olduğu, yani kesin olarak bu etkinin kanserde etken olduğunu söylemenin yanlış olduğu aşikârdır.

Farklı ışık kaynaklarının "Change Detection" yöntemi ile belirlenmesi

Ayrıca tropikal bölgelerde mercan topluluklarının üzerine düşen ışık yüzünden kendilerine renk veren algleri kabul etmedikleri, bu durumun mercanların renklerinin solmasına ve ekolojik yapılarının bozulmasına neden olduğu, göllerde su piresi gibi canlıların su yüzeyindeki algleri tüketmesini engellediği, bunun da alglerin çoğalıp göl bitkilerinin ölmesine ve su kalitesinin düşmesine yol açtığı, bitkilerin gecenin normalden kısa olması durumunda çiçek vermediği (pirinç başağının ertelenmesi), gereğinden çok aydınlatmanın öncelikle enerji kaybına sonuçta ise elektrik üretiminde kullanılan kömür, su ve petrol gibi kaynakların boşa harcanmasına neden olduğu; ve bunların da karbondioksit emisyonunun asıl sebeplerinden ve küresel ısınmanın nedenlerinden biri olduğu açıktır.

Aşırı aydınlatma doğru aydınlatma mıdır?

"Daha fazla ışık"ın her açık hava ışıklandırması için tek çözüm olduğuna inananlara verilecek yanıt; gerçekte istediklerinin daha fazla ışık değil daha iyi görülebilmek olduğudur. Çünkü yanlış yapılan aydınlatma sonucu yukarı yönlendirilmiş aydınlatmaların yüzde 90'ı hedefi ıskalamakta ve uzaya gitmektedir. Güvenlik amaçlı aydınlatmaların yanlış yapılması sonucu daha iyi bir görüşün aksine göz kamaşması yüzünden daha az bir görüş elde edilmektedir. Göz kamaşması yoğun olarak göze gelen ışık sonucu görüşteki azalma olarak nitelendirilebilir. Yanlış aydınlatılmış panolar ve sokak lambaları sonucu sürücülerin görüş kabiliyetlerinde de azalmalar görülebilmektedir. O zaman asıl amaç aydınlatılmak istenen yüzeye

Şekil 9: Cinzano vd. tarafından oluşturulan Işık Kirliliği Haritası, [2]

Işık Kirliliği Haritası

Şekil 10: Farklı ışık kaynaklarının "Change Detection" yöntemi ile belirlenmesi

yönlendirilmiş, tatmin edici şiddetle aydınlatmadır. Böylece elektrik tasarrufu da sağlanabilir.

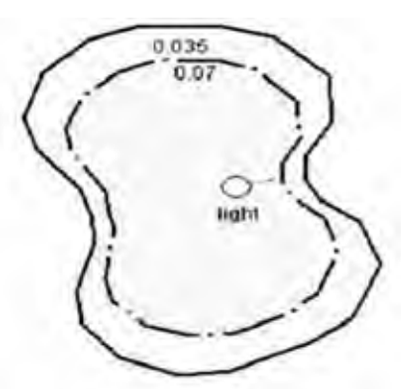
Kirlilik nasıl önlenebilir?

Bu negatif etkileri önlemenin hiç olmazsa azaltmanın bir yolu yok mudur? Google'ın şehir uydu görüntülerine rakip olmak isteyen Microsoft, geliştirdiği kameralar ile şehirlerin 3 boyutlu haritalarını üretebilmektedir. Bu kameralar, eklenen sensörler sayesinde görünür bölgede, yakın kızıl ötesi bölgede pankromatik görüntüler alabilmektedir. Bu kameraların kullanılması ile fazla ışığın tespit edilebileceği ve azaltılması için çalışmaların yapılabileceğini düşünmekteyiz.

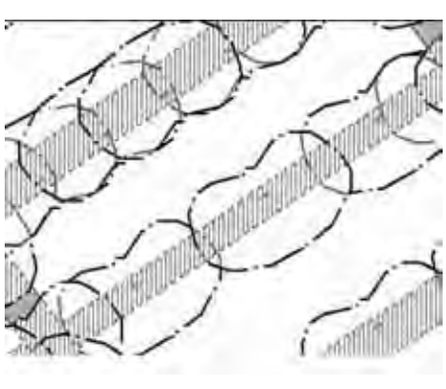
Tarafımızdan görünür bölgede çalışan bir kamera ile yapılan deneylerde karanlık bir odada farklı ışık kaynaklarını kullanarak alınan resimlerin ERDAS programında "Change Detection" yöntemi ile değerlendirilmesinde ışık şiddetindeki değişimleri ve şiddetleri fark edebildiğimizi gördük (Şekil 8 ve Şekil 10). Yukarıda bahsedilen kameralar uçaklara takılarak hava fotogrametrisi ile Cinzano vd.'nin elde etmiş olduğu ışık kirliliği haritası, Türkiye için daha prezisyonlu olarak elde edilebilir. Böylece ışık kirliliğinin fazla olduğu bölgelerde düzenlemelere gidilerek ışık kirliliğinin çevreye olan etkisi önlenebilir ve de elektrik tasarrufu sağlanabilir. Bu yöntemlere paralel olarak da Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) optimum lamba seçiminde kullanılabileceği açıktır. Lambaların aydınlattığı alanlar belirlenip sisteme girildiğinde geometrik veriler ile birlikte analiz edilirse uygun sayıda yerleştirme mümkün olacaktır (Şekil 11 ve Şekil 12).

Yapılan çalışmaları sadece bunlarla sınırlandıramayız. Aydınlatma cihazlarının yerlerinin ve yerleştirme biçimlerinin uygun seçilmesiyle de bu kirliliği azaltmak mümkündür. Şekil 12'de görülen farklı tip ve şekillerdeki aydınlatma türleri bizim için en uygun aydınlatma biçimi hakkında bilgi vermektedir. Şekil 12'deki özellikle (g), (j), (l), (m), (n), (o) aydınlatma biçimleri ışık kirliliğinin azaltılmasında, tasarruf sağlanmasında büyük öneme sahiptir ve en uygun yöntemlerdendir.

Şekil 11: CBS' de bir lambanın etki alanının belirlenmesi, [8]

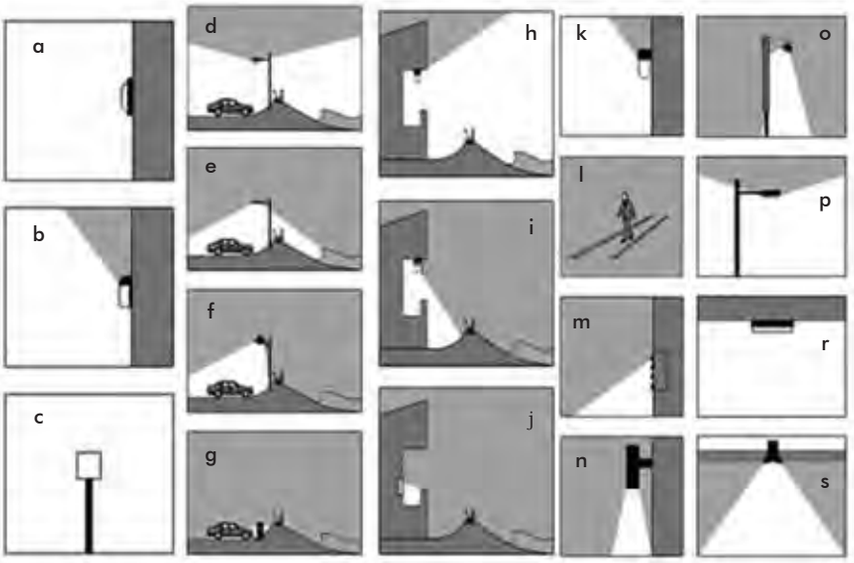
Şekil 12: CBS' de optimum sayıda lambanın yerleştirilmesi, [8]

Diğer ülkeler neler yapıyor?

Başta ABD, İngiltere, İspanya olmak üzere birçok ülkede yerel yönetimlerin çoğu ışık kirliliğine karşı özel yasalar ve yönetmelikler çıkarmakta, uygulamayı yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. İspanya'da değiştirilen lambaların yaptığı enerji tasarrufu ile, 3-5 sene içerisinde maliyetlerinin karşılanacağı hesaplanmıştır. Yunanistan 2000'li yıllardan beri ışık kirliliğine karşı vatandaşlarını bilgilendirmektedir. Yeni Zelanda'da konu ile ilgili bir yasa çıkarılmıştır.

Bu tür çalışmalara en iyi örnek Tucson'dakidir. Tucson Arizona'nın en büyük kentlerinden biri olmasına rağmen sokakta yürürken binlerce yıldızı ve Samanyolu'nu görmek olası, çünkü şehir bilinçli bir şekilde aydınlatılıyor. Tüm sokak lambaları perdeli ve yalnızca aydınlatılmaları gereken alanları, yolları ve sokakları aydınlatıyor. Tucson'da bu durum 1944'de çıkarılan bir yasadan itibaren mevcuttur. Bu yasanın iki amacı var: Birincisi, gökbilim gözlemlerini nedensiz yere bozmayacak dış aydınlatmanın sağlanması; ikincisi ise, kentteki güvenliği ve üretimin niteliğini bozmadan, enerji tasarrufu sağlayacak aydınlatma aygıtlarının kullanımının teşvik edilmesidir (17). Yasaya göre her iki gözlemevini merkez kabul eden 55 km çaplı daireler içinde 50 watt'ın üzerindeki tüm dış aydınlatma lambaları tümüyle perdeli olmak ve reklam panolarının aydınlatılmasında 40 watt'ın altında ışık kaynağı kullanılmak zorundadır. Ayrıca bu tür aydınlatmalar aşağıdan yukarıya doğru değil de yukarıdan aşağıya doğru yapılmak zorundadır (Şekil 13, (o)). Dış aydınlatmalarda cıva buharlı lamba kullanımı ve satışı yasaktır. Yasaya bir gecelik karşı gelişin cezası ise 500 dolardır (17).

Şekil 13: Uygun aydınlatma şeklinin seçimi, [10]

Sonuçlar ve öneriler

Milliyet gazetesinin 16 Haziran 2008 tarihindeki haberine göre; bu sene bal arılarının yüzde 35'i kaybolmuştur. Geçen seneden beri yaklaşık yüzde 50 oranındaki azalma ABD ve İngiltere'deki üreticileri ve uzmanları endişelendirmektedir. Çünkü insanlar için hayati öneme sahip 115 tarım ürününün 87'si arılar tarafından döllenerek üretiliyor. İnsanlar bu ürünlerden kalori ihtiyaçlarının yüzde 35'ini, vitamin, mineral ve antioksidan ihtiyaçlarının da büyük kısmını sağlıyor (12). Eğer arılar ortadan kalkarsa tarım sektörü büyük darbe görecek ve insanoğlu açlıkla yüzleşecektir. Alman bilim adamı Albert Einstein, "Eğer arılar yeryüzünden kaybolursa insanın sadece 4 yıl ömrü kalır. Arı olmazsa döllenme, bitki, hayvan, insan olmaz" demişti. Bu yorum bize dünyadaki bozulmaması gereken müthiş dengeyi bir kez daha hatırlatmaktadır. Son günlerdeki Kırım Kongo hastalığının nedeni olan kenelerin sayılarındaki artışın Kuş Gribi sonucu yaşanan kuş itlafı olduğu da görüşler arasındadır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Görüldüğü üzere doğadaki dengenin bozulmamasında yarar vardır. Peki, bu bağlamda neler yapılmalıdır? Çocuklarımıza, gelecek nesillere daha uygun yaşam ortamlarının bırakılması için ışık kirliliğine karşı önlemler alınmalıdır. Bu konuda herkese görev düşmektedir. Bunun için doğru aydınlatma konusunda bilgi sahibi olun. Kendi uygulamalarınızda doğru aydınlatma kurallarına uyun. Çevrenizdeki yanlış ve sizi rahatsız eden uygulamaları ilgililere duyurun.

Bu noktada devlete de büyük görevler düşmektedir. Konu ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin bir an önce çıkarılması gerekmektedir. Işık kirliliğinin boşa giden para olduğu unutulmamalıdır. "Ne kadar çok ışık, o kadar iyi aydınlatma" düşüncesi doğru bir aydınlatma yaklaşımı değildir. Aydınlatılması gereken bölgenin ihtiyacını karşılayacak kadar aydınlatma yapılmalıdır. Işık kaynaklarının özenle seçilmesi önemlidir. Enerji tasarrufu sağlamak amacıyla, görülmeyen dalga boyundaki radyasyonun, yani kızılötesi ve morötesi ışınımın filtrelendiği ışık kaynakları kullanılmalıdır. Işık kaynaklarının yaydığı ışığın, doğru yönlendirme ve yerleştirme ile kontrol edilmesi gereklidir. Amaca uygun aydınlatma yapılmalıdır. Aydınlatmanın aydınlatılacak bölge sınırlarının dışına taşmamasına özen gösterilmelidir. Işık kontrolünü sağlayan zaman ve varlık algılayıcıları ile loşlaştırma ünitelerinden faydalanılmalıdır. Günlük akışı olumsuz etkilemeden, gecenin belirli bir saatinden sonra aydınlatma seviyesi düşürülmelidir. Sensorlu ya da süreli ışıklar kullanılabilir. Özellikle reklam panolarında bu uygulamalara gidilebilir. Bir gelişmişlik seviyesi olarak gösterilen gereksiz bina aydınlatmalarından, süslemelerinden kaçınmak gerekir. Bu konularda uzman kişilerin görüşlerine önem verilmelidir. Yapılacak çalışmalarla, uydu görüntüleri, hava fotoğrafları ve CBS kullanılarak üretilen haritalar karar vericilere yararlı bilgiler sağlayacaktır. Bu haritaların astronomik gözlem istasyonlarının yerlerinin seçimi, ışık kirliliğinin etkileri ve giderilmesi, doğal hayatın korunması, uygun lamba ve yerleştirme şeklinin seçilmesi konularında büyük katkılar sağlayacağı açıktır.

KAYNAKLAR

1) Chalkias, C., vd,2005. Modelling of light pollution in suburban areas using remotely sensed imagery and GIS. http://www.sciencedirect.com/
2) Cinzano, P., vd., 2001. The first World Atlas of the artificial night sky brightness. http://www.inquinamentoluminoso.it/cinzano/download/0108052.pdf
3) Çetin, F.D., vd.,2003. Işık Kirliliği Problemi ve Diyarbakır Ölçeğinde İncelenmesi. http://www.emo.org.tr/resimler/ekler/2e656adee09f839_ek.pdf?dergi=1
4) Henshaw, C., Cliff, G.,2006. Is light pollution killing our birds?. http://www.lightpollution.org.uk/dwnLoads/CliffSummer%202006.pdf
5) House of Commons Science and Technology Committee, 2002-03. Light Pollution and Astronomy. http://www.arm.ac.uk/darksky/Light_Pollution_and_Astronony_Final_Report.pdf
6) Kloog, I., vd,2005. Light Pollution as a Risk Factor for Breast Cancer: A GIS –Assisted Case Study. www.israelrsa.org.il/meeting/Cancer%20incidence.ppt
7) Longcore, T., Rich,C.,2004. Ecological Light Pollution. http://www.urbanwildlands.org/Resources/LongcoreRich2004.pdf
8) Moody, G.,2003. Streetlight Assessment Program-GIS Application to Model Streetlight Compliance. www.ipweanswconference.com.au/downloads/papers/Glen.doc
9) Ogden, L.J.E.,2002. Effect of Light Reduction on Collision of Migratory Birds. http://www.flap.org/new/Effect%20of%20Light%20Reduction%20on%20Collision%20of%20Migratory%20Birds.pdf
10) Witherington, B. E.,Martin,R.E.,1996. Technical Reports – Understanding, Assessing, and Resolving Light-Pollution Problems on Sea Turtle Nesting Beaches. www.nofs.navy.mil/about_NOFS/staff/cbl/LPSnet/FMRI-TR2.pdf
11) Schernhammer, E.S., and Schulmeister, K.,2004. British Journal of Cancer pp. 941-943
12) http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=876999
13) http://www.tug.tubitak.gov.tr/isik/kirlilik.html
14) http://www.flickr.com/photos/9853214@N02/2222529405/
15) http://www.ast.cam.ac.uk/~ipswich/CfDS/Light_Pollution.htm
16) http://www.ntvmsnbc.com/news/434941.asp
17) http://az.cokh.net/copluk/isik-kirliligi/

1930'ların çocuk dergileri, çizgi romanlar ve güdümleme (1)

Özbeöz Amerikalı bir WASP olan Flash Gordon'un adını Türkçeleştirerek Baytekin koyduk. Amerika'yı temsil eden Flash Gordon dostumuz, düşmanları düşmanımız oldu. Asyalılara ve özellikle Çinlilere öfkelendik. Çizgi romanlar aracılığıyla Amerikan dünya görüşüne ve kültürüne göre güdümlendiğimizin farkına varmadık. Şimdi de Superman ve Batman'ler ortada dönüp dolanıyor.

"Aşağı tabakadan uluslar komünistliği yayarlar. Yaşamaya hakları yoktur. Aşağı ırktan olanların da yaşamaya hakları yoktur…" (2)

Prof. Dr. Altay Gündüz
Y. Müh. İTÜ, YTÜ E. Öğretim Üyesi

İnsan kurallarla doğmaz. Toplumsal bir ortam içinde geliştikçe kurallar onun bir parçası olur, onlarla bütünleşir. Toplumsal ortam, onun ailesinden, oyun ve okul arkadaşlarından, içinde olduğu toplulukta ilişkide bulunduğu insanlardan oluşur. Bu kadarı da yetmez. Bir insan, doğumundan başlayarak gördüğü ve kullandığı nesnelerden; dinlediği ninniler, ezgiler, masallar, efsaneler, okuduğu kitaplar ve dergilerden; sözün kısası, yaşamı boyunca karşılaştığı her şeyden etkilenir, psikolojik terimle **uyarılır** ve **güdümlenir**. Toplumsal ortam ve kurallar onun düşüncelerini, davranışlarını, değer yargılarını ve algılama biçimlerini belirler. İşte bu bağlamda bu yazıda, 1930'lu yılların çocuk dergilerinde yayımlanan çizgi romanlarla biz çocukların ne yönde güdümlenmek istendiğini açıklayacağım.

Flash Gordon çizgi romanının ilk sayfası

'Bugün nedir? Pazartesi. Hani bizim Çocuk Sesi'

Çocuk dergilerini sürekli okumaya, 1934 yılında ilkokulun birinci sınıfına giderken başladım. Haftalık iki dergiyi izliyordum: *Çocuk Sesi* ve *Afacan*. Dergileri, Faruk Gürtunca'nın sahibi olduğu Ülkü Yayınevi yayımlıyordu. *Çocuk Sesi*'nin kapağında "Dokunmayın Bu Aslana" yazısı yer alıyordu. Ne var ki, Atatürk'ün ölümünden sonra içten ve dıştan dokunmaya başladılar. Özellikle yabancıların dokunması gün geçtikçe ivme kazandı. Ancak hiç tepki vermiyor aslan. Herhalde uyuşturulmuş olmalı…

Çocuk Sesi pazartesi, *Afacan* ise perşembe günleri çıkardı. Her ikisi de beş kuruştu. Bir tekerleme de vardı: "Bugün nedir? Pazartesi. Hani bizim Çocuk Sesi". Bu dergilere olan düşkünlüğüm, *Çocuk Sesi*'nde *Gökler Hâkimi Baytekin* çizgi romanının yayımlanmasından ötürüydü. Tüm yaşıtlarım gibi, bu dergide beni cezbeden, hayranlıkla izlediğim Baytekin'in gökyüzü serüvenleriydi. *Afacan*'da da *Avcı Baytekin* ve *Tarzan*'ı büyük bir ilgiyle okuyordum. Şimdi bu çizgi romanların nasıl ortaya

çıktığını, yaratıcılarının kimler olduğunu, iletilerini ve asıl önemlisi, bu iletilerle çocukların ne yönde güdümlenmesinin amaçlandığını açıklayayım.

Flash Gordon - Baytekin

1930'ların ilk yarısında Amerika'da "King Features Syndicate (KFS)" ajansı, satın aldığı üç çizgi romanı dergilere ve gazetelere dağıtmaya başladı: *Flash Gordon, Jungle Jim* ve *Secret Agent X-9*. Bunlar çok kısa bir zaman sonra Avrupa ve Türkiye dergilerinde ve gazetelerinde de yayımlanmaya başladı. Türkiye'de anılan çizgi roman kahramanları, sırayla, *Baytekin, Avcı Baytekin* ve *Gizli Ajan X-9* olarak vaftiz edildi. Üçünü de illüstratör Alex Raymond (1909-56) çizmiş, *Flash Gordon* ve *Jungle Jim*'in konusunu yazar Don Moore ile belirlemişti (3). Bir kurgusalbilim çizgi romanı olan *Flash Gordon,* çizim tekniği yönünden bir başeserdi. İletisini biraz sonra irdeleyeceğim.

Abartılı olmayan insan figürleri çiziyordu Raymond. İdeal güzellikteki kadın figürlerinin en masum görünüşlü olanları bile olağanüstü çekiciydi ve bakışları davetkârdı. *Jungle Jim* ve *Secret Agent X-9* çizgi romanlarının senaryosunu ise bir süre Dashiel Hammett (1894-1961) yazmıştı (4). Bir ara detektiflik de yapmış olan Hammett, polisiye romanlarında 1920'lerin ve 1930'ların Amerikası'nda ekonomik bunalımın yol açtığı toplumsal çürümüşlüğü çarpıcı biçimde yansıtan bir yazardı. Ardıllarını büyük ölçüde etkilemiştir (5).

Söz konusu çizgi romanlar, Amerikan gazeteleri ve dergilerinde yayımlanmaya başlar başlamaz büyük ilgi gördü. İlginin temel nedeni, "1929 Büyük Bunalımı"nın etkisini hâlâ üzerinden atamamış olan kitlelerin dertlerini bir nebze de olsa unutturmasıydı. Yoğun ve meşakkatli yaşantıları olan insanlar için ruhsal gerilimleri azaltıcı **kaçış** romanlarıydı bunlar (6). Raymond'un çizgi romanlarını coşkuyla izleyen ve figürlerinin büyüleyici etkisi altında kalan insanların hemen hemen tümü, onları sorgulamadılar, üzerlerinde düşünüp iletilerini değerlendiremediler. Aslında böyle bir amaçları da yoktu. Bu yüzden bilinçaltlarına belirli bir düşünce sisteminin, dünya görüşünün nakşedildiğini fark edemediler, sezemediler. Dolayısıyla güdümlendiler.

Flash Gordon Türkiye'de Baytekin olarak vaftiz edildi.

Flash Gordon ve Mongo neyi temsil ediyor?

Neydi bu dünya görüşü? *Flash Gordon* çizgi romanının başlangıcında bu belirgin biçimde ortaya çıkar. Mongo gezegeni Dünya'ya hızla yaklaşmaktadır. Dünya halkları dehşete kapılmıştır. Gezegenin imparatoru Ming, Dünya'yı fethetmek ve Flash'in nişanlısı Dale Arden'le (Bayan Yıldız), nâm-ı diğer Miss Amerika ile evlenip yeni bir hanedanlık kurma sevdasına düşmüştür. Amerika'nın efsaneleştirilmiş kahramanı Flash, Dale ve bir bilim insanı olan Dr. Zarkov (Dr. Çetinel), gezegenin Dünya'ya çarpmasını önlemek için bir uzay gemisine binip Mongo'ya giderler. Mongo'da dur durak bilmeden Ming'in tuzaklarına düşer ama her seferinde kurtulmayı başarırlar. Çizgi roman bu minval üzerine sürüp gider (7).

Flash Gordon'un Ming ile ilk karşılaşması.

Çizgi romanda Flash Gordon, tüm Amerikalıları temsil eden kahramandı (all-American hero). Her zaman doğru olanı yapan, girişim ve eylemlerinde tereddüt etmeyen, kuşku nedir bilmeyen; sarışın, yakışıklı ve atletik yapılı bir WASP (White-Anglo-Sakson-Protestan / Beyaz-Anglosakson-Protestan). Ming ise; beyaz ırkı yeryüzünden silmek isteyen, sarı ırktan, sarkık bıyıklı, çenesinde çatal sakal bulunan habis bir adamdı. Kötünün akla gelebilecek tüm özelliklerine sahipti: Bağışlama nedir bilmeyen, sadist ve haris bir hükümdardı. Yarasa kollu giysili kızı Aura da babası gibiydi. Sadece ve sadece Flash'a karşı insanca duygular besliyordu. Ming'in maiyetindekiler de Asyalı tiplerdi (8).

Buraya dek yaptığım açıklamalar şu soruları da birlikte getirir: Raymond ve senaryoyu yazan Don Moore, bu habis ruhlu adamları neden Asyalı olarak betimlemişti? Dünya'ya hızla yaklaşan gezegenin adı neden Moğolistan'ı (9) çağrıştırıyordu?

Hükümdarının adı da bir Çin sülalesinin adından gelmiyor muydu? Bu soruların doğru cevabını bulabilmek için 19. yüzyılın ikinci yarısında ABD'de olan biten kimi olaylara kısaca bir göz atalım. Anılan yüzyılın ortalarında Amerika'nın batı yakasında altın bulunduğunu öğrenen işsiz güçsüzler, hırsızlar, kanun kaçakları, yol kesen haydutlar, alacaklılarından kaçanlar, umutsuzlar… dünyanın dört bir yanından ülkenin batı kıyılarına akın etti. Bunların başında yeryüzünün en evcil ve sinameki insanları olduğu sanılan Çinliler geliyordu. Pek az Çinli altın buldu. Çoğunluğu, neredeyse boğaz tokluğuna sayılabilecek düşük ücretlerle en ağır işlerde çalışmaya başladılar. 1876 yılına gelindiği zaman sayıları 111.000'i bulmuştu (10).

Çinli işçilerin çok düşük ücretlerle çalışması Amerikalı işçileri öfkelendirdi. Sendikalar ve Amerikan İşçi Partisi Çinlilerin ülkeye sokulmamasını istediler ve bu yönde girişimlerde bulundular. Buna karşılık işverenlerin göçmen işçilerle alıp veremedikleri yoktu. İster Çinli, ister beyaz fark etmezdi; onlar için önemli olan, gereksindikleri kol gücünü ucuza sağlamalarıydı. Böylece sendikaların başlarını ağrıtmasından da kurtulmuş oluyorlardı. Halkın, beyaz olmayan göçmenlere karşı olan ırkçı önyargıları ve işçilerin Çinli işçilere duydukları kin ve nefret sonunda eyleme dönüştü. 1862'deki ekonomik durgunluk sırasında 88 Çinli linç edildi. Süregelen benzeri trajik olaylar sonucu 1882'de "Çinlileri Kısıtlama Yasası" yürürlüğe girdi ve Çinlilerin Amerika'ya göçü önlendi (11).

Bütün bunlar ABD'nin kuruluşundan beri var olan beyaz ırkçılığına; beyazların en üstün ırk olduğu ve bunların başında da Anglosaksonların bulunduğu yanılgısına süreklilik kazandırdı. Örnekse bu bağlamda Martin Luther King, Jr., 28 Ağustos 1963'te Washington D. C.'de yaptığı bir konuşmada şöyle söylüyordu: "Dört küçük çocuğumun da, günün birinde derilerinin rengine değil, kişiliklerine göre değerlendirileceği ve yaşayacağı bir ulusun bireyleri olacağı hayalini kuruyorum." (12) Beyazların en üstün ırk oldukları savı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (13).

Özetle, *Flash Gordon* yayımlandığı zaman yirmi beş yaşında olan Raymond çizgi romanında dünyaya, yegâne kurtarıcısının Amerikalı bir WASP olduğu mesajını verdi. Beyazları yüceltti, olmayanları aşağıladı. Olağanüstü bir illüstratördü. Ne yazık ki, ırkçılık tuzağına düştü. Ne yaptığının farkında mıydı, değil miydi? Bilmiyorum. Kesin olan ise, biz çocukların, ırkçılığa yönlendirildiğimizi bilmediğimizdir.

1942 yılında bir gün babamın Harp Akademisi'nden bir yakın arkadaşı bize gelmişti. İki kurmay subay ne konuşur; bir süre sonra konu döne dolaşa İkinci Dünya Savaşı'na geldi. Savaşın üçüncü yılındaydık. Hitler'in Rusya'ya saldırmasının büyük hata olduğu; gücünü gereğinden fazla büyüttüğü; ırkçılık saplantısına kapıldığı; hiçbir ulusun, öteki ulusların halklarını küçük görmemesi gerektiği; dünyada saf ırk diye bir şey olmadığı; göçler, savaşlar ve başka nedenlerle ırkların az ya da çok birbirine karıştığından söz ettiler ve savaşı Müttefikler'in (İngiltere ve Fransa) kazanacağı konusunda hemfikir oldular. Gece yattığım zaman, babamla arkadaşının ırk ayrımı bağlamında söylediklerini düşündüm. Sonra birdenbire aklıma, Türkiye'de *Baytekin* adını alan, ama asıl adı *Flash Gordon* olan çizgi roman kahramanı geldi. "Ah Alex!" dedim içimden, "Çizimlerini hayranlıkla izleyen çocuklara neden ırkçılık sapkınlığını telkin ettin? Teessüf ederim sana." Daha ortaokuldayken babam bana, okuduğum yayınlarda yazılanlara ve söylenen sözlere düşünmeden inanmamamı, iletilerinin ne olduğunu bulmaya çalışmamı ve onları sorgulamamı öğütlemişti. Öğüdüne -çizgi romanların dışında- her zaman uydum. Şimdi maymunun gözü çizgi romanlar için de açılmıştı.

Dale Arden, Flash Gordon ve Dr. Hans Zarkov

Üstün ırk - aşağı ırk

Geçenlerde Hobsbawm'ın bir kitabını karıştırıyordum (14). Kitabın "Siyasi Ayakkabıcılar" bölümünde Hobsbawm, Fransa'daki ayakkabıcıların "düşünen insanlar" olduğunu; Maksim Gorki'nin de bir eserinde karakterlerden birini, "Pek çok ayakkabıcı gibi bir kitabın büyüsüne kolayca kapılıyor" diye betimlediğini yazmış ve düşünmeyle ilgili, 18. yüzyıla ait bir İngiliz şiirine yer vermişti. Şiir şöyleydi:

"Bir zamanlar bir kunduracı,
Kulübesinin kapısında düşünceye
dalmıştı.
Eski kitapları severim derdi,
Sonra da okuduğumu düşünmeyi."

Ne yazık ki biz, düşünmeyi hâlâ öğrenemedik, öğretemedik. Bu yüzden Atatürk'ün ölümünden son-

ra geçen 70 yıllık zaman diliminde, dalgalı bir denizdeki karpuz kabuğu misali bir o yana bir bu yana savrulup gidiyoruz…

Asıl konumuza döneyim. Raymond'un *Jungle Jim* / *Avcı Baytekin* çizgi romanında Jim, hayvanat bahçeleri ve sirkler için Afrika'da vahşi hayvan avlayan bir avcıdır. Zenci uşağı Kolu, yalnızca beyaz adamın tüfeğini ve sırt çantasını taşıyan aşağı ırktan (!) bir insandır. Bu romanda da *Flash Gordon*'daki kadar belirgin olmasa da ırkçı düşünce savunulur. *Secret Agent X-9* / *Gizli Ajan X-9*'da dedektif Dexter, kötü beyaz adamlarla, gangsterlerle savaşım verir. Rüşvet alarak bunları koruyan ya da doğrudan yönetenlerin kimliğiyse her öykünün sonunda ortaya çıkan bir senatör, belediye reisi ya da polis müdürü olur… Kötülüğün var olan sistemden kaynaklandığına değinilmez; sistem kusursuzdur. Sadece kimi bireyler kötüdür…

Gizli Ajan X-9 ve Kızıl Gölge adıyla *Kızıl Maske* (Phantom / Hayalet) çizgi romanları, 1935 yılında *Haber* gazetesinde yayımlanıyordu. *Afacan*'da Avcı *Baytekin* ile birlikte yayımlanan *Tarzan*'ı, illüstratör Hal Foster çiziyordu. Foster *Tarzan*'ın konusunu, Amerikalı roman ve kurgusal bilim yazarı Edgar Rice Burrougs'un *Tarzan of the Apes* (1914) / *İnsansı Maymunların Tarzan*'ı adlı kitabından almıştı.

1939 yazında *1001 Roman* adlı haftalık bir çocuk dergisi yayımlanmaya başladı. Tüm sayfaları çizgi romanlarla doluydu. On kuruşa satılıyordu. Başka Dünyalarda (Voyage in a Coin / Metal bir paranın içinde yolculuk), *Tarzan*, *Mandrake*, *Kızıl Maske, X-9* gibi çizgi romanlar yer alıyordu dergide.

Mandrake'nin illüstratörü Phil Davis'ti. Mandrake, frak ve silindir şapkalı, pelerinli, siyah saçlı, ince uzun bıyıklı bir beyaz sihirbazdı. Duvarların içinden geçer, uçan halı üzerinde gökte gezer, kötü adamları baş aşağı havada tutardı. Uşağı, başı fesli Abdullah olağanüstü güçlü, çam yarması gibi aşağı ırktan (!) bir Arap'tı.

Mandrake ve Kızılmaske, beyaz adamın diğer ırklar karşısındaki üstünlüğünü anlatıyor.

Kızıl Maske de beyaz adamdı. Balık adamlar gibi bir elbise giyer, gözlerini maskeyle gizler, parmağında üzerinde kurukafa hak edilmiş yüzük ve belinde kocaman bir tabanca taşırdı. Bengal ormanlarının derinliklerindeki bir mağarada yaşardı. Aşağı ırktan (!) olan yerliler onu bir Tanrı gibi sevip sayarlardı. Haydutları cezalandırmak, adaleti yerine getirmek için yaratılmıştı **beyaz adam** Kızıl Maske. Haydudun birini yüzüğüyle damgaladı mı, adamın yüzündeki iz ömrü boyunca çıkmazdı.

Amerikan dünya görüşüne göre güdümlenmek

İşte biz çocuklar, bu çizgi romanları okuyarak büyüdük. Özbeöz Amerikalı bir WASP olan Flash Gordon'un adını Türkçeleştirerek Baytekin koyduk. Yalnız bantta imzası olan Alex Raymond'un adını değiştiremedik. O gerçek bir varlık olduğu için başımıza iş açılır, mahkemelik oluruz diye düşündük. Raymond'un çizgi roman kahramanlarının adlarını Türkçeleştirdik ama şimdi bu dönüştürmeye gerek duymuyoruz. *Superman* ve *Batman*'ler ortada dönüp dolanıyor.

Amerika'yı temsil eden Flash Gordon dostumuz, düşmanları düşmanımız oldu. Asyalılara ve özellikle Çinlilere öfkelendik. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun hamasi romanlarının sinerjik etkisiyle anılan öfkemiz büsbütün arttı. Ama biz de Asyalı değil miydik? Ortaokulda ve lisede okuduğumuz tarih kitaplarına göre biz Türkler, Altay Dağları'ndan çıkmış, bir Çin yelpazesi gibi açılmış, batıya, güneye ve güneybatıya kol salmıştık. Sonunda Küçük Asya'ya yerleşip Arapların dinini kabul etmiş, akıncı olmuş, kâfirlerin yaşadığı batı ülkelerine cihat açmış, çoğunu fethetmiş ve devasa bir imparatorluk kurmuştuk. O halde, Asyalılarla ve bizden çok uzaklarda olan Çinlilerle ne alıp veremediğimiz olabilirdi? O Çinliler ki basımcılığı, barutu, pusulayı, mekanik saati ve belki Sümerlerle eşzamanda (MÖ 3000) yazıyı icat etmiş, kendi halinde, saldırgan olmayan insanlardı. Ne var ki, günümüzden yetmiş beş yıl önce çocuktuk, bütün bunları düşünemedik, sorgulayamadık. Çizgi romanlar aracılığıyla Amerikan dünya görüşüne ve kültürüne göre güdümlendiğimizin farkına varmadık.

NOTLAR VE KAYNAKLAR

1) Yazarın, henüz yayımlanmamış, *Geçmişe Yolculuk – İnsanlar, Hatıralar, Olaylar ve Düşünceler* adlı kitabının ilgili bölümünün kısaltılmış versiyonu.

2) İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1943 yılında, Almanlar Belarus'ta (Beyaz Rusya) 628 Rus köyünü insanlarıyla birlikte yaktılar. Alıntı; Almanların bu vahşetini anlatan Gel ve Gör (İdi i Smotri,1985) filminin bir sekansında Sovyet partizanları tarafından tutsak edilen bir Alman subayının sözleri.

3) Tom Roberts, *Alex Raymond-His Life and Art*, Adventure House, Silver Spring, Maryland, 2007, 312 p.

4) Roberts, *Alex Raymond-His Life and Art*, 2007, pp. 81,83-4, 86-7, 89, 91, 94, 100, 160.

5) Ernest Mandel, *Hoş Cinayet - Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi* (*Delightful Murder - A Social History of the Crime Story*), Çeviren: N. Saraçoğlu, Yazın Yayıncılık, İstanbul, Birinci Basım: 1985, ss. 48, 52, 180 s. Ayrıca bkz.: Ahmet Ümit, Dashiel Hammett, Cumhuriyet Gazetesi Kitap eki, Sayı: 292, ss.4-6.

6) Kaçış; gerçekten, endişe ya da üzüntüden geçici olarak kurtulmadır. Bu bakımdan çizgi romanlar insanlara sorunlarından kısa bir süre de olsa kaçış olanağı sağlar.

7) Flash Gordon, *Checker Publishing Group*, Vol.: 1-7, West Corrallton, Ohio, 2004-7.

8) Flash Gordon, *Checker*, 2004-7.

9) Ing. Mongolia.

10) Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı* (The Age of Capital), Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.77, 375 s..

11) Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, 1998, s.77.

12) "I have a dream that my four little children will one day live a nation when they will not be judged by color of their skin but by the content of character." İnternet: Martin Luther King, Jr.

13) Irkçılık konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Alâeddin Şenel, *Irk ve Irkçılık Düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1993, 174 s.

14) Eric Hobsbawm, *Sıradışı İnsan* (Uncommon People), Çeviren: Işıtan Gündüz, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002, s. 37, 428 s.

‘Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?’ İlk güzellik yarışması

Joachim Wtewael, *İlk Güzellik Yarışması*, (kesit)

Şölen masasının ortasına, üzerinde “en güzele” yazan bir altın elma atılır. Öyle böyle değil, elmanın taliplileri Zeus’un eşi baş tanrıça Hera, güzeller güzeli Afrodit ve aklıyla herkesi etkileyen Athena’dır. Zeus bile seçim yapmaktan kaçınır, topu Paris’e atar. İş işten geçtikten sonra gerek Paris gerekse tüm babaların babası Adem şaşkınlıkla soracaktır: “Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?”

Ezgi Yurdagül

Peleus’un tüm evlilikleri olaylarla dolu geçmiştir. Denizkızlarının en güzeli Thetis’le evlenecektir ve düğünlerinin olaysız olmasını ister. Bu sebeple Olympos’taki Tanrılar Sofrası’nda gerçekleşecek düğüne bilinen en yıkıcı tanrıça olan Nyks’in kızı, kavga tanrıçası Eris’i çağırmaz.

“İki türlü kavga vardır bu dünyada; biri övülmeye değer, diğeri kötülemeye”.

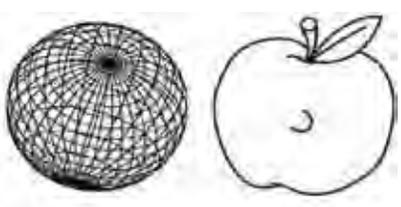
Yunan didaktik şiirinin babası ozan Hesiodos’un bu dizelerle rekabet ve ekmek kavgası diye ikiye ayırdığı kavganın hep gece tarafında (gece Yunanca *nyks* demektir ve şüphesiz Eris de karanlık tarafını annesi Nyks’ten almıştır) durup dünyaya başından beri ihanet, karasevda ve ihtiyarlık taşıyan Eris düğünü haber alır. Tanrıların kendisini unutmasına oldukça öfkelenip onlardan intikam almak ister. Bu sebeple tanrı ve tanrıçaların Apollon’un lirine eşlik eden musaları dinlerlerken abıhayat içerek sarhoş oldukları bir sırada gizlice Tanrılar Sofrası’na girerek düğüne katılır. Amacı şölenin görkemini bozacak bir kargaşa çıkartmaktır. Bunun için de şölen masasının ortasına, üzerinde “en güzele” yazan bir altın elma atarak oradan uzaklaşır.

Neden elma?

Eris’in, öfkesi boyutunda bir öç almak istediği ortadadır. Ve mitoloji tarihine kazınacağı bu en büyük öcü için de kargaşa çıkartacağını umduğu hedef kitle olarak, Freud’un da “ağzımdaki pipodan başka tanımlayamadığım tek şey kadınlardır” diyerek belirttiği gibi, fizyolojisi ve psikolojisi en karmaşık cinsiyeti seçmiştir. Ve hedeflediği kargaşayı kadınların ezelden gelen zaafları olan güzelliği kullanarak yaratmak istemiştir. Peki, Eris bunu sağlamak için tanrılar sofrasındaki kadınlara çağrıda bulunmak adına neden obje olarak elmayı seçmiştir?

Yani seçilecek şey bir meyve olacaksa, örneğin neden portakal olmasın? Portakal da pekâlâ en az elma kadar yuvarlak hatlara sahiptir. Şüphesiz yuvarlaklık her zaman gücün sembolü olmuştur. Örneğin gezegenlerin yörüngeleri yuvarlaktır. Ortada duran merkeziyet ve güç sembolü güneş de yine yuvarlak bir

şekle sahiptir. Ancak tüm yarışlarda olduğu gibi bu ilk güzellik yarışmasına sebebiyet verecek bir durum da fazla adaletli sayılmaz. Bir elmayı en keskin bıçakla dahi sonsuza devreden üç parçaya bölmeyi becerememeyen matematikçi, eliyle soyduğu 12 dilimlik bir portakalı 4'erli 3 parçaya eşit olarak bölebilir. Portakal, yuvarlak olmasının ötesinde "küremsi"-dir. Küre, kusursuz bir simetriye sahip geometrik bir nesne; şekillerin en mükemmeli, en adaletlisi... Kürenin altı-üstü, sağı-solu yoktur. Merkezinden her bir noktasına eşit yarıçaplar uzanır. Ancak Eris'e gerçek bir yarış oluşturabilecek bir meyve lazımdır; hatlarıyla gücü temsil eden, ancak gerçekten adil olmayan. Elmaysa her bakımdan buna uygundur.

Hem şüphesizdir ki, içtikleri abıhayatla ölümsüzlüklerini tazeleyen insan yaratısı tanrılar ve tanrıçalar ne matematikten ne de insanlık tarihinden bağımsız değildirler. Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmasından da. Elmanın seçilmişliği belki bunlardan, belki de sonraları Oedipus'un adıyla anılacak bir kompleksten gelen bir içsesten ötürüdür. Aslında bu ses ve sessizlik bütünü de zaman içerisinde birbirlerini tamamlayarak potporik bir insanlık dili oluşturmaktadırlar.

Havva'nın içsesi

İşte o içseslerden birisi yılan kılığına girerek usulca yaklaştığı hedefi, Eris'in ve hepimizin anası Havva'ya şöyle der:

"Sen Adem'le eşit misin?"

"Elbette eşitiz."

"Peki neden Adem senden daha güçlü? Az önce sizi izliyordum, sen üzerine oturmak için şu kütüğü taşıyamadın ama Adem kolayca kaldırdı. Hem neden sen Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldın?"

"Adem'in bir parçası olduğum için."

"Peki neden Adem senin bir parçan değil? Neden Adem senin kaburga kemiğinden yaratılmadı?"

"Ama bundan sonra yaratılan tüm insanlar da benim bedenimden yaratılacak, benim bedenimde büyüyüp gelişecek. "

"Evet, bu sayede o yeni yaratılan insanların sorumluluğu da en çok senin üzerinde olacak. Onlar kendi başlarına yaşayabilir hale gelene kadar onlara sen bakacaksın. Bu, kutsal olsa da yorucu bir iş. Neden Adem'le bu görevi paylaşmadın? Hem bu sorumlulukla beraber beslenme ve temizlik de hep sana düşen görevler."

"Ama Adem de bizi koruyor."

"Koruyor ama sen bu görevlerinin yanı sıra Adem'e destek olmak, yumuşak başlı ve ılımlı olmak zorundasın. Bu nasıl eşitlik? O neden sana bu görevlerinde destek olmuyor? Hem sen hiç mi Adem'in bu fiziksel güç üstünlüğünü sana karşı kullanmasından korkmuyorsun? O sana görevlerini hatırlatabilir, yapmazsan seni cezalandırabilir. Sen neyine güvenerek ona görevlerini hatırlatacaksın? Sana sizi eşit hale getirecek yetenekleri verebilirim ama karşılığında senden bir şey istiyorum."

"Ne istiyorsun?"

"Adem buna kesinlikle razı olmaz. O ağacın meyveleri bize yasak."

"Belki de Adem'le eşit olmamanız için yasaktır."

"Peki, bana vereceğin yetenekler neler?"

"Sana kırılganlık ve masumiyet vereceğim. Ağlamaya başladığında Adem buna dayanamayacak. Her istediğine peki diyecek. Ama asıl önemlisi dişilik vereceğim. Güzelliğinle Adem'i baştan çıkarman ve etkilemen çok kolay olacak. Ama Adem seni kolay kolay baştan çıkaramayacak. İstediklerini vermek zorunda kalacak."

"Peki, ben bunu yapabilecek miyim?"

"Sana bunu yapabilmen için özel bir zekâ vereceğim. Adem'le ikinizin sahip olduğu zekâ yanında sende entrika yeteneği de olacak. Neyi nasıl yapacağını bu sayede bulacaksın."

"Kırılganlık ve dişilik yetecek mi bana?

"Hem de fazlasıyla yetecek" der iç ses. "Güven bana."

'Elma dersem çık…'

Eris kadının varoluşunu benliğinde duyumsar. Bu onda psikolojide henüz adı konmamış kompleksler, anksiyeteler ve travmalar yaratır. Ve bunların adı her neyse nedir, derken Eris anaların anası Havva gibi o içsese güvenir ve meyve sepetinden şölen masasının ortasına koymak üzere küremsi bir portakal yerine adaletsiz bir altın elma çıkarır. Hem Eris'in sepetten elma seçmesinin başka birçok nedeni de olabilir. Mesela elma, Oğuz Türklerinde dünya hâkimiyetinin sembolüdür. Belki bu da masanın etrafında toplaşacak tanrıçalar üzerinde elmayı almayı dünyanın en güzeli olmaya eşdeğer tutacak çağrışımlar yaratacaktır. Veyahut tüm kadınlar gibi tanrıçaların da yanaklarındaki güzellik alameti çıkıntılı kemiklere ismini veren bu meyve, sahibine bahşedilmiş güzelliği şiddetlendirebilir. Hem kadınların hepsi nicedir oyunlarda elma deyince çıkıp armut deyince saklanmışlardır. Ve işte şimdi de Eris "elma!" demiştir. Ve tüm tanrıçalar şölen masasının etrafında bitmişlerdir.

Düğüne katılan tanrıçaların hemen hepsi bu altın elmadan kendi-

Baş tanrı Zeus ve eşi Hera.

lerine pay biçerek şölen masasının etrafına toplanırlar. Ancak hiçbirisi masanın ortasında duran altın elmayı eline alacak kadar cesur davranamaz. Elmayı eline almak sorumluluk getirecek büyük bir iştir. Oysa daha önce Olympos'ta hiç en güzel ilan edilmemiştir ve bu büyük unvana sahip olmak deneyim, güzellik ve akıl gerektirmektedir.

Tanrıların tanrısı Zeus'un eşi olan baş tanrıça Hera daha önceden tatlılığın, tanrının bilgeliğinin ve sonsuzluğun sembolü olan bir altın elmaya sahiptir.

Altın elmaları toprak tanrısı Gaia yetiştirir. Gaia yetiştirdiği elma ağacını altın bir saksının içerisinde düğün hediyesi olarak Zeus ve Hera'ya verir. Kısa zamanda büyüyüp meyve vermeye başlayan bu ağacı oldukça beğenen Hera, onu alıp Olympos'tan uzak bir yer olan dünya denizlerinin en batısına, okyanus ırmağının ötesine, geceyle gündüzün sınırındaki Hyperborea bölgesine diker ve ağacın bekçiliğini de Nyks'in Hespereidler denilen üç kızına emanet eder.

Ve Hera, tanrıçalar arasındaki üstünlüğünün devamını sağlamak adına masanın ortasında duran altın elmayı tereddüt etmeden eline alıp kendini en güzel ilan eder.

Tüm tanrıçalar bu altın elmadan kendilerine pay biçmekten vazgeçerlerken güzeller güzeli Afrodit ve aklıyla herkesi etkileyen Athena,

Helene ve Paris.

Hera'ya itiraz ederler. Ardından en güzelin seçilmesi için Zeus'un hakemliği istenir.

Zeus topu taca atıyor!

Eris masaya elma yerine portakal atsa belki Zeus bunu elleriyle 3'e bölüp tanrıçalara 4'er dilim verebilirdi. Ancak masaya konulanın elma olduğu bir durumda Zeus için tanrıçalar arasında bir seçim yapmak oldukça güç bir iştir.

Afrodit.

Bir taraftan ilahların kraliçesi, tanrıçaların anası, eşi Hera'nın cezalandırıcılığından çekinen; diğer taraftan da Olympos'taki sarayına ilk getirildiği gün güzelliğinden etkilenip ölümsüzlük bahşettiği kızı Afrodit ile aklın ve bilgeliğin tanrıçası, ölümlü ve ölümsüzlerin hayranlık beslediği kızı Athena arasında kalmak istemeyen Zeus bu görevi üzerinden atmak ister.

Zeus, Homeros'un "Kıskanç, hırçın, inatçı… Düzen kurar ama hiçbir işi açık değildir. Saman altından su yürütür. Gizli kapaklı yapar ne yaparsa. Sevgi ve nefretleri hiçbir mantığa dayanmaz. Silah ve yetkilerini kötüye kullanmaktan çekinmez." diye tanımladığı Hera'nın gazabına uğramayı, Olympos'un bu en nüfuz sahibi üç kadını arasında kalmaya yeğ tutar. Sonra, altın elmayı Hera'nın elinden alıp tanrıların ulağı Hermes'e vererek şöyle der: "Şu elmayı al da Hermes, Phyrigia'ya git, Priamos'un oğlu sığırtmaç Paris'i bul. O, İda dağının Garharos tepesinde sürüsünü otlatır. Ona dersin ki: sen güzel olduğun, sevda işinden de anladığın için Zeus sana emrediyor. Bu tanrıçalara bakıp hangisinin daha güzel olduğunu söyleyeceksin. Kazanana da ödül olarak bu elma verilecektir."

Paris, Troya kralı Priamos ile Hekabe'nin oğludur. Doğumundan önce annesinin gördüğü kâbusta Troya şehrini yangına verir. Bunun şehre gelecek bir felaketin habercisi olduğuna inanan Priamos, hayvanlar tarafından öldürülmesi umuduyla Paris'i İda dağına bırakır. Ancak bir dişi ayının onu bulup emzirmesiyle hayatta kalan Paris, çoban Agelaos tarafından büyütülür. Zeus'un güzelliği ve koruyuculuğuyla ün salan Paris'e neden bu görevi verdiğiyse Paris'in yazgısından başka bir sebeple açıklanmaz.

Sonra Zeus, güzelliği konusunda kendinden emin üç güzele dönerek "Tanrıçalar, hakemin önüne çıkmak sırası geldi artık. Hanginizin güzel olduğuna ben karar veremem. Çünkü ben üçünüzü de bir severim. Üçünüz birden kazanırsanız ben daha memnun olurum. Hem güzellik ödülünü içinizden birine veren mutlaka öbür ikinizin kinine uğrar. Bunun için hakemlik etmek bana gelmez. Ama şimdi sizi gönderdiğim o genç Phrygia'lı krallar soyundandır. Bizim Ganymedes ile de akrabalığı var. Zaten gönlü saf bir delikanlıdır. Size bakmaya layık değildir diyemezler." der.

Paris'in zor seçimi

Zeus'un sözleri karşısında Afrodit, güzelliği konusunda hiçbir çekincesi olmadığını, güzelliğini gerekirse alay tanrısı Momus'un bile karşısında kanıtlayabileceğini söyler. Bu sözlere hiddetlenen Hera, Afrodit'in aşığı Ares'i bile hakem kabul edebileceğini, kendi güzelliğinden emin olduğunu söyler. Zeus'un fikrine kızı Athena da itiraz etmeyince üç tanrıça ve Hermes elmayı da yanlarına alarak İda dağının yolunu tutarlar. Zeus'un genç bir Phrygialıya tutulduğu günlerde onu gözetlemesi için sıklıkla İda dağına gönderdiği Hermes yolu çok iyi bildiğinden

tanrıçalara yolda rehberlik eder. Hermes ve üç güzel tanrıça dağa yaklaştıkları zaman gökten düşerek Paris'i korkutmamak için insan suretine bürünüp yolun kalan kısmına yürüyerek devam ederler.

Karşısında Hermes ve birbirinden güzel bu üç kadını gören Paris şaşkınlığını gizleyemeyip Hermes'e bu kadınların dağda ne aradıklarını sorar. Hermes, "Paris, baş tanrı Zeus'un emri ile şu elmayı alacaksın ve bu tanrıçalardan hangisi daha güzelse, hangisi senin daha çok hoşuna gittiyse ona vereceksin" diyerek buyruğu bildirir. Tanrıçaların güzelliklerinden gözlerini alamayan Paris, her seferinde en son baktığı tanrıçayı bir öncekinden güzel bulup bir başka güzelliğinden etkilenirken kendi kendine "Keşke Argos olsaydım da her birine tüm vücudumla bakabilseydim."der. Hem zaten Zeus'un eşi ve kızları arasından Zeus'un bile çekindiği bir seçim yapacak olmanın da başına iş açacağı kesindir. Bu sebeple seçimi yapmadan önce tanrıçaların kendisine kızmayacaklarına dair onlardan söz alır. Ardından tanrıçalardan kendisine tüm güzelliklerini sergilemeleri için soyunmalarını ister. Güzeller soyunurlar ancak Afrodit görenleri kendisine âşık eden tılsımlı kemerini, Athena'ysa herkese korku salan miğferini başından çıkartmaz. Sonra Hermes'in uyarıları üzerine Paris tanrıçalara kemer ve miğferlerini de çıkarttırır. Sonra güzeller teker teker güzelliklerini sergilemek için Paris'in karşısına gelirler.

Afrodit'ten korkulur!

İlk gelen tanrıçaların anası Hera olur. Paris'e güzelliğinin yanı sıra Asya'nın hükümdarlığını da sunar. İkinci sırada gelen Athena'ysa Paris'e güzelliğini sergilemesinin yanı sıra ona sonsuz bir güç ve kudret vaat eder. "Eğer beni seçersen yalnız Asya'yı değil, savaşarak istediğin tüm toprakları ele geçirebilirsin." der. Sıra Afrodit'e gelir. Afrodit vücudunun her bir yanını inceden inceye sergiledikten sonra Paris'i övmeye başlar. Onun şirinliğinden, tatlı dilliliğinden bahseder. Sonra da "Sen bu güzelliklerini İda'nın hayvanlarına değil, Yunanistan'ın güzellerinden birine vermelisin" der ve ardından ona Helene'den bahsetmeye başlar.

Zeus'un kuğu olup Leda'ya gidişinin ardından doğan Helene'in bembeyazlığını, bir yumurta içinde yetişmesinden gelen narinliğini, Helene'in güzelliği uğruna yapılan savaşları, Akhaia'lı tüm kralların onu arzuladıklarını ancak onun kendisine eş olarak Pelops oğullarından Menelaos'u seçtiğini anlatır. Paris Menelaos'a eş olan Helene'i arzularsa onunla evlenmesinin nasıl mümkün olacağını sorar. Afrodit de Helene'i kandırmanın güç olmayacağını, Paris'in yanına vereceği iki oğlu Arzu ve Aşk'ın ona yol göstereceğini, Aşk'ın Helene'in kalbine girerek ona Paris'i sevdireceğini, Arzu'nunsa Paris'e türlü cazibeler bahşedip onu çekici hale getireceğini, Kharis'lerin kendilerine eşlik edeceğini, düğünlerine kendisinin de başında güzelliğini temsil eden zafer tacıyla geleceğini söyler. Zira Afrodit bu altın elmayı "yemeye" kararlıdır.

Olan Troya'ya oluyor

Karamsar kuramlarıyla ünlenen, İngiliz nüfusbilimci ve ekonomi politik teorisyeni Thomas Robert Malthus "İnsan yemek yiyerek varlığını sürdürebilir şekilde tasarlanmıştır" der. Sonra da "Kadın ile erkek arasındaki çekim gerekli ve süreklidir" diye devam eder.

"Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?"

Paris de sözünü unutmaması için Afrodit'ten söylediklerini tekrarlamasını ister. Afrodit'in sözünü tekrarlamasının ardındansa Helene'in çekimine kapılıp hayallere dalan Paris altın elmayı vererek Afrodit'i "en güzel" ilan eder.

Afrodit'in altın elmayı yemesinden bilinmeyen zamanlar kadar sonraysa Malthus ekler: "Nüfus patlaması olacak ve insanlar o nüfusu besleyecek yeterli yiyecek bulamayacaklar. Çünkü kadın ve erkeğin nüfus üretme gücü, yiyecek üretme gücünden fazladır."

Şüphesiz Malthus'un bahsettiği tüketim salt yiyecek değildir.

Güzellik yarışmasının sonra ermesinin ardından Paris kendisine vaat edildiği gibi Helene'in gönlünü kazanmak umuduyla Sparta'ya Menelaos'un sarayına gider. Menelaos, misafirperverlik geleneğine uygun olarak Paris'i çok iyi ağırlar. Ancak Paris'in ziyaretinden kısa bir süre sonra Menelaos'un Girit'e gitmesi gerekir. İşte bu tam da Paris'in beklediği fırsattır. Kral Meneleos, yolculuğa çıkar çıkmaz Paris Helene'i alıp Troya'ya kaçırır. Bunu öğrenen Menelaos tüm diğer Akha kentlerinin krallarını ve ordularını da yanına alarak Mykenai kralı Agamemnon'un önderliğinde Troya'ya savaş açar. On yıl süren bu savaşın sonunda Akhalılar at hilesiyle kente girip Troya'yı mağlup ederler.

Bu sefer içsesi dinleme sırası Paris'in ve tüm babaların babası Adem'indir ve sorar: "Yedirdiğin şey sadece elma mıydı Havva?"

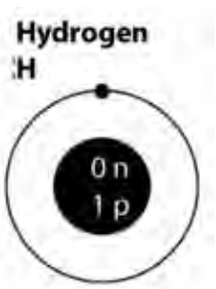
KAYNAKÇA

1) *Dictionnaire des Mythologie,* Yves Bonnefoy- Flammarion, Paris.
2) *La Symbol Maçonnaique,* Dervy Livres, Paris.
3) *Dictionary of Symbols,* Penguin Books, Londra.
4) *Mitoloji Sözlüğü,* Azra Erhat, Remzi Yayınevi, İstanbul.
5) *Klasik Yunan Mitolojisi,* Şefik Can, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
6) *Mitoloji Üzerine Seçme Yazılar,* Samsatlı Lukianos, Koza Yayınları, İstanbul.
7) *İlyada,* Homeros, Can Yayınları, İstanbul.
8) *Nüfus ilkeleri üzerine bir deneme,* Thomas Malthus, The Library of Economics and Liberty, Londra.

Hidrojen deyip geçme...

Hidrojen, hakkında en çok konuşulan ve aynı zamanda yakıt hücresi ve biokütlesiyle zengin bir enerji kaynağı olan bir elementtir. Periyodik tabloda ilk element olmasıyla da dikkat çeker.

Dünyada en çok bulunan element olmasına karşın (dünyadaki elementlerin yüzde 75'ini hidrojen, yüzde 24'ünü helyum, yüzde 1'iniyse diğerleri oluşturur) ancak 1766 yılında İngiliz kimyager Cavendish tarafından keşfedilmiştir. Periyodik tablonun ikinci elementi helyumsa keşfedilmek için 100 sene daha beklemiştir. Bunların yanı sıra ağır metaller daha önceden bilinmektedir. Örneğin uranyum 1789 yılında bir maden filizi içinden ayırt edilmiş ancak kimyadaki bu keşifler Becquerel ve Curie'lerden önce sadece bir merak olarak görüldüğünden ilgi çekmemiştir.

Hidrojen dünyadaki en yaygın element olmasına karşın atmosferdeki gaz bileşimi içerisinde neredeyse bulunmaz (Atmosferde yüzde 78,084 oranında azot ve yüzde 20,946 oranında oksijen bulunmasına karşılık yalnızca yüzde 0,00055 oranında hidrojen vardır). Ancak hidrojen atmosferde yoğunlukta olmamasına rağmen dünya üzerindeki su içerisinde büyük miktarda bulunur (dünyanın yüzde 70'i sularla kaplıdır). Aynı zamanda hidrokarbonun içerisinde ve canlı organizmalarda da su halinde bulunmaktadır. Bununla beraber, dünya üzerinde pratikte hiçbir zaman saf halde bulunmaz. Her zaman oksijen veya karbonla bileşik halindedir.

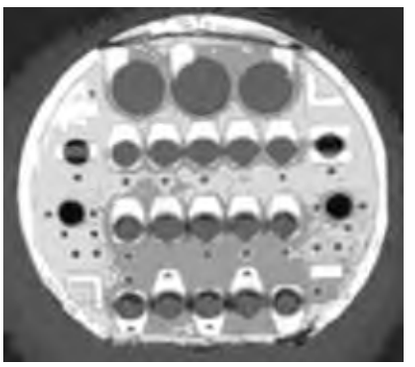
Hidrojenin adı ayrılmaz bir biçimde suyla beraber anılır. Almanca, hidrojen *wasserstoff* demektir ve bu kelime de "suyun maddesi" anlamına gelir.

Günümüzde hidrojen enerji ihtiyaçları için kullanılmamaktadır (tek istisnası, -253 derecede sıvılaşma özelliğiyle füze yakıtı olarak kullanılmasıdır). Ancak buna rağmen geniş bir kullanım alanı vardır. Kimya endüstrisinde amonyak (NH_3) üretiminde kullanılır (suni gübre üretimi ve özellikle ev ürünlerinde kullanılmak üzere). Diğer endüstri alanlarında da kullanılmak üzere her sene 50 milyon tondan fazla üretilmektedir.

Bu hidrojen nasıl üretilir? Yüzde 95'i petrol veya doğal gaz kullanımı sırasında hidrokarbon moleküllerinin ayrışıp hidrojenin serbest kalmasıyla üretilir. Diğer üretim yollarıysa suyun elektrolizi ve biokütle kullanımıdır.

Hidrojen'in yüzde 95'i petrol veya doğal gaz kullanımı sırasında hidrokarbon moleküllerinin ayrışıp hidrojenin serbest kalmasıyla üretilir.

Yakıt pili örneği

Bu küçük molekül güçlü bir enerji kaynağıdır. 1 kilogram serbest hidrojen 120 megajuldür. Hidrojenin serbest hali 3 kat daha zayıf ve çok daha az yoğundur ve 120 megajullük enerjiyi elde edebilmek için hidrojeni yoğunlaştırmak gerekir. 13 litre hidrojeni yoğunlaştırabilmek içinse 700 barlık bir basınç gerekmektedir.

Hidrojenden elektrik de üretilmektedir. Taşınabilir ve serbest bir elektrik ağına imkân veren hidrojen, özellikle her çeşit pil kullanımı, mobil uygulamalar (telefon, bilgisayar vb.) ve ulaşım araçlarında (neredeyse tüm otomobillerde) kullanılabilir. Bu kullanıma olanak veren yöntem hidrojenden yakıt pili üretimidir. Ve bu yakıt pilleri elektrikli araçları beslemede kullanılır.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde hidrojen üzerine birçok öneri vardır. Bunun öncelikli nedeni hidrojenin ekonomik bir yöntemle üretilebilmesi ve sera etkisi oluşturmamasıdır. Diğeriyse hidrojenden elde edilen enerjinin kullanım alanlarımıza uyarlanabilmesidir; örneğin, elektrikli araçlar.

Mobil kullanımlarımız için geleceğin elektrik enerjisi kaynağı olan bu küçük element şüphesiz yirmi birinci yüzyılın ardından da adından oldukça söz ettirecektir.

(**Kaynak:** Alexandre Moatti, Science.gouv.fr, 7 Temmuz 2008)

Haz.: Ezgi Yurdagül

Ağaçların boyu ne kadar uzayabilir?

Ağaçların yükseklik sınırı nedir? Oregon State Üniversitesi'nden bir ekip, bu soruya cevap bulabilmek için dünyanın en yüksek ağaçlarından biri olan Douglas Köknarı (Pseudotsuga menziesii) üzerinde yaptığı araştırma ile bu devlerin en fazla 138 m. yükselebileceğini ortaya koydu. Aynı soruya yanıt arayan farklı araştırma sonuçlarını destekler nitelikteki bu bulgunun tüm ağaçlar için geçerli olabileceği belirtiliyor. Bunu tespit etmek için farklı türler üzerinde araştırmalar devam edecek.

Ağacın hücre yapısının, suyu taşıyan damarlarına hava kabarcıklarının girmesini engelleyecek şekilde olması gerektiğini belirten Prof. Barb Lachenbruch ekliyor: "Eğer 1 m uzunluğunda bir samanınız olsaydı ve içine su çektikten sonra dilinizin altına iliştirseydiniz, suyun ağırlığı nedeniyle diliniz hafifçe samanın içine çekilirdi. Eğer bunu 100 m uzunluğunda bir su sütunu ile yaparsanız, çekim kuvveti inanılmaz sert olacaktır. İşte bu durum, ağaçların içindeki hücre çeperlerine uygulanan yüksek kuvveti ve hava kabarcıklarının içeriye nasıl girdiklerini açıklıyor."

Ağaçlarda su iletiminin artık imkansız hale geldiği nokta, 131 ila 145 m olarak hesaplanmış.

5 farklı kümedeki, boyları 6 metreden 85,5 metreye kadar değişen 16 farklı Douglas köknarı üzerinde çalışan ekip, yükseklik arttıkça hücre yapısının da değişikliğe uğradığını tespit etti. Köknarların odunu temel olarak *traheid* olarak adlandırılan ölü hücrelerden oluşur ve hücrelerin kenarlarında valf gibi çalışan geçitler vardır. Bunlar sayesinde su bir hücreden diğerine geçebilir. Yükseklik arttıkça -hava kabarcıklarının girerek tıkanmaya yol açmasını engellemek için- bu geçitler küçülüyor, böylece üst gövde ve yapraklara daha az su ulaşıyor. Ve bir noktada su iletimi artık imkansız hale geliyor. Ekip bu sınırı 138 m. olarak hesaplamış. Ama hata payı olabileceğini de ekleyerek, 131 m. ile 145 m. arasında değişebileceğini belirtiyorlar.

Günümüzde bilinen en yüksek Douglas köknarı Oregon'da bulunuyor ve bu unvanı 100,3 m. ile elinde tutuyor. Tüm ağaçların rekortmeni ise 115,55 m. yüksekliğindeki bir sekoya (Sequoia sempervirens).

Kaynak: Proceedings of the National Academy of Sciences, 11.08.2008

Haz.: Gökhan Atila

Ay'daki su nereye gitti?

Mars'ın ardından Ay da araştırmalardaki yerini alıyor. Yapılacağı önceden ilan edilmiş olan bu yeni araştırma uydumuz olan Ay'daki su üzerine.

Nature dergisinde yayınlanan bu çalışma, Apollo 11, 15 ve 17'nin astronotları tarafından ay yüzeyinden getirilen volkanik kaya parçaları örneklerini analiz etmek üzerine kurulu. Brown Üniversitesi'nden Alberto Saal'in önderliğinde yerbilimciler kütle spektometri tekniklerini kullanarak Ay taşlarında eser miktarda su olduğunu ortaya koydular.

Araştırmalardan sonra 4,5 milyar yıllık oluşumunun ardından, Ay katmanlarının da önceden en az Dünya'daki kadar yüksek miktarda su içerdiği meydana çıktı. Öyleyse bu su nereye gitti? Suyun yüzde 95'inin 3 milyar yıl önce başlayan volkanik bir püskürme sırasında magma seviyesinden buharlaşmış bir halde Ay yüzeyini terk ettiği tahmin ediliyor. Uzayda buharlaşan su Dünya yüzeyinde günlük sıcaklığı 100 derecenin üzerine kadar yükseltebilecek güçte. Kalan su ise en soğuk bölgeler olan kutuplardaki buz halinde bulunabilir. Su gerçekten nerede? Bu sorunun cevabı 24 Kasım 2008'de NASA Ay İnceleme Merkezi tarafından başlatılan incelemelerin ardından cevaplanabilecek.

Haz.: Ezgi Yurdagül

Yıldızlara yelkenliyle yolculuk

Uzayın derinliklerinde bir uzay aracına gücü nasıl sağlarsınız? NASA'nın otuz yıl önce uzaya gönderdiği "Voyager 1" sondası, fırlatma esnasında kazandığı eylemsizliğin üzerine, yakınından geçtiği gezegenlerin yerçekimi alanlarını kullanarak elde ettiği ivmeyi de ekleyerek, sonunda saniyede 17,1 km hızla güneş sistemini terk etti. Ne yazık ki, Voyager 1'in mevcut konumuna ulaşması o kadar uzun zaman aldı ki, 2025'te bilimsel aygıtlarını çalıştırmaya ya da NASA'ya mesaj göndermeye dahi enerjisi kalmayacak (Voyager'ın gücü, radyoaktif maddeden üretilen elektrikle sağlanıyor). Görünen o ki, daha uzakları keşfetmek için uzay araçlarının daha iyi ivmelenmeye sahip olması gerekiyor.

Bazılarına göre bu sorunun çözümü uzay yelkenlerinde yatıyor. Fikirlerini, yelkenin topladığı Güneş enerjisinin, Dünya'nın atmosferinden kurtulduktan çok sonra, derin uzayda bile aracı ivmelendireceği ve hatta Güneş'in etkisinin artık azalmaya başladığı yerlerde "Voyager"-dan çok daha büyük bir seyrüsefer hızına sahipken ve daha dokunmadığı radyoaktif yakıtının yardımıyla eylemsizliğini korurken, Dünya ile haberleşmeye ve bilimsel ölçümler yapmaya devam edebileceği ve bütün bunların sayesinde, araçtan çok daha uzun yıllar faydalanılabileceği yönünde geliştiriyorlar. Bu geliştiricilerden NASA, ihtiyaç duyulan ivmelenmeyi sağlayabilecek yeni bir uzay yelkeninin bu yaz yapacağı testlerine hazırlanıyor. Fin Meteoroloji Enstitüsü'nde bir bilim insanı da, Voyager'ın iki katı hıza ulaşabilecek (30 km/sn) ve Güneş rüzgârlarını (Güneş'in devamlı ürettiği, yüklü parçacık akımlarına Güneş rüzgârı deniyor) kullanacak olan farklı bir uzay yelkeninin tasarımı üzerinde çalışıyor.

İlk kez Alman astronom Johannes Kepler'in, objelerin uzayda Güneş enerjisi yardımıyla hareket ettirilebileceği fikriyle ortaya çıkan uzay yelkeni kavramı, günümüzde üç farklı tasarımda hayat buluyor: Enerjisini Güneş'ten, elektrikten ve manyetik alan yardımıyla elde eden modeller bunlar.

NASA'daki bilim insanları Ağustos ayı içinde Güneş yelkenlerini sınayacaklar. "NanoSail-D", uzaya yollanan ve yörünge manevralarının tamamını güneş enerjisiyle yapan ilk yelken olacak. Yelken, uçurtma şeklinde, 4,5 kilogram ağırlığında, 9,3 metre karelik bir güneş paneline sahip ve geliştirilmesine 2,3 milyon Amerikan dolarından fazla para harcandı.

"NanoSail-D"nin muhtemel haleflerinden birisi ABD-Kaliforniya kökenli "The Planetary Society" adlı bir uzay araştırmaları vakfı tarafından geliştirilmekte. "Cosmos 2" adı verilen yelkenin elektronik sistemi, güneş panelleri ve güneş yelkeni motorları tasarım aşamasında. "Cosmos 2"nin üç yıl içinde, Rus yapımı bir Soyuz-Fregat roketiyle fırlatılması planlanıyor ("Cosmos 2"nin büyük kardeşi "Cosmos 1", 2005 yılında yine Rus yapımı bir Volna roketiyle uzaya fırlatılmış, ancak roketin neden olduğu bir çalışma hatası nedeniyle yörüngeye asla ulaşamamıştı.).

Fin Meteoroloji Enstitüsü'ndeki araştırmacı Pekka Janhunen de herhangi bir yakıta ihtiyaç duymayan ve ivmelenme için Güneş rüzgârlarını kullanan elektrikli uzay yelkenini geliştirmekle meşgul. Tasarıma göre yelken, her biri 20 kilometre uzunluğunda ve 20 mikrometre çapında 100 kadar alüminyum ya da bakır alaşımlı kablodan oluşacak. Kablolar, uzunluklarını değiştirebilen bir bobin etrafına sarılacak. Her kablo, yelkene bağlı, güneş enerjisiyle çalışan bir elektron tabancası tarafından 20 kilovoltluk gerilimle beslenecek. Kablolarda akan akım, Güneş rüzgârlarının plazmasıyla etkileşerek, gemiye momentum sağlayacak. Araştırmacıya göre 200 kilogramlık bir elektrikli uzay yelkeni, Dünya'dan Plüton'a beş yılda varabilecek.

Janhunen, bir elektrik yelkeni yapmanın maliyeti hakkında kesin konuşmak için çok erken olduğunu, ancak elektrik yelkenine bağlanacak bir uzay aracını üretmek ve uçurmanın, bilindik bir uzay aracını üretmekten yaklaşık dört kat daha ucuza mal olacağını söylüyor. Bu yaklaşıklık tahminini de şunlara dayandırıyor: Tasarımının mevcut uzay araçlarından çok daha hafif olması, sadece fırlatma sırasında yakıta ihtiyaç duyacak olması ve itkiyi artırmak için yelkene ya kablo eklenmesinin ya da mevcut kabloların uzatılmasının yetecek olması…

1980'lerde ortaya atılan manyetik yelken fikri ise, itme kuvveti elde etmek için Güneş ışığı enerjisi yerine Güneş rüzgârlarının plazmasından yararlanmayı öngörüyor (plazma 500 kilometre/saniyelik hıza sahip). Mekanizma ise şöyle: Uzay aracının etrafında, balon şeklinde bir manyetik alan oluşturulur ve Güneş rüzgârı aracı iter… 80'lerden bu yana, bu tasarının gerçekleşememesinin nedeni de basit: İstenen manyetik alanı yaratmak için gerekli süper-iletken kabloların "hâlâ" geliştirilememiş olması, ki bu konuyla ilgili bir proje üzerinde çalışan NASA birimi (NASA Institute for Advanced Concepts) geçen sene kapatıldı. Manyetik yelken kavramının "baba"sı Robert Zubrin ve Avrupa Uzay Ajansı bu kavramın ancak gerekli teknolojik gelişmeyle gerçeğe dönüşebileceği konusunda hemfikirler.

(http://www.sciam.com/article.cfm?id=space-sail-voyage)

Haz.: Irmak Çakmak

Saksağanlar da aynaya bakar

İnsan, şempanze, goril, orangutan ve babun gibi bazı primatların, ayrıca yunus ve fil gibi diğer bazı yüksek memelilerin aynada kendilerini tanıyabildikleri zaten biliniyordu. İlk defa olarak memeliler dışındaki bir hayvanın da bu beceriye sahip olduğu kanıtlandı. Bu şeref, memelilerden çok farklı bir beyin yapısına sahip olan kuşların en zeki üyelerinden saksağana ait.

Frankfurt'taki Goethe Üniversitesi Psikoloji Enstitüsü'nden Dr. Helmut Prior ve ekibinin 5 saksağan üzerinde yaptığı deneylerden ilkinde, araştırmacılar kuşların vücutlarının farklı yerlerine -sadece aynada gö-

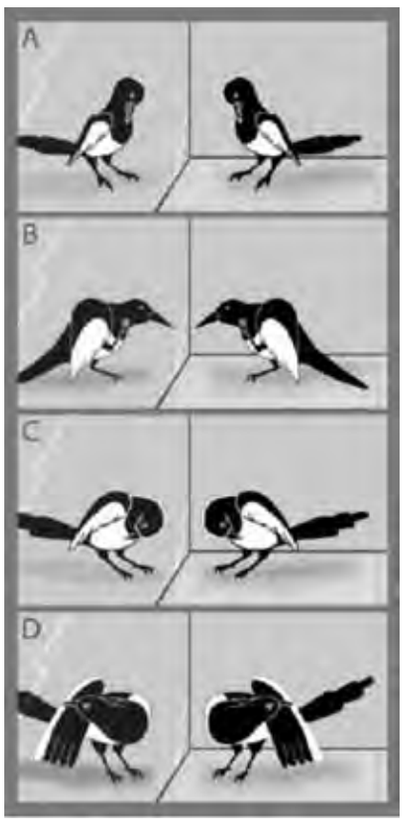

rebilecekleri şekilde- sarı ve kırmızı etiketler yapıştırdılar. Aynada bu etiketleri gören saksağanlar, hemen gagalarıyla ve pençeleriyle çıkarmaya çalıştılar.

Kontrol amacıyla yapılan bir diğer deneyde yapıştırılan siyah etiketler ise, kuşlar tarafından görülemediği için aynı tepkiye neden olmadı. Ayrıca aynanın olmadığı durumlarda da hiçbir etiketi fark etmiyorlardı.

Yalnızca bu bulgulardan yola çıkarak saksağanlarda bilincin varlığının iddia edilemeyeceğini vurgulayan araştırmacılar devam ediyorlar: "Yine de sonuçlar, daha önce sadece bazı zeki memelilerin sahip olduğu düşünülen bir özelliğe bazı kuşların da sahip olabileceğini göstermesi açısından ilginçtir. Dikkate değer olan bu yetenek, en azından bilincin bir önkoşulunu oluşturuyor."

Diğer bazı kuşlar da aynada kendilerini gördüklerinde bir tepki gösterirler ama kendi görüntülerinin farkında olup olmadıkları net değildir. Papağanların da nispeten yüksek zihinsel yetenekleri vardır, fakat saksağanların da dahil olduğu kargaların en zeki kuş ailesi olduğu bi-

liniyor. Kargalar farklı amaçlar için alet kullanabiliyorlar, ayrıca kendi aletlerini yapabiliyorlar. Örneğin düz bir teli büküp kanca haline getiriyor ve bunu uzun bir tüp içindeki küçük yemek kovasını çıkarmak için kullanabiliyorlar.

Kaynak: PLoS Biology, 19.08.2008

Haz.: Gökhan Atila

Yunuslar bildiğini öğretmekten çekinmiyor

Sadece eğitimli yunusların yaptığı bir numara olan kuyruk yürüyüşü, vahşi doğadaki yunuslar tarafından da gerçekleştiriliyor ise bu ne anlama gelir? Avustralya'nın güneyindeki Adelaide kenti yakınlarındaki bir şişe burunlu yunus grubunda gözlemlenen bu davranışın kaynağı, 20 yıl önce bir akvaryumda birkaç hafta tedavi görmüş olan Billie isimli bir dişi. Aslında Billie bu akvaryumda sadece hastalığı nedeniyle kalmış ve hiç eğitim almamış. Ama yine de birlikte olduğu yunuslardan bu numarayı görerek öğrenmiş olduğu düşünülüyor. Ve okyanustaki arkadaşlarının yanına döndüğünde ilk işi yeni numarası ile hava atmak olmuş. Diğer dişiler de yeni numarayı hemen kapmışlar.

Grubu uzun zamandır incelemekte olan bilim insanları, daha önce gözlemedikleri bu davranışı grupta yeni bir kültür oluşumu olarak açıklıyorlar. Balina ve Yunusları Koruma Derneği'nden (WDCS) Dr. Mike Bossley, "Bunu tam olarak ne amaçla yaptıklarını bilemiyoruz" diyor ve ekliyor: "Bu davranışın sadece bir oyun mu olduğu, yoksa bir iletişim şekli mi olduğunu anlamak için sistemli gözlemler yapıyoruz."

Aslında bu gözlem, yunuslarda yeni bir kültürün oluşumu ve iletimine ait ilk örnek değil. Yunusların, -özellikle de şişe burunlu yunusların- çok zeki ve sosyal canlılar oldukları, yeni öğrendikleri davranışları birbirlerine aktardıkları zaten biliniyor. Daha önce Batı Avustralya'da yine bir şişe burunlu yunus grubunun burunlarına bir sünger parçası takıp bunu eldiven olarak kullandıkları gözlenmişti. Böylece, besin ararken okyanusun dibindeki keskin kabuklardan ve zehirli balıklardan korunuyorlar. Bu davranışın sadece küçük bir grupta gözlenmiş olması, bir dişi yunus tarafından keşfedildikten sonra yavrularına da öğretilmiş olduğu anlamına geliyor. Böylece türün genelinde olmayan bir kültür edinmiş oluyorlar.

(Kaynak: www.wdcs.org.uk/story_details.php?select=86)

Haz.: Gökhan Atila

Birgi'den çıktık yola...

Sosyolojide alan araştırmaları ciddi bir emek ister. Adı üzerinde, kütüphanelerden çıkılacak alana inilecektir. Öncelikle sağlam bir bakış açısı, derinlemesine bir gözlem, ayrıntılara dikkat ve çok yönlü veri toplama gerekir. Daha sonra bütün bu veriler sınıflandırılacak ve genellemelere ulaşılacaktır.

Ülkemizde alan araştırmalarına pek değer verilmiyor, küçümseniyor. Son yıllarda "emek"in yükselen değerler arasında bulunmamasının bir yansıması mı acaba? Kuramsal çalışmaları küçümsediğimiz düşünülmesin. Fakat Türkiye sosyolojisinin son on yıllarında katkı olarak değerlendirilebilecek gerçek anlamda kuramsal çalışmalar ne yazık ki bir elin parmakları kadar az. Daha önce yapılmış çalışmalardan aktarmalarla oluşturulan, Türkiye toprağının analizine girişmeyen ve buram buram çeviri kokan derleme yapıtlara herhalde "kuramsal çalışma" denemez. Ne yazık ki bunlar çoğunlukta.

Oysa Türkiye toplumu özellikle son 20-30 yıldır büyük bir değişim geçiriyor; Türkiye'nin aşmakta zorlandığı çok büyük sorunları var. Durağan bir toplum değiliz; keskin gerilimleri, çatışmaları, hızlı dönüşümleri yaşıyoruz. Ve içinden geçtiğimiz bu karmaşık süreç analizini ve giderek çözüm önerilerini bekliyor. Bu nedenle ülkemiz sosyolojik araştırmalar için bulunmaz bir laboratuar. Ama bunun için üniversite salonlarından ve kütüphanelerden çıkıp, alana inmek gerekiyor. Türkiye toprağındaki dönüşümü bizzat yaşamak ve teoriyi bu pratikten çıkarmak gerekiyor. Ayrıntılı alan araştırmalarının çoğalması, kapsamlı bir ülke analizine ulaşılmasının ve bir sosyoloji geleneğinin yaratılmasının da ön koşulu. Her büyük kuramın ardında, onlarca ve yüzlerce gözlem ve deney (yani alan araştırması) vardır.

***

Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Firdevs Gümüşoğlu'nun Bağlam Yayıncılık'tan yeni çıkan *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim* başlıklı çalışması, işte bu alan araştırmalarına güzel bir örnek. Gümüşoğlu, küçük (ama ilginç) bir Ege kasabasının ayrıntılı analizini yaparak, ülkemizin son 150 yıllık dönüşümüne ilişkin bir kesit sunmuş.

Birgi, geçmişte çok önemli bir yerleşim yeri. 15-16. yüzyıllarda Batı Anadolu'nun en büyük kenti. Osmanlı'nın son döneminde Ege Bölgesi, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın hammadde ve meyve talebine yönelik olarak yeniden yapılandırılıyor; İzmir-Aydın demiryolunun tamamlanmasıyla, bölgede daha önce sapa kalan yerler merkez haline geliyor. İşte bu süreç içinde İzmir, Aydın ve Ödemiş'in yıldızı parlarken, Birgi'ninki sönüyor. Aynı süreç Cumhuriyet döneminde de devam ediyor. Birgi bugün, geçmişin ihtişamlı izlerini taşımakla birlikte küçük bir belde. Gümüşoğlu kitabının Giriş bölümünde bu değişime vurgu yaparak şöyle yazmış: "Birgi'nin Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden itibaren, ekonomik nedenlerle dönem dönem göç vermesi, sosyal güvenceden yoksun insanların çokluğu ve yaşlılardan oluşan bir belde özelliğine dönüşmüş olması, bizi buradaki değişimin kaynaklarını araştırmaya yöneltti." Birgi'nin seçilmesinin nedeni bu. Büyük bir değişimin ipuçlarının yakalanabileceği bir yöre olması.

Gümüşoğlu, "Birgi, iki yüz yıl öncesine dek Ödemiş'le kıyaslanamayacak bir zenginliğe sahipken ne olmuştu da, hızlı bir biçimde yoksullaşmaya başlamıştı" sorusundan yola çıkarak şu çok temel sorulara ulaşmış: "Modernleşme kuramları çerçevesinden bakıldığı zaman 'geleneksel' toplumlar, 'modern' olana ulaşmak için Batı'nın izlediği yolu izleme olanağına ne denli sahipti? Tarihsel olarak, gelenekselden moderne doğru değişim çizgisel midir?" Gümüşoğlu'nun çalışmasının değeri, günümüzde de sıcaklığını koruyan bu sorulara yanıt bulmak için bir yol döşemiş olması. Mütevazı bir beldeden yola çıkıp, altını doldura doldura dünya çapında sorulara da ulaşılabilir. Ama tekrar edelim, emek vermek gerek.

***

Firdevs Gümüşoğlu, çalışmasında, Birgi'yi deyim yerindeyse didik didik etmiş. Birgi'nin tarihi, yapısal özellikleri, ekonomik durumu, aile yapısı ve toplumsal ilişkileri, eğitim düzeyi, Birgili'nin ulusa, dine, geleneğe ilişkin inanç ve tutumları, kitle iletişim araçlarının günlük yaşamdaki yeri, Birgi'de siyasete ve devlete ilişkin tutumlar ayrı ayrı incelenmiş ve bir veri hazinesi oluşturulmuş. Ayrıca kitap sözlü tarih çalışmaları ile de zenginleştirilmiş. Toplanan bütün bu veriler, gerek tek tek bölümlerin sonunda gerekse Sonuç bölümünde değerlendiriliyor.

Gümüşoğlu'nun *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim* adlı çalışmasını okurlarımıza öneriyoruz. Birgi'yi merak etmeyebilirsiniz, ama ülkemizdeki giderek baş döndürücü bir hal alan dönüşümü merak etmiyor musunuz? Bir bakmışsınız, küçük bir Ege kasabasından yola çıkıp Türkiye'ye, hatta dünyaya ulaşmışsınız.

Ender Helvacıoğlu

Firdevs Gümüşoğlu, Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim, Bağlam Yayıncılık, Ağustos 2008.

KİTAPÇI RAFI

Biyolojinin Kültürel Tarihi

Zeki Tez, Doruk Yayımcılık, Temmuz 2008, 337 s.

Tarihsel seyirde canlıların oluşumunu irdeleyen, bilimsel verilerle her bir canlının varlığını araştırarak doğa tarihi içindeki temel olguları değerlendiren bilim insanlarının buluşları/çalışmaları bu kitabın özünü oluşturuyor.

Zeki Tez, biyolojinin günümüze uzanan tarihsel öyküsünü, Eskiçağ'da, İslâm Dünyası'nda, Osmanlı Türklerinde, Avrupa'da olmak üzere dört ana dönem ışığında anlatıyor. "Bitkiler Dünyası", "Hayvanlar Dünyası", "Çağdaş Kimyanın Hayvan Sağlığına Katkıları", "Bahçe ve Çiçek Kültürü", "Bir Döneme Damgasını Vuran Çiçek: Lâle" kitabın diğer bölümlerini oluşturuyor.

İbn el-Heysem ve Yeni Optik

-Doğu Biliminin Öncüleri 1-, Hüseyin Gazi Topdemir, Lotus Yayınevi, 2008, 155 s.

Bu kitap, özellikle optik alanında yaptığı başarılı bilimsel araştırmalarla, Batı ve Doğu kültür çevrelerinde haklı bir ün kazanmış olan İbn el-Heysem'i farklı yönleriyle tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Antik Yunan bilim anlayışını Ortaçağ İslâm Dünyası'nda başarılı şekilde temsil eden ve bilimi, tam anlamıyla "olgunun bağlı bulunduğu kanunları gözlem ve deneyin sağladığı ışık altında matematiksel ifade etme etkinliği" olarak betimleyen İbn el-Heysem'e göre, incelenen konunun olgusal ve matematiksel boyutlarını dikkate almak ve niceliksel olarak ifade etmek gerekir.

Doğanın matematiksel bir kavrayışla ele alınması gerektiğini benimseyen İbn el-Heysem'in İslâm dünyasında modern bilim tavrının ilk örneğini verdiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Tarih Felsefesinin Problemleri

Georg Simmel, Çev. Gürsel Aytaç, Doğu Batı Yayınları, 2008, 132 s.

Alman sosyolog ve Yeni-Kantçı düşünür George Simmel, bu kitapta tarih, insan, bilinç ve doğa sorunlarını çeşitli açılardan inceliyor. Giriş bölümlerinde bilgikuramsal özelliğin üzerinde duran Simmel, tarih araştırmasının psikolojik koşulları, tarih yasaları ve tarihin mânâsı üzerine incelemelerini Tarih Felsefesine Katkılar bölümüyle sonlandırıyor. Simmel'e göre, insani meselelerle ilgili bütün kuramların nasıl nu meselelerin biçimlenmesinden kesinlikle ayrılması gerekiyorsa, aynı şekilde bilme kuramından da ayrılanlar, yalnızca içkin bir bilme analizi, yalnızca bilme öğelerinin özel hedefleriyle ilişkisinin ve her bilginin ötekiyle bağlantısındaki konumunun saptanmasıdır. Yazar, tarihsel deneysel karşı-bilgi eleştirisini hazırlayan fikirleri, felsefi tarih incelemesine karşı yürütmek değil de onları saptamak amacını güdüyor.

II. Meşrutiyet -Yüzüncü Yılında-

Hazırlayanlar: Halil Akkurt - Akif Pamuk, Yeni İnsan Yayınevi, Temmuz 2008, 280 s.

II. Meşrutiyet, kimilerine göre İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeden ayrıldıkları 1918'e kadar; kimilerine göre ise Saltanat'ın kaldırıldığı 1922 yılına kadar devam etmektedir ancak sınırlandırması nasıl olursa olsun, dönemin Cumhuriyet'e giden yolun öncülü olduğuna kuşku yoktur. Cumhuriyet birçok bakımdan II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan değişimlerin tamamlayıcısı gibidir. Cumhuriyet'i kuranlar, imparatorluğun mirası olan siyasi parti kadroları, parlamento, basın ve siyasi kurumların oluşturduğu yapıdan bağımsız değildi. II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar gelen yönetim anlamında sıkıntılarla birlikte, demokrasinin ilk örneklerini vermiş olma özelliğini de taşıyor.

Bu kitap, yüzüncü yılına denk geldiğimiz II. Meşrutiyet'in ilanının ve bu i-

İran Hakkında Ne Biliyoruz?

ABD'nin şer eksenine dahil ettiği, nükleer silah geliştirme suçlamasıyla savaş tehditleri savurduğu İran, ABD yanlısı şah rejiminin yıkıldığı 1979'dan beri ilk kez dünyanın gündemini böylesine işgal ediyor. İran hakkında ne biliyoruz? Bernard Lewis gibi Şarkiyatçıların ve onların Azer nefisi ya da Kenneth Pollack gibi takipçileri, Fukuyama ve Huntington gibi yeni-muhafazakâr araştırmacıların saptırmaları karşısında nasıl bir duruş belirlemeliyiz? ABD'nin karalama çabasına, savaş çığırtkanlığın, ülkemizdeki medyayı saran propagandasına karşı komşumuz İran'ın tanımamız bugün daha da önem kazanıyor.

Ünlü araştırmacı ve akademisyen Hamid Debashi İran üzerine incelemesinde bizi "gelenek/modernlik" karşıtlığının dışına çıkartarak, "sömürgecilik karşıtı modernlik" terimi çerçevesinde alternatif bir tarih anlatısı sunuyor. Önemli olayların, kültürel eğilimlerin ve siyasi gelişmelerin analizini yapan Debashi, incelemesini reform hareketinin çöküşü ve Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesine kadar getiriyor.

Emperyalizmle uzun bir mücadele tarihi olan İran, yalnızca bize benzerliği ve yakınlığı açısından değil, şiir, roman, sinema ve diğer sanatlarda dünyaya kazandırdığı önemli sanatçılar ve eserler açısından da okurların ilgisini hak ediyor.

İran: Ketlenmiş Halk

Hamid Dabashi, Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, 2008, 330 s.

landan sonra adını verdiği dönemin kısa bir muhasebesini niteliğinde.

Keynes

Editörler: Roger E. Backhouse, Bradley W. Bateman, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Temmuz 2008, 303 s.

XX. yüzyılın en tanınmış ve en etkili iktisatçılarından John Maynard Keynes aynı zamanda etik ve olasılık kuramı üzerine yazan bir düşünür; edebiyat, estetik, eleştiri, ekonomi, feminizm, pasifizm ve cinsellik tartışmalarına odaklanan Bloomsbury Grubu'nun üyelerinden biriydi. Bu çalışmanın katılımcıları, Keynes'in iktisat kuramı ve metodolojisi üzerine geliştirdiği görüşleri onun yaşamının kişisel özellikleriyle irdeliyor. Keynes'in yapılandırdığı kuram ve görüşlerin kaynaklarına dönük açık referanslar, yazışmalarının gün yüzüne çıkardığı gerçekler ve dönemin ruhunun bütünlüklü bir incelemesi yoluyla geçen yüzyılın iktisat teorisini baştan aşağı yenilemiş bir düşünürün portresi şekilleniyor.

Talihli Bir Adam

-Bir Köy Doktorunun Hikâyesi-, John Berger, Jean Mohr, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, Ağustos 2008, 182 s.

Ortak kitapları *Anlatmanın Başka Bir Biçimi* ve *Yedinci Adam*'la tanınan yazar John Berger ile fotoğrafçı Jean Mohr'un fotoğraf-deneme türündeki bu kitabı, esas itibariyle toplumsal gözlem ile tıp felsefesini birleştiren bir eserdir. Berger ile Mohr'un çalışmalarının odağına aldıkları köy doktoru John Sassall ilgisini daha çok sakatlara, ölmekte olan kişilere ve yalnızlara yöneltmiştir. Yoğun bir ilgi ve ayrıntılı gözlemlerin ürünü olan doktorun hayatı, insan hayatının değeri üzerine bir tefekkür metnidir.

Türkiye Sen Kimsin?

-Uçmakdere Yazıları 1-, Gündüz Vassaf, İletişim Yayınları, 2008, 328 s.

Gündüz Vassaf bu kitabında gündelik yaşantımızdan yola çıkarak

Dünyayı Sarsan Kitaplar Üzerine

Versus Kitap, geçtiğimiz ay Dünyayı Sarsan Kitaplar adı altında yeni bir dizi yayımlamaya başladı. Tarihte önemli bir yere sahip olan kitapların biyografilerini içeren dizinin basılan ilk dört kitabı şunlar: *Kuran, İncil, Das Kapital, Türlerin Kökeni*.

İncil

Karen Armstrong, Çev. Ilgın Yıldız, Versus Kitap, Ağustos 2008, 263 s.

Dünyanın önde gelen dinsel konu yorumcularından Karen Armstrong, yüzyıllar boyunca tartışmalar yaratan İncil'e yöneldiği analizine İbrani İncili'nin, Tanrı'nın "Yehova" ve "Elohim" olarak adlandırıldığını en eski kitaplarından başlıyor. Ardından İbrani İncili ile Yeni Ahit'in gelişimini gözleyerek söz konusu kutsal metinleri şekillendiren etkileri mercek altına alıyor. Armstrong, Yahudilerin Midras uygulamasından İsa kültüne, Reform'dan Paul'ün mektuplarının etkisinden Hıristiyan köktenciliğinin vahiyi istismarına uzanarak bu altmış altı kitabın anlaşılmasındaki bağlamları ve bu bağlamları doğuran toplumsal gereksinimleri anlatıyor.

Kuran

Bruce Lawrence, Çev. Algan Sezgintüredi, Versus Kitap, Ağustos 2008, 218 s.

İslâm Araştırmaları Profesörü Bruce Lawrence, bu kitapta "*Kuran* neden İslâm'dır?" sorusuna yanıt arıyor. Yedinci yüzyıl Arabistanı'nda inancın köklerini tarif ediyor ve *Kuran*'ın neden inananları tarafından ezberlenip okunması gerektiğini anlatıyor. Aynı zamanda, Kettonlu keşiş Robert'tan, şair-filozof Muhammed İkbal'e kadar *Kuran*'dan kuşkulananlarla *Kuran* yorumcularını tartışıyor ve bunların günümüz toplum ve siyasetindeki etkilerini değerlendiriyor. Tüm bunların üzerindeyse, Lawrence, *Kuran*'ın mesajı tek olmayan bir kutsal kitap olduğunu vurgulayarak yorum gereksindiğini ve tarih bağlamına yerleştirilmeden gereğince anlaşılamayacağını savunuyor.

Türlerin Kökeni

-Charles Darwin-, Janet Browne, Çev. Orhan Düz, Versus Kitap, Ağustos 2008, 161 s.

1859'da yayınlanmasından beri on binlerce nüshası basılan *Türlerin Kökeni*, öne sürdüğü canlıların aşamalı olarak evrimleştiği teorisi, doğayı kavrayışımızı değiştirmiş ve bir Yaratıcı olduğuna dair duyulan sarsılmaz inancın sorgulanmasına yol açmıştır. Bu kitapta ünlü bilim tarihçisi ve biyografi yazarı Janet Browne, Darwin'in teorilerinin oluşumunu, Viktoryen dönemde nasıl karşılandığını ve günümüzde de geçerliliğini korumasının nedenlerini, eserin oluşmasında en az Darwin kadar etkili olan sosyal ve tarihsel koşulların ışığında anlatıyor.

Das Kapital

-Karl Marx-, Francis Wheen, Çev. C. Badem, Versus Kitap, Ağustos 2008, 115 s.

Postmodern çağımızda bile *Das Kapital*'in parçalı anlatısı ve radikal kopuşu birçok potansiyel okur tarafından biçimsizlik ve anlaşılmazlık olarak yanlış anlaşılıyor. Gazeteci, yazar ve radyocu olan Francis Wheen, bu okurların en azından bir kısmını esere yeniden bakmaya ikna etme kaygısını taşıyor: "Beethoven, Goya ya da Tolstoy ile uğraşmaya istekli olan herkes Das Kapital'in bir okumasından "yeni bir şey öğrenebilmelidir" – çünkü onun konusu hâlâ yaşamlarımıza hükmediyor. Marshall Berman'ın sorduğu gibi: Sermaye var olmaya devam ettikçe *Das Kapital* nasıl bitebilir ki? Katı olan her şey hâlâ buharlaşırken, *Das Kapital*'in hayatlarımızı yöneten güçlere –ve bunların ürettikleri istikrarsızlık, yabancılaşma ve sömürüye– ilişkin canlı portresi asla rezonansını veya dünyayı odağımıza koyma gücünü yitirmeyecektir".

Türkiye'yi anlama, sorgulama ve tanımlama çabasında. Türkiye'nin iç çekişmelerinden kurtulup evrensel değerleri benimseyerek dünya vatandaşlığına doğru yol almasının gerekliliğinin vurgulandığı kitapta, bu cephelerin taraflarından biri olmak yerine; yazar, kurulmakta olan ittifakların insanları dünyalı olmaktan, dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlarla uğraşmaktan alıkoymuş olduğu kanısında. Kutuplaşmadan kurtulmanın yolu olarak kendimize, savunduğumuz değerlere farklı gözlerle bakabilmeyi öneren yazar, "aitliklerimizden bizi özgürleştirerek dünya vatandaşı olabilmemizin kapısını aralayan iki üniversite öğrencisi, Facebook'un öncüleri Aaron Greenspan ve Mark Zuckerberg'e" ithaf ediyor.

Sosyo-Tarihsel Teorinin "Sınıf"la İmtihanı

-İlişkisel Sosyolojik Perspektiften Yeni Bir Sınıf Kavrayışı Denemesi-, Vefa Saygın Öğütle, Güney Çeğin, Duvar Yayınları, 2007, 110 s.

Sosyo-tarihsel teoriyi sınıf meselesi ile sınama çabasındaki bu çalışma, işçi sınıfının siyasal anlamda ortaya çıkarak kendini kendi nesnel koşulları içinde sınıf olarak kurmak suretiyle siyasallaşmasını, "toplumsal" kavramını politik aktörlükten sistematik bir biçimde dışlayan temel tarih paradigması, Rankeci tarihyazımının eleştirisini; sınıf hakkındaki polemiklerin, kronikleşmiş epistemolojik karşıtlıkları olan "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" kavramları ekseninde nasıl tüketildiğini son dönem literatürdeki başat figürleriyle birlikte ele alıyor.

Bu çalışma, sınıf meselesini Erik Olin Wright, Pierre Bordieu, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Edward P. Thompson vb. düşünürler ekseninde, ama en temelde de Marx ve sonrası tartışmaları yeni bir kavrayışla değerlendiriyor.

Mîzânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk

-En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi-, Çev. Orhan Şaik Gökyay; -En Doğru Olan Tercih Konusunda Hak Ölçü-, Çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, 2008, 342 s.

Kâtip Çelebi, pozitif bilimlerin gerekliliğine dair bir girişle başlayan Mîzânü'l-Hakk'ta çağının din adamları arasında ayrılık yaratmış dinsel, bilimsel ve pratik değeri bulunmayan bazı konular üzerine iki tarafın da birbirine aykırı görüşlerini belirtirek bunların arasından nasıl doğru yola çıkılacağını ve bu konulara dair yazılmış eserleri sıralayarak yetkin bilginlerin isimlerine de yer verir.

Mizanü'l-Hakk döneminde büyük yankı uyandırmıştır. Zamanının şeyhülislamına bu esere dair "Halkı birbirine mi düşürmektedir, yoksa onları birleştirmekte midir? Bunda halka ılımlılığın doğru yolu mu gösterilmektedir?"diye sorularak fetva istenmiştir.

Kitapta, Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ tarafından yapılan iki ayrı çevirisi ve Osmanlıcası birarada bulunuyor.

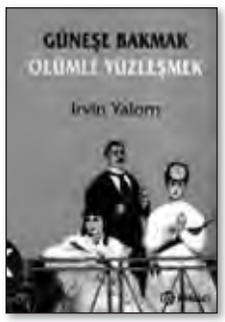
Din Savaşları

Fatma Mansur Coşar, Evrim Yayınevi, 2008, 144 s.

Kitap din ve siyasetin ayrı başlıklar olarak algılanmasına karşın toplumdaki görünüm ve sonuçları itibariyle sıkı bir ilişki içinde olduklarını ve tarih boyunca her devletin kiliseyi, her kilisenin de devleti araç olarak gördüğünü öngörüyor. Din savaşları ve Batı Avrupa'da kilise ile devlet arasında süren uzun mücadelelerin temelindeki kavramları saptamaya çalışarak günümüze ışık tutmayı amaç edinen kitabın önemi; konusunu bilimsel bir sistemle tarihsel sürekliliği içinde incelemesi, tarihsel gelişmelerin yorumlanmasında siyaset bilimi yaklaşımını temel alması ve kavramlara açıklık getirmeye çalışmasında yatıyor. Kitabın hoşgörüsüzlüğün kaynağını, gelişimi ve sonuçlarını aradığını ifade eden yazara göre hoşgörü kavramı bilinçli olarak amaçlanmalı ve temel toplumsal değerler arasına katılmalıdır. Yüzyıllar önce son bulmuş din savaşları devlet ve kilisenin teolojik temelleri, reformasyon, karşı-reformasyon, özgürlük, mülkiyet, egemenlik gibi kavramlar ışığında inceleniyor .

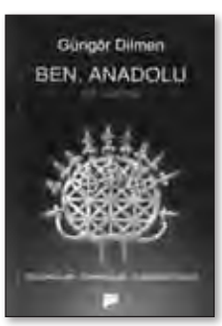
Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek

Irvin Yalom, Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, 2008, 256 s.

Özellikle Nietzsche Ağladığında isimli kitabıyla dikkat çeken psikiyatri profesörü Irwin Yalom, bu kitabında hastalarıyla seanslarından edindiği deneyimler yardımıyla ölümle korkmadan yüzleşmenin yollarını anlatıyor. "Ölüm Anksiyetesini Tanıma", "Fikirler ve İlişkiler Yoluyla Ölüm Korkusunun Üstesinden Gelmek", "Ölüm Farkındalığı" gibi bölümlerle ölüm korkusunu tanıma ve bu korkuyla başa çıkabilme yöntemlerinin anlatıldığı kitapta ölüm anksiyetesiyle uğraşmak konusunda terapistlere tavsiyelerin sunulduğu bir başlık da yer alıyor. Tüm insanların ölümden korktuğu; ölüm korkusunun bazı kişilerde genel bir huzursuzluk durumu, bazı kişilerde ise psikolojik sorunlar olarak seyrettiğini; ölümün bilinçli bir anksiyete yaşatabildiği gibi, yaşamayı engelleyen bir dehşete de dönüşebildiğini savunan Yalom, kitabın kendisinin ölümle karşılaşması sonucu ortaya çıkan "oldukça kişisel bir kitap" olduğuna vurgu yapıyor.

Ben, Anadolu

(Bir Üçleme) Eskiçağlılar-Osmanlılar-Cumhuriyetliler, Güngör Dilmen, Pan Yayıncılık, Haziran 2008, 402 s,

Güngör Dilmen bu oyunu Eskiçağ, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin Anadolu'sunu yaşamış ve yaşayan kadınların hikayelerinin anlatıldığı bir üçleme. Kişisel öykülerin Anadolu'nun öyküsüyle harmanlandığı oyunda karşılacağınız bazı isimler: Kibele, Nasrettin Hoca'nın Karısı, Hürrem Sultan, Florence Nightingale, Halide Edip, Afet Hanım, Fikriye…

matematik sohbetleri

Sonlu Matematik Alıştırmaları

Aşağıdaki sorular Matematik Köyü'nde liseliler için 2008 yazında yapılan yazokulunda sorulmuştur.

1. p bir asal sayı ve n bir doğal sayı olsun. Eğer x bir gerçel sayıysa, $[x]$, x'in tamkısmı olsun. Örneğin,

$$[8{,}12] = [25/3] = [8] = 8.$$

Eğer $a = [n/p] + [n/p^2] + \ldots$ ise (toplam sonludur, en fazla n terim içerebilir) o zaman p^a'nın $n!$ sayısını böldüğünü ama p^{a+1}'in bölmediğini kanıtlayın.

2. Eğer p asal bir sayıysa ve $1 \le i < p$ ise, p'nin

$$\binom{p}{i}$$

sayısını böldüğünü kanıtlayın.

3. Her x, y tamsayısı ve her p asalı için,

$$(x+y)^p \equiv x^p + y^p \pmod p$$

denkliğini kanıtlayın.

4. Her x tamsayısı ve her p asalı için,

$$x^p \equiv x \pmod p$$

denkliğini kanıtlayın.

5. Her $1 \le i < n$ için,

$$\binom{n}{i} = \binom{n-1}{i} + \binom{n-1}{i-1}$$

eşitliğini eşitliğin her iki tarafını da hesaplayarak kanıtlayın.

6. $1 \le i < n$ olsun.

6a. $\{1, 2, \ldots, n\}$ kümesinin n elemanını içeren kaç tane i elemanlı altkümesi vardır?

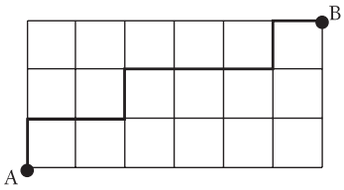
6b. $\{1, 2, \ldots, n\}$ kümesinin n elemanını içermeyen kaç tane i elemanlı altkümesi vardır?

6c. Yukardaki sorulardan

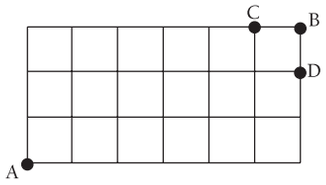
$$\binom{n}{i} = \binom{n-1}{i} + \binom{n-1}{i-1}$$

eşitliğini bir defa daha kanıtlayın.

7. Aşağıdaki 3×6 boyutlu ızgarada A noktasından B noktasına kaç değişik şekilde 9 hamlede (yani en kısa yol seçilerek) gidilebilir? Benzer soruyu $m \times n$ boyutlu bir ızgara için yanıtlayın.

8a. Yandaki ızgarada A noktasından C noktasına kaç değişik şekilde 8 hamlede gidilebilir?

8b. Yukardaki ızgarada A noktasından D noktasına kaç değişik şekilde 8 hamlede gidilebilir?

8c. Yukardaki iki soruyu genelleştirerek,

$$\binom{n}{i} = \binom{n-1}{i} + \binom{n-1}{i-1}$$

eşitliğini bir kez daha kanıtlayın.

9a. x_i doğal sayı olmak üzere,

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = 6$$

denkleminin kaç değişik çözümü vardır?

9b. x_i pozitif doğal sayı olmak üzere,

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = 6$$

denkleminin kaç değişik çözümü vardır?

9c. x_i doğal sayı olmak üzere,

$$x_1 + x_2 + \ldots + x_k = n$$

denkleminin kaç değişik çözümü vardır?

9d. x_i pozitif doğal sayı olmak üzere,

$$x_1 + x_2 + \ldots + x_k = n$$

denkleminin kaç değişik çözümü vardır?

9e. 9c ve 9d'den

$$\binom{n+k-1}{k-1} = \binom{k}{0}\binom{n-1}{k-1} + \binom{k}{1}\binom{n-1}{k-2} + \ldots + \binom{k}{k-1}\binom{n-1}{0}$$

eşitliğini kanıtlayın. (9c'de kaç tane i için $x_i = 0$ olabileceğini ayrı ayrı değerlendirin.)

10a. $(1+x)^{2n}$ ifadesini açarak,

$$\binom{n}{0}^2 + \binom{n}{1}^2 + \binom{n}{2}^2 + \ldots + \binom{n}{n}^2 = \binom{2n}{n}^2$$

eşitliğini kanıtlayın.

10b. n erkek ve n kadından oluşan $2n$ kişilik bir topluluktan kaç değişik biçimde n kişi seçilebileceği sorusu üzerinde düşünerek aynı eşitliği bir kez daha kanıtlayın.

10c. Bir hastanenin bekleme odasına n tane yanyana dizilmiş iskemle vardır. Odaya k tane bulaşıcı hastalıklı hasta gelir. Bu hastalar, hiçbiri yanyana gelmeyecek biçimde kaç değişik şekilde oturabilirler?

11. Numaralanmış n sopadan k tanesinin her

Ali Nesin

İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Öğretim Üyesi

anesin@bilgi.edu.tr

birini sarı ya da mavi renklerden birine boyamak istiyoruz. Tüm boyama biçimlerini iki değişik şekilde sayarak,

$$\binom{n}{0}\binom{n}{k}+\binom{n}{1}\binom{n-1}{k-1}+\binom{n}{2}\binom{n-2}{k-2}+\ldots+\binom{n}{k}\binom{n-k}{0}=2^k\binom{n}{k}$$

eşitliğini kanıtlayın.

12a. n kadın ve n erkekten oluşan $2n$ kişilik bir gruptan aynı sayıda kadın ve erkeğe sahip bir altgrup seçmek istiyorum. Bunu

$$\binom{2n}{n}$$

değişik biçimde yapabileceğimi kanıtlayın.

12b. Gene aynı seçimi yapmak istiyorum ama bu sefer seçtiğim erkek ve kadınlara ayrıca birer şef atamak istiyorum. Yapabileceğim seçimleri iki değişik biçimde sayarak,

$$n^2\binom{2n-2}{n-1}=\sum_{k=0}^{n}k^2\binom{n}{k}^2$$

eşitliğini kanıtlayın.

13. Şu eşitliği gösterin:

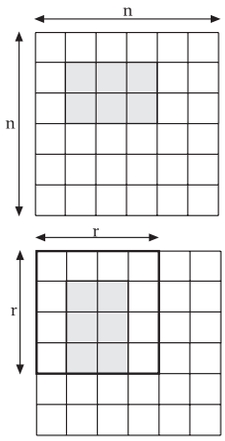
$$\sum_{k=0}^{n}k\binom{n}{k}=n2^{n-1}.$$

(Tümevarımla ya da/ve de n kişilik bir meclisten başkanlı bir komitenin kaç değişik biçimde seçilebileceğini hesaplayarak.)

14. n kişilik bir meclisten bir başkanlı ve bir başkan yardımcılı en az iki kişilik bir komite seçilecek. Bu seçimin kaç türlü yapılabileceğini iki değişik biçimde hesaplayarak bir eşitlik elde edin.

15a. n doğru düzlemde en çok kaç noktada kesişebilir?

15b. Düzlemde k tane değişik δ_i yön verilmiş olsun. Her $1 \le i \le k$ için, δ_i yönünde m_i tane değişik doğru verilmiş olsun. Bu doğrular en fazla kaç noktada kesişirler?

16a. $n \times n$ boyutlu bir ızgaranın içine (şekilde gösterildiği gibi yatay ya da dikey ve en az 1 kare içeren) kaç tane dikdörtgen sığar?

16b. $n \times n$ boyutlu bir ızgaranın sol üst köşesindeki $r \times r$ boyutlu bölgenin içine, tabanı bölgenin tabanına ya da sağ sınırına değecek biçimde (yan şekilde bir örnek var) r^3 tane dikdörtgen çizilebileceğini kanıtlayın.

16c. Bu iki sonucu kullanarak,

$$1^3+2^3+\ldots+n^3=\left(\frac{n(n+1)^2}{2}\right)$$

eşitliğini kanıtlayın.

16d. Bu $1^3 + 2^3 + \ldots + n^3$ dikdörtgenin kaçı karedir?

17. Bir çembere n nokta yerleştiriliyor. Bu n nokta birbirlerine bir doğru parçasıyla birleştiriliyor. Eğer bu doğru parçalarından herhangi üçü çemberin içinde tek bir noktada kesişmiyorsa,

17a) Bu doğrular çemberin içinde kaç noktada kesişirler?

17b) Çember ve doğrular çemberi kaç küçük bölgeye ayırırlar?

Kaynakça:

Victor Bryant, Aspects of Combinatorics, a wide ranging introduction, Cambridge University Press, 1995.

İzlem Gözükeleş izlemg@gmail.com

İlk hamle avantajı

İlk hamleyi yapmış olmak, gerçekten beyaz için bir avantaj mıdır? Aşağıdaki tabloda, beyazlarla oynayan oyuncuların hafif bir üstünlüğü göze çarpmakta:

	Beyaz Galip	Beraberlik	Siyah Galip	Beyazın toplam skoru
1851–1878 tarihleri arasındaki turnuvalar	%45,52	% 14,07	% 40,41	**% 52,55**
1881–1914 tarihleri arasındaki turnuvalar	%36,89	% 31,76	% 31,35	**% 52,77**
1919–1932 tarihleri arasındaki turnuvalar	%36,98	% 36,98	% 26,04	**% 55,47**
1851–1932 tarihleri arasındaki turnuvalar	%38,12	% 30,56	% 31,31	**% 53,40**
"New in Chess" veritabanı (2000)	--	--	--	**% 54,8**
ChessGames.com veritabanı (2007)	%36,78	% 36,58	% 26,64	**% 55,07**

W. F. Streeter, 1946 yılında, 1851-1932 tarihleri arasında 45 uluslararası turnuvada oynanmış 5598 oyunu analiz etti. Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi siyahların kazanma oranı giderek düşme eğilimi içindeyken, beraberlikler artma eğilimi gösteriyor (Ayrıntılı analizler için bkz: http://en.wikipedia.org/wiki/First-move_advantage_in_chess).

Bu doğrultuda yapılan son çalışmalar, beyazın toplam skorunun yüzde 54 ile yüzde 56 arasında değiştiğini gösteriyor. Fakat son yıllarda oyunlardaki anlaşmalı beraberliklerin oranı da artmakta ve açılışların neredeyse oyun sonuna dek yapılan analizleri usta oyuncular arasında oynanan oyunlarda her iki taraf için kazanma şansını azaltmakta.

"New In Chess" veritabanında 731740 oyun üzerinden yapılan değerlendirmede, beyazın toplam skoru yüzde 54,8 olarak tespit edildi. Beyaz, 1.e4 hamlesi ile toplamda yüzde 54,1'lik bir skor elde ederken, 1.d4 hamlesi ile yüzde 56,1'lik bir skora ulaştı. 1.e4 hamlesinin Sicilya Savunması (1.. c5) ile karşılanması, şah piyonu ile yapılan açılışlardaki başarı oranını hissedilir derecede düşürdü. Dolayısıyla, beyazın açılışına karşı siyahın tercihi de sonuçta belirleyici oluyor. Portisch'e göre 1. d4'e karşı Slav savunması, 1.e4'e karşı Sicilya Savunması'nın Najdorf ve Sveshnikov varyantları beyaza rahatsızlık veren savunmalar.

Tüm bu istatistiksel bilgilere karşın, birkaç istisna dışında, ustalar beyazın galibiyetinin zorunlu olmadığı ve en doğru hamlelerin yapılması durumunda oyunun beraberlikle sonuçlanacağı görüşündeler. Adorján, beyazın ilk hamleyi yapmasından dolayı avantajlı olduğu inancının daha çok psikolojik olduğunu düşünüyor. İspanyol açılışındaki Marshall hücumu ya da Sicilya savunmasının Najdorf varyantının "Zehirli Piyon"u gibi çok keskin varyantlar bile ayrıntılı ev analizleri sonucunda artık beraberlikle sonuçlanıyor:

Vallejo-Pons (2666) - Kasparov (2817)
Ermenistan Dünyanın Geri Kalanına Karşı, Moskova, 2004

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 a6 6. Fg5 e6 7. f4 Vb6 8. Vd2 Vxb2 9. Kb1 Va3 10. f5 Ac6 11. fxe6 fxe6 12. Axc6 bxc6 13. e5 dxe5 14. Fxf6 gxf6 15. Ae4 Vxa2 16. Kd1 Fe7 17. Fe2 O-O 18. O-O Ka7 19. Kf3 Şh8 20. Kg3 Kd7 21. Vh6 Kf7 22. Vh5 Kxd1+ 23. Fxd1 Va5 24. Şf1 Vd8 25. Vxf7 Vxd1+ 26. Şf2 Vxc2+ 27. Şf3 Vd1+ 28. Şf2 Vc2+ 29. Şe3 Fc5+ 30. Axc5 Vxc5+ 31. Şd2 Vf2+ 32. Şc3 Vd4+ 33. Şc2 Vf2+ 34. Şc3 1/2-1/2

Ayrıca, oyunun süresi ve oyuncuların kuvveti de beyazın ilk hamle avantajına etki eden faktörler arasında. Örneğin, hızlı satrançta beyazın kazanma oranı, klasik satranca göre daha düşük oluyor. Kuvvetli oyuncular arasındaki maçlarda, beyazlar daha başarılı olurken, kullanıcıların kuvvet derecesi azaldıkça beyazla oynamanın avantajının azaldığı görülüyor. Bu durum, usta oyuncuların küçük pozisyonel avantajları biriktirmedeki ustalıkları ile ilgili olabilir.

Oyuna başlarken beyazın en büyük avantajı, oyuna is-

Levitsky-Marshall, DSB Kongress XVIII, 1912

Soru-1 (Siyah oynar, kazanır)
1. ... Vg3!!

Zita-Bronstein, Wien-Baden, 1957

Soru-2 (Siyah oynar, kazanır)
1. ... c6! 2. Kd4 c5

Alekhine-Flohr, Bled, 1931

Soru-3 (Beyaz oynar, kazanır)
(1. Kc8!!)

tediği gibi yön verebilme yetisi oluyor. Örneğin, seçilen tatsız tutsuz bir açılış, sapılan sakin bir varyant siyahın tüm keskinlik arayışlarına rağmen beraberliği zorlayabiliyor. Kuşkusuz, beyaz ilk hamleyle bir inisiyatif elde ediyor. Bu inisiyatifin, teknik mi yoksa psikolojik mi olduğu belirsizse de, oyuncuların gücüne bağlı olarak beyazın bu inisiyatifi, pozisyonel bir avantaja dönüşebilme potansiyeline de sahip.

Satranca bir de tahtanın diğer tarafından bakarsak, siyahın da kendine özgü şansları var. Beyaza karşı oynamak, siyah taşlarla oynayan kimi oyuncular üzerinde olumsuz bir psikolojik etki yaratmasına rağmen bunun tam tersi de doğru. Kimi zaman, beyazlar, beyaz oldukları için oyunu mutlaka kazanmaları gerektiği düşüncesine kapılabiliyor ve bu takıntı beyaz üzerinde gereksiz bir gerginliğe yol açıyor, gereksiz riskler alınıyor. Ayrıca, beyazın inisiyatif avantajını tersten okursak, şunu da diyebiliriz, siyah her zaman "beyazın siyahın planları hakkında bildiğinden bir hamle daha fazla enformasyona sahip".

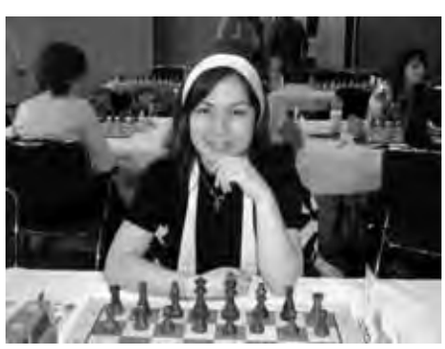
Aslında ilk hamle sorunsalının aşılmasına az kaldı. Bilgisayarlar, birkaç yıl içinde ilk hamleyi yapmış olmanın beyaza gerçek bir üstünlük getirip getirmediğini pratikte gösterecekler ve tartışma sonlanmış olacak.

Ancak, "ilk hamle" sorunsalının aşılması yönünde atılan bilinçli/bilinçsiz her adım, en doğruyu bulmak için oyun sonuna dek yapılan ayrıntılı açılış analizleri satrancı da öldürüyor. Ezbere açılış hamleleri, tatsız tuzsuz bir oyun ve anlaşmalı beraberlikler...

Satrancı bekleyen bu son, 20. yüzyılın başından beri ustaların farklı önerileriyle aşılmak isteniyor. 2. Dünya Şampiyonu Lasker, anlaşmalı beraberlikler için oyunculara 1/2'den daha az, şahı pata zorlayan beraberliklere de 1/2'den fazla puan verilmesini öneriyor. 3. Dünya Şampiyonu Cabaplanca ise 8x8 yerine 10x8'lik bir tahtada ve farklı özellikte taşları da içeren yeni bir satranç öneriyor. Kale ve fil gibi gitme özelliğine sahip vezirin yanına, kale ve at, fil ve at kabiliyetlerine sahip yeni taşlar ekliyor tahtaya. Fischer ise taşların her seferinde farklı dizildiği bir satranç türü önermekte. Belki de ileriki yıllarda bu önerilerden biri ya da birkaçı dikkate alınıp yeni düzenlemeler yapılabilir.

Kübra Öztürk gençlerde dünya ikincisi

Son yıllarda birçok uluslararası turnuvaya ev sahipliği yapan Türkiye, bu sefer de 2-16 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen Dünya Gençler Satranç Şampiyonası'na Gaziantep'te ev sahipliği yaptı. Büyük atılım yapan Türk satrancı başarısını bu şampiyonada da devam ettirdi. Daha önce 16 yaş altında iki kere Avrupa Şampiyonu olan Kübra Öztürk, Dünya Gençler Şampiyonası'nda bayanlar kategorisinde ikinciliği paylaştı. Kübra Öztürk ayrıca tarihi bir başarı göstererek Bayan Büyükusta normu kazanan ilk sporcumuz oldu.

Diğer bir genç oyuncumuz Atakan Şirin de turnuvada çok başarılı bir performans sergileyerek Uluslararası Usta normu kazandı.

Kübra Öztürk (2188) –
Swaminathan Soumya (2293)
Dünya Gençler Şampiyonası (Bayanlar)
13. Tur, 2008

1. d4 Af6 2. c4 g6 3. g3 Fg7 4. Fg2 O-O 5. Af3 d6 6. Ac3 Ac6 7. O-O a6 8. e4 Fg4 9. Fe3 Ad7 10. Ae2 Aa5 11. b3 c5 12. Kc1 Ac6 13. d5 Ab4 14. a3 Ad3 15. Vxd3 Fxf3 16. Fxf3 Ae5 17. Vc2 Axf3+ 18. Şg2 Ae5 19. f4 Ad7 20. Fd2 e6 21. dxe6 fxe6 22. Fc3 Af6 23. Kcd1 Vc7 24. Kf3 Vc6 25. Fxf6 Fxf6 26. g4 b5 27. Ag3 Kf7 28. f5 Fe5 29. Vd3 Ke8 30. Kdf1 exf5 31. exf5 g5 32. Şh3 bxc4 33. bxc4 Kb8 34. K1f2 a5 35. f6 a4 36. Ah5 Şh8 37. Vf5 Kg8 38. Ve6 Ve8 39. Vd5 Kg6 40. Şg2 Fd4 41. Kd2 Kg8 42. Kxd4 cxd4 43. Vxd4 Ve5 44. Vxe5 dxe5 45. Ke3 Ke8 46. Şf3 Kc7 47. Şe4 Kxc4+ 48. Şf5 Şg8 49. Ag7 Kec8 50. Ae6 e4 51. Axg5 K8c5+ 52. Şf4 Kc6 53. f7+ Şg7 54. Axh7 Şxf7 55. Ag5+ Şg6 56. Axe4 Kf6+ 57. Şe5 Kb6 58. Kc3 Kb5+ 59. Şf4 Kd4 60. h4 Kb3 61. h5+ Şf7 62. Kc7+ Şe6 63. h6 Kxa3 64. Kc6+ Şd5 65. Kc5+ Şe6 66. Kh5 Kd8 67. h7 Kh8 68. Kh6+ Şe7 69. g5 Şf8 70. Ad6 Ka1 71. Af5 1-0

Atakan Şirin(2107) -
Dariusz Swiercz (2456)
Dünya Gençler Şampiyonası 13. Tur, 2008

1. d4 Af6 2. Ac3 d5 3. Fg5 Abd7 4. Vd3 c5 5. O-O-O e6 6. Af3 cxd4 7. Vxd4 h6 8. Fxf6 Vxf6 9. e4 Vxd4 10. Axd4 dxe4 11. Adb5 Şd8 12. Axe4 a6 13. Abd6 Fxd6 14. Axd6 Şe7 15. g3 Kd8 16. Fg2 Ac5 17. Ac4 a5 18. Kxd8 Şxd8 19. Kd1+ Şe7 20. Ab6 Kb8 21. a3 g5 22. Kd4 Ad7 23. Axc8+ Kxc8 24. Fxb7 Kc7 25. Ff3 f5 26. Fe2 Ab6 27. b3 g4 28. Şb2 h5 29. Fb5 Kc8 30. c4 e5 31. Kd2 Şe6 32. Şc3 f4 33. b4 axb4+ 34. axb4 f3 35. Şb3 Kb8 36. Fc6 Aa8 37. c5 Ac7 38. Şc4 Şf5 39. Fd7+ Şg5 40. b5 e4 41. b6 Aa8 42. Kb2 Şf6 43. Fc6 e3 44. fxe3 Şe5 45. Fxa8 Kxa8 46. b7 Kb8 47. c6 Şd6 48. Şb5 Kf8 49. Kd2+ Şe7 50. c7 f2 51. Kxf2 Kxf2 52. c8=V Kb2+ 53. Şc4 Kc2+ 54. Şd5 1-0

Lütfi Erdoğan erdoganlutfi@hotmail.com

Kuvvetli 2♣ açışı

2♣ açışı şimdiye dek gördüğümüz açışların en kuvvetlisidir. 2♣ açışından sonra 2-3 puanla zon bağlanabilir. Hatta bazen cevapçının sıfır puanı bile olsa zon olabilir.Bu, cevapçının el dağılımına bağlıdır. Hangi dağılımlar 2♣ açışı yapar:

1) 23 + dengeli dağılım eller,

2) 20 + iki renkli eller,

3) 6 + Kaliteli majör veya minör renk ve 17 + HCP Majörde 8,5 + löve, minörde 9 + lövelik eller.

4) Kapalı 7'li renk, majör 9-9,5 löve minör 10-10,5 lövelik el.

(Gelişmelere sonraki sayılarda devam edeceğiz)

EL NO: 83

♠AR7
♥AR7
♦87653
♣R7

B	K	D	G
2♠(1)	2NT	P	4♥
P	P	P	

K / B D / G

♠654
♥1098654
♦AR4
♣4

Kontrat: 4♥
Atak: ♠D
1) Pik ve altında bir minör

Pik atağını yerden aldık ve Kör as oynadık Batı Trefl defos etti. 1 Pik, 2 Kör, 1 Karo ve 1 Trefl kaybımız var nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Oyunun çıkarı için Trefl As Batıda olmalı ve Karo'su da iki

parça olması gerek Karo As-Rua çekip yere doğru Trefl oynarız. Batı As ile alırsa muhtemel Pik devam eder, Trefl'e bir karo atar ve bir Karo çakarız. Karo'lar sağlanmış olur. Kör Rua ile yere geçip sağlam Karo'yu oynadığımızda Doğu çakarsa elden Pik atarız.

Tüm dağılım

♠AR7
♥AR7
♦87653
♣R7

♠DV1098
♥- - -
♦V10
♣AV10865

K / B D / G

♠32
♥DV32
♦D92
♣D932

♠654
♥1098654
♦AR4
♣4

EL NO: 84

♠A85
♥5
♦AD865
♣R865

G	B	K	D
1♥	P	2♦	P
2♠(1)	P	3♠	P
4♣	P	4♦	P
4NT	P	5♥	P
6♠	P	P	P

K / B D / G

♠RDV3
♥A9863
♦R3
♣A3

Kontrat: 6♠
Atak: ♠10
1) Reverse 17+HCP

4-3 Pik'e 6♠ oynuyoruz ve Pik bizim ikinci kozumuz Batı Pik atak etti!

Neden? Bir tarafta 5'li Pik varsa oyunun çıkarı için 5'li Pik'in yanında en fazla ikili Kör ve Karo'lar partaj olmak zorunda. Bir tarafta 4'lü Pik varsa oyun planımız nasıl olmalıdır? Lövelerimizi sayarsak 4 Pik, 1 Kör, 3 Karo ve 2 Trefl olmak üzare 10 lövemiz var iki löve nereden sağlarız? Karolar partaj ise sorun yok, ancak bu dağılımda partaj görünmüyor. İki tane Kör kupu yaparsak 3 Kör, 4 Pik, 3 Karo ve 2 Trefl = 12 löve var Yalnız burada rakibin atağını dikkate almalıyız, eğer Batı'da Kör 5'li ise 3. Kör'e Doğu üste kup yaparak oyunu batırır. Karo'ların 3-3 dağılımı yüzde 36, 4-2 dağılımı yüzde 48, Kör'lerin 5-2 dağılımı yüzde 31, 4-3 dağılımı yüzde 62. Görüldüğü gibi yüzdesi yüksek olasılığı oynamamız gerekir gibi görünüyor ancak, çıkıştan şüphelenip Karo üzerine oynamaya karar verirsek nasıl oynamalıyız?

Yanıt: Bunun için en doğru hamle elden ve yerden bir Karo bağışlamaktır daha sonra bir Kör kupu yeterlidir. Karo'lar en fazla 4-2 dağılmalıdır.

Tüm dağılım

♠A85
♥5
♦AD865
♣R865

♠10986
♥RV1042
♦V10
♣97

K / B D / G

♠42
♥D7
♦9742
♣DV1042

♠RDV3
♥A9863
♦R3
♣A3

TÜRKİYE 2008 KULÜPLERARASI DÖRTLÜ TAKIMLAR ŞAMPİYONASI SONA ERDİ

1. İzmir Büyükşehir Belediyesi: Nafiz Zorlu, Salvador Assael, Nezih Kubaç, İbrahim Mumcuoğlu, Bülent Aslan, Mustafa Cem Tokay, Hakan Yıkgeç, Naci Yüksel, Memet Günel

2. Majör Boğaziçi: Yalçın Atabey, Tezcan Şen, Okay Gür, Zafer Şengüler, Salim Yılankıran, Tevfik Sayıklan, Özgür Şakrak, Emine Şen, Eymen Bedir.

3. Galatasaray: Ergun Korkut, Enver Durulmuş, Mehmet Ali İnce, Gökhan Yılmaz, Hüseyin Cesur, Hüseyin Avcıoğlu, İbrahim Nedim Tursan, Bircan Öztürk

İzmir B.B. Briç Kulübü: Soldan sağa; Mustafa Cem Tokay, Hakan Yıkgeç, Nezih Kubaç, Nafiz Zorlu, Bülent Aslan, Salvador Assael, İbrahim Mumcuoğlu, Naci Yüksel, Memet Günel

İzmir Büyükşehir Belediyesi, 17-20 Kasım 2008 tarihlerinde Braşov/Romanya'da yapılacak olan 3. Balkan Şampiyonası'na katılacaktır. Başarılar dileriz.

Erken Cumhuriyet döneminde Evrim'e farklı bir yaklaşım: Darwin mi Mevlâna mı?

Charles Darwin'in (12 Şubat 1809 - 19 Nisan 1882) doğumunun iki yüzüncü, bilim ve felsefe başta olmak üzere hemen tüm alanlarda çığır açan eseri *Türlerin Kökeni*'nin (1859) ilk baskısının yayınlanmasının yüz ellinci yıldönümüne bir yıl kadar bir süre kala, tüm dünyada çeşitli organizasyonlar tertip edilmeye başlandı bile.

Biz de bu çalışmalara popüler bilim tarihimizin tozlu sayfalarından çıkardığımız, Darwin ve onun "nazariyesi" hakkında yazılan bir yazıyı burada sizlerle paylaşarak katkıda bulunmak istiyoruz.

Türkiye'nin ikinci popüler bilim dergisi olan *Tabiat Âlemi*'nin (Aralık 1925 – Şubat 1927) (1) birinci sayısında, İbrahim Aşki Tanık'ın (2) kaleme aldığı "Darvin Nazariyesi" (s.13-15) başlıklı yazıda Darwin'in ortaya attığı kuramlara dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

Yazı, herhangi bir bibliyografik açıklama içermeyen "Amerika'da Darvin nazariyesi aleyhindeki bazı hareketler üzerine bir makalede bir zat diyor ki:" şeklinde başlayıp, bahsedilen makaleden uzun alıntılarla devam etmektedir. Alıntının başında evrim kuramı ile ilgili yapılan kronik yanlışlıklardan birine dem vuruluyor ve "ortak ata" kavramına atıfta bulunuluyor:

"...insan mevcut maymunların birinden gelmemiştir (...) lâkin insan ile mevcut maymunlar hayat ağacının bir dalından çıkmıştır..."

"Amerikalı bir zat"tan yapılan alıntılar paleoantropolojik ayrıntılarla ilerledikten sonra şu paragrafla noktalanmaktadır:

"Darvin (Nesl-i Beşer)'inin yedinci babında açık diyor ki: simiadae'ler sonra iki dala ayrıldı: yeni dünya maymunları, eski dünya maymunları; işte bu ikinciden pek eski zamanda, âlemin mucizesi ve mefhareti olan insan zuhur etti."

Burada "Nesl-i Beşer" olarak tanımladığı eser Darwin'in *The Descent of Man*, günümüz Türkçe'sinde daha yaygın olarak bilinen adıyla *İnsanın Türeyişi* adlı eseridir. İlginç olan nokta, her iki baskıda da bahsi geçen cümlenin yedinci değil altıncı kısımda olduğudur (3).

Alıntıların ardından yazarın "Darvin Nazariyesi" ile ilgili tanımı gelir:

"Darvin ve hatta daha evvel bazı tabiat âlimleri nebatların hayvanların nevileri beynindeki münasebetleri, bedenî ve aklî sıfatlarını, ırsî, muhitî... tesirden ileri gelen tahavvülleri tetebbu ve cem ederek bu emarelerle nebat ve hayvan nevilerinde esfelden âlâya doğru bir tertip, tedricî bir inkişaf ve tekâmül bulunduğuna hükmetmiş ve nevilerin başlı başına yaratılmayıp bir asıldan neşet ettiğine, ilk bir neviden türediğine ve değişerek, yükselerek nihayet insan mertebesine maymundan tekâmül edip geldiğine zâhib olmuş ki doğrusunu söylemek lazım gelirse bu bir mezheptir, ilim lisanıyla bir nazariyedir."

Yazarın alıntı yaptığı Amerikalı zatın özellikle altını çizdiği, "maymundan gelme" karmaşasına kendi yaptığı tanımda düşmesi şaşırtıcı bir durum olarak karşımıza çıkıyor.

Daha sonra "Darvin yirmi bir yaşında (4) dünyayı dolaşmaya çıktığı vakit tekâmül fikri zihninde doğmuş ve gerek seyahatinde gerek avdetinde hep o fikri beleyip büyütmeye çalışmış" diyerek Darwin'in, dört yıl süren meşhur gezisine çıkmadan önce zihninde bir takım ön kabuller olduğundan bahseder.

Ancak bugün biliyoruz ki Darwin bu yolculuğu *İncil*'i, özellikle de *Yaradılış Kitabı*'nı kanıtlamak için iyi bir fırsat olarak görüyordu (5).

Yazının bir diğer ilgi çekici kısmı ise konunun, dönemin Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı eyaletlerin Darvin Nazariyesi'nin okullarda okutulmasına karşı yürütülen faaliyetlerden, bilim dünyasındaki yankılarına, oradan da Mevlâna'ya uzanmasıdır;

"Geçenlerde Amerika'nın müttehid cumhuriyetlerinden bazılarında Darvin nazariyesi mekteplerde gösterilmesin diye bir kanun vaz edildi ve buna riayet etmeyen bir muallim muhakemeye çekildi. İlmî ve tıbbî cemiyetler tekâmül nazariyesini, fikir ve lisan hürriyetini müdafaa ettiler. Hâlbuki (fundamentalist) denilen tekâmül aleyhtarları yirmiden fazla hükümette fikirlerini yürütüyorlar. Bir bardak suda koca bir fırtına!

"Bu vak'a üzerine birçok profesör, muharrir ve papazların fikirleri alınıp neşredildi. Bunlardan tekâmüle dair yirmi beş sene evvel okuduğum ilk kitabın müellifinin mütalaasına da tesadüf ettim. Bu zat o kitabının ilk başına *Mesnevi*'nin (menazil-i hilkat-ı ademî) serlevhalı beyitlerinden ondan ziyadesini, İngilizceye tercüme olarak katmıştı. (...) Filhakika Mevlâna, mesnevisiyle bütün şarkın mütefekkirler tabakasına asırlarca muallim ve hâkim olmuş ve sözünü garp âlimlerine de duyurmuş, dinletmiş! (...) Bugün Avrupa'da İslam hikmetinin en büyük üstadı Mevlâna addolunuyor"

Tekâmül/Evrim tartışmalarında Mevlâna'ya da yer verdikten sonra, aslında daha baştan yanlış yürüyen bir soru ile başlayıp: ("Yalnız insan maymundan olur mu, maymun insan olur mu ve nasıl olur gibi sualleri de biraz düşünelim:") Darvin Nazariyesi'nin kapsamadığı tartışmalara geçmektedir:

- "Maymun kalmış milyonlarca mahlûkun içinde insan olmaya yüz tutmuş kimse görülüyor mu?"

- "Mesela koyunda hiç yırtıcılık yoktur, maymunda ise koyunun yumuşaklığı yoktur; insanda ikisi de vardır. Şimdi insan yalnız maymundan gelirse bu nasıl olur? Sonra maymunlar hep birbirine benzer, koyunlar da öyle. Hâlbuki Âdem olandan yalnız koyun gibi olan da vardır, yalnız maymun gibi olan da vardır... Bu hale göre birincilere koyundan, ikincilere maymundan gelmiştir mi diyelim?"

Mevlâna'nın yaklaşımıyla yazısını noktalayan yazar, Darvin Nazariyesi ve Tekâmül/Evrim tartışmalarına Doğu dünyasından da bir açılım sunma çabasındadır:

"Gelelim bizim âlimlerimize.

Mesela Mevlâna hazretleri insan için evvela cemâd (6) iklimine geldi diyor. Demek ki onun nazarında bir gelen var ve o, geldiği iklime göre zâhir oluyor. Sonra nebata, nihayet hayvana geldi diyor. (menazil-i hilkat) terkibi de bu hakikati göstermiyor mu? Demek ki menziller var, o menzillere nâzil olan var…"

Bu açıklamayla yazar, "Avrupa'da İslam hikmetinin en büyük üstadı" olan Mevlâna'nın görüşleri ile Darvin nazariyesi ve Tekâmül/Evrim kavramları arasındaki paralelliklere dikkat çekmiştir.

Darwin ve onun fikriyatı hakkında önemli yanlışların yer aldığı bu yazının belki de en ilginç yanı evrimsel düşünce hakkında Darwin'i eleştirip, Mevlâna üzerinden bir açıklama getirme eğilimidir.

DİPNOTLAR

1) Osman Bahadır, Cumhuriyetin İlk Bilim Dergileri ve Modernleşme, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2001, s:98

2) Kırım göçmeni bir aileden gelen İbrahim Aşki Tanık (1874-1977) İstanbul'da mahalle mektebinden sonra Tophane Fevziye Rüştiyesini bitirdi. 1885'te girdiği Mekteb-i Bahriye-i Şahane'nin makine bölümünden 1891'de mezun oldu. 1945 yılında emekliye ayrıldı ve bu okuldaki törenlere yıllarca "En Eski Bahriyeli" olarak katıldı.

3) Bahsi geçen kısım İngilizce aslında şu şekilde yer almaktadır: "The Simiadae then branched off into two great stems, the New World and Old World monkeys; and from the latter, at a remote period, Man, the wonder and glory of the Universe, proceeded." (Charles Darwin, The Descent Of Man, New York: D.Appleton Company, 1872, Chapter VI, s.204-205)

Öner Ünalan'ın çevirisinde ise şöyle geçmektedir: "İnsansımaymungiller de iki büyük dala, Yeni Dünya ve Eski Dünya maymunlarına ayrılmıştır ve sonunculardan, çok uzak bir dönemde, evrenin mucizesi ve övüncesi olan insan türemiştir." (Charles Darwin, İnsanın Türeyişi, Ankara: Onur Yayınları, 1978, Bölüm Altı, s. 236)

4) Beagle Yolculuğu'na (27 Aralık 1831 – 2 Ekim 1836) çıktığında Darwin 22 yaşındaydı.

5) Alan Moorehead, Darwin ve Beagle Serüveni, İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları – Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.20

6) Cansız, kurak yer

Cemil Ozan Ceyhan
(İstanbul Teknik Üniversitesi)

Bilim karşıtı Fosil Sergilerine dikkat!

Sayın İzmir-Karşıyaka
Belediye Başkanı,

Karşıyaka Vapur iskelesi karşısında bulunan Yapı ve Kredi Bankası önünde Doğa ve İnsan Sağlığı Derneği'nin bir fosil sergisi açtığı haber alınmıştır. Bu sergi Harun Yahya adıyla Evrim Teorisi karşıtı çalışmalar yapan Adnan Hoca'nın bir beyin yıkama etkinliğidir. Sergi bilimsel bir gerçek olduğu kanıtlanan Darwin'in Evrim Kuramını ve canlıların evrimini reddeden, dogmatik düşüncelerin ürünü olup "yaratılış" düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışan bir propaganda aracıdır.

Sergide, içerdiği yazılı ve görsel malzemelerle bilime açıkça saldırılmaktadır. Bu sergi yöneticilerin gafleti yüzünden Mayıs ayında Ege Üniversitesi'nde de açılmış fakat öğretim üyelerinin tepkisi üzerine derhal kaldırılmıştır.

Bilimsel düşünceden yana olduğunu bildiğimiz Karşıyaka Belediye Başkanımız olarak sizden bilim karşıtı bu serginin bir an önce kaldırılarak Karşıyaka halkının beyninin yıkanmasına izin verilmemesini saygılarımla dilerim.

Prof. Dr. Kayhan Kantarlı (Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi)

Dünya Su Forumu hazırlık çalışmaları

Bilindiği gibi, dünyada artan nüfus, azalan su kaynakları ve küresel ısınmanın olumsuz etkileri nedeniyle, "su" konusu, 21. yüzyılın en önemli konularından biri haline gelmiştir. Konunun tüm boyutlarıyla ele alınacağı "5. Dünya Su Forumu", Mart 2009'da İstanbul'da yapılacaktır.

Bu Forum çerçevesinde, bugüne kadar farklı ülkelerde çeşitli bölgesel ön toplantılar düzenlenmiştir. Forum kapsamında, Yakın Doğu Üniversitesi'nde 09-11 Ekim 2008 tarihlerinde, Akdeniz Bölgesi'nde yaşanacak su sorunlarının irdeleneceği "Regional Meeting on Water in the Mediterranean Basin" başlıklı bölgesel bir ön toplantı düzenlenecektir. Toplantı konusunun, dünyanın diğer ülkeleri açısından olduğu kadar, özellikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti açısından da büyük önem taşıdığı açıktır.

Bölgesel toplantının genel amacı, Akdeniz Havzası'nda su ile ilgili sorunlara yönelik teorik ve pratik çalışmalar arasındaki bağlantıların güçlendirilmesine yönelik dünya çapındaki tartışma ve çabalara katkıda bulunmaktır. Bu toplantı, dünyanın çeşitli ülkelerinden konuyla ilgili başlıca bilim insanlarının, uzmanların ve medya mensuplarının bir araya gelmesini, böylelikle su konusu hakkındaki araştırma sonuçlarının ve deneyimlerin paylaşılmasını sağlayan bir tartışma platformu yaratacaktır.

Toplantının bitiminde hazırlanacak "Sonuç Bildirgesi", Mart 2009'da İstanbul'da yapılacak 5. Dünya Su Forumu'na taşınacak ve Forum'da tartışılacaktır.

Prof. Dr. Hüseyin Gökçekuş
(Bölgesel Toplantı Organizasyon Komitesi Başkanı.
Yakın Doğu Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Gizemli Uludağ

Herkes Uludağ'ı turizm cenneti olarak bilir ki gerçekten de öyle. Kışın ve yazın misafirini ağırlayan bu cennet köşesinin, geçmişi de çok ilginç detaylarla doludur. Öyle ki, Bitinya Olimpi diye geçen Uludağ'dan Strabon ve Homeros dahi söz etmektedir.

2543 metre zirvesi olan Uludağ, içinde altı tane krater gölü barındırır. Mysia Oliympi, Bitinya Oliympi, Keşiş Dağı, Ruhban Dağı ve Uludağ. Evliya Çelebi ise bu bölgede 1060 pınarın olduğunu söyler.

Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra, Uludağ ayrı bir önem kazanmış ve adeta kendini dine adayan insanların yurdu olmuştur. Keşiş Dağı, manastır ve tapınaklar inşa edilerek Hıristiyan din adamlarının da merkezi haline gelmiştir.

Gezgin yazar Şarl Texier, Uludağ`ı ikiye ayırır. Bursa'ya bakan yüzünü Bitinya Olimpi, batıya bakan yüzünü ise Misi Olimpi olarak tanımlar. Bu tanımlama aslında ifadesini Bitinyalı'lar ile Mysialılar'ın o dönemde Uludağ'ı paylaşmasıyla almaktadır.

Uludağ`da birçok manastırın yapılmasından dolayı burası Keşişler Olitmpi–OLİMPYE des MİNOS olarak nitelendirilmiştir. Tanrılar'ın Taselyadaki Olimpyos`a yerleşmeden önce Asya'da yaşadıkları bilinmektedir. Kimi kaynaklara göre ise, Homeros'un anlattığı ve övgüyle bahsettiği Olitmpi, Teselya' Oliympi'dir. Ama Homeros'un Mysia ve Bitinya Olimpi'nden özenerek, Taselya Olimpi'ni yazdığı söylenir.

Tarihsel olgu içinde Olimposlardan biri olan Bitinya-Myisia Olitmpi, her gelen uygarlığın, çekiciliğine ya da cazibesine yakalandığı gizemli bir dağ olmuştur. Tarih sayfalarında burada bilinen eski uygarlıklar olarak Bytinyalı'lar ve Mysialı'lardan sözedilir. Bizanslılara kadar birçok kavgaya tanıklık yapan, Bizans'a gelene kadar önemli savaşlar atlatan olimpos, gizemli din yeri konumunu korumuştur. Aynı zamanda çevresi manastırlarla ve tapınaklarla doludur. Küçük kiliseler, zaviyeler sayılamayacak kadar çoktur. Buraların zamanında Hristiyanlığın kilidi olduğunu görüyoruz. Ancak inzivaya çekilen Hristiyan din adamları zaman zaman rahatsız edilmekten de kurtulamamışlardır. Din adamlarının o dönemlerde Bizans içinde gelişen kargaşalardan, nasiplerini aldıklarını görüyoruz. Din adamları aleyhine gelişen kavgadan dolayı, İmparatorluğun güçleri buralarda din adamlarını sık sık rahatsız etmişler ve onlara çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır.

Daha sonra Arap ordularının bu bölgeye kadar gelmeleriyle birlikte, buradaki tapınaklarda yaşayan keşişlerin kaçarak Bursa'ya yerleştiği söylenir. Bölgenin Osmanlı'ların eline geçmesiyle, dağdaki olgu da değişime uğramış, Olimpos'un ismi şimdiki ismi olan Keşiş Dağı ismini almıştır.

Uludağ (Oliympi) manastırları sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda ileri dereceye varmıştı. Buradaki manastırları ve elimizdeki sınırlı kaynakları incelediğimizde bile konunun ne kadar ciddi olduğunu görebiliriz.

Dağın manastırlarına baktığımızda,

Nilüfer Gökdere bölgesi: Perler Manastırı (Papaz Manden bunun Çekirgenin hemen batısında olduğunu belirtiyor ama günümüzde izi yoktur), Agorolar manastırı, Stiagalosi manastırı, Lükotlar manastırı, Abramiler manastırı, Bala manastırı, St. Zekeriya manastırı, Triklis zaviyesi, St. Nicola zaviyesi, St. Konstantin zaviyesi, Kadınlar manastırı.

Gökdere-Kaplıkaya arası: Sakilyon manastırı, Katarlar manastırı, Libyana manastırı, Mesolimp zaviyesi, Der zaviyesi, Bertala zaviyesi.

Kaplıkaya-Deliçay arası: Kiril manastırı (Bursa defteri grubu bir gezi esnasında bu kalıntıdan bir kitabeyi müzeye haber vererek bıraktılar), Hadımlar manastırı, Sinsel manastırı, Seniboller manastırı, Gardina manastırı, Similykan manastırı, Pisadini manastırı, Rotinodyos manastırı, Delmat manastırı, St. Antuvan JJ zaviyesi.

Turan Akyüz / Bursa

öğretmen dünyası

Bağımsızlıkçı
Aydınlanmacı
Halkçı
Öğretmenlerin
29 Yıllık Sesi

Eylül Sayısı Çıktı

Özel Dosya: Sınavlar
Hayatımız Sınav
Yrd. Doç. Dr. Esma Buluş Kırıkkaya / Dr. Mehmet Sarıoğlu
Dr. Soner Polat / Türkkan Gülyurdu
Hüseyin Canerik / Öner Tekin
Ulusal Eğitim Felsefesinin Temel Dayanakları
Yrd. Doç. Gürsen Topses
100. Yılında Öğretmen Örgütleri
Dr. Niyazi Altunya
En İyi Müslüman Kimdir?
Zeki Sarıhan

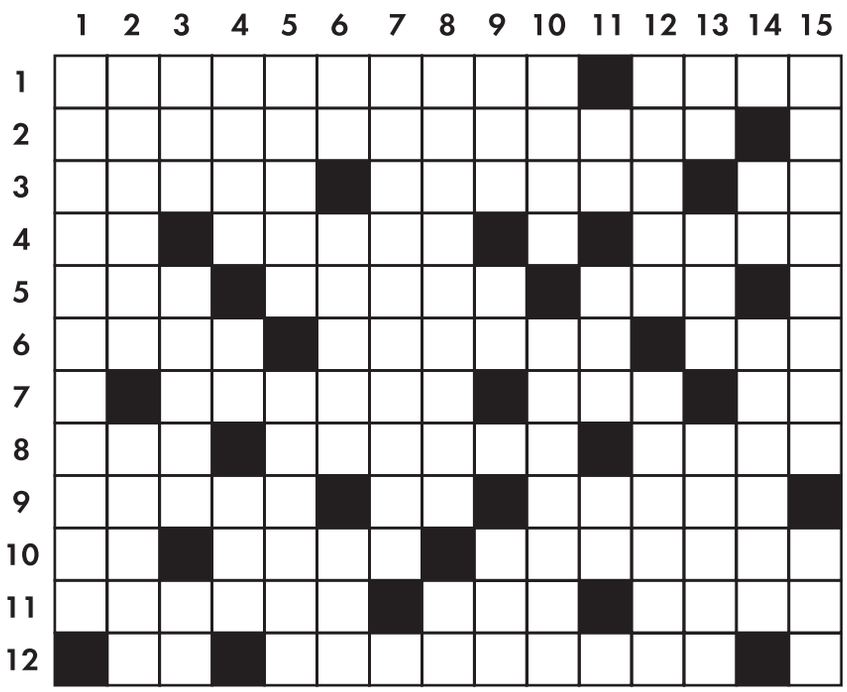
Eğitimde gündemi yakalamak için...
Abone Olunuz
Posta Çeki Numarası: 524189
Yıllık 12 Sayı 40 YTL/6 Aylık 20 YTL

Öğretmen Dünyası Satış Noktaları:
Ankara: Dost, Turhan, İlhan İlhan - **İstanbul:** Beyoğlu Mephisto, Eğitimciler Derneği
İzmir: Ulusal Eğitim Derneği Şubesi - **Adana:** Ecdet Güvel - **Adapazarı:** Değişim
Merzifon: Ekin Kırtasiye - **Antalya:** Öz - **Çanakkale:** Paradigma **Diyarbakır:** Diclem Sahaf
Edirne: Paradigma - **Eskişehir:** Doğru - **İskenderun:** Ferda - **Antakya:** Yener
Kocaeli: Kocaeli Kitap Kulubü - **Malatya:** ABC - **Trabzon:** Diplomat - **Fatsa:** Gülenç

Telefon ve Faks: 0312 433 12 83 - 433 34 52
www.ogretmendunyasi.org
ogdunyasi@e-kolay.net

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1. "Halı önünde", "Ankaralı Kızlar", "Düşünce", "Çingeneler", "Köylü Kızı" gibi resimleri; İstanbul mimarisinde Kuş Evleri", "Anadolu Halk Resimleri", "Türklerde Dini Resimler" gibi betikleri üretmiş, resimde ulusallığı savunmuş; 1903-1987 yılları arasında yaşamış ressamımız.- Dik duran, dikey.
2. Uluslararası sözleşmeler çerçevesinde, alıcının, doğrudan doğruya satıcıya yönelteceği son bir başvuru hakkı dışında, kendi yararına her türlü itirazdan vazgeçtiği ve yaptığı ödemelerin geri alınamaz olduğunu kabul ettiği özel hüküm.
3. "Gökyakut" da denilen değerli bir taş.- Mekanizması tıpkı klavseninki gibi olan, telli- mızraplı ve klavyeli bir çalgı.- Tulyum'un simgesi.
4. Bir renk.- Kocaeli Yarımadası'nın kuzey kıyısında, Kandıra yakınlarında bir ada.- Doğu Anadolu'da bir akarsu.
5. "... *Şarkıcı*" (Eugene Ionesco'nun bir oyunu).- Özdeyiş, yol gösterici söz.- "... Güler" (ünlü fotoğraf sanatçımız)
6. İdrar tutulması, idrar zorluğu.- "Helmuth von ..." (1835 yılında gezi için geldiği Türkiye'de askeri danışman olarak 1839'a dek kalan ve bu süre içinde yazdığı mektupları daha sonra "*Türkiye Mektupları*" adıyla kitaplaştıran, 1800, 1891 yılları arasında yaşamış Alman Mareşal).- Afrika'da bir ırmak.
7. "... tahtası" (üzerinde bilgisizce sağaltım vb. yapılan kimse ya da bilgisizce onarıma konu olan şey).- Büyükler, vet.- Skandiyum'un simgesi.
8. Küçük erkek kardeş.- İçel'in bir ilçesi.- Tanrı'nın adlarından biri.
9. Bir kimseye ya da aileye, bir özelliğinden dolayı, adından ayrı olarak sonradan takılan ad.- Bir soru sözü.- "Zerrin" de denilen bir nergis türü.
10. Adlardan sıfat yapan bir ek.- Posta paketi.- Turgut Özakman'ın Çanakkale savaşlarını anlattığı ünlü yapıtı.
11. Marmara Denizi'nde, cezaevi ile tanınan ada.- "*Baba ve ...*" (Elif Şafak'ın bir romanı).- Otlağa alınmış sürü.
12. Bir haber ajansını simgeleyen harfler.- Üstü örtülü bir biçimde, güçendirici, kırıcı, üzücü sözler söylemek.

Yukarıdan aşağıya

1. Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek ve yöre halkına benimsetmek amacıyla, 1921- 1923 yılları arasında Kayseri'de yayımlanan bir gazete.
2. Soyluluk. – 1655 – 1716 yılları arasında yaşamış, Mustafa adlı ünlü Osmanlı tarihçisi.
3. "... cambazlığı" (gerçekleri çarpıtmak için sözcük oyunlarına başvurma). – Samsun'un bir ilçesi. – Radyum'un simgesi.
4. İbrik, çaydanlık gibi şeylerin, içinden su geçen dar uzantısı. – Kuzu sesi. – Halk dilinde "akan dam".
5. "... *ile Aslı*" (türkülü bir Türk halk öyküsü). – İtalya'da bir kent.
6. Hile, tuzak. – ". Rakamları" (bazı harflerin kullanıldığı bir sayılama türü). – Alüvyon.
7. İnsanı karşı konulmaz bir biçimde hırsızlığa yönelten ruhsal itki, bir tür çalma hastalığı.
8. Bir kimseyi işten atma, kovma ya da bir yerden uzaklaştırma. – Peru'nun plaka imi.
9 Isparta, Burdur yöresinde "salça" anlamında kullanılan sözcük. – Cahil, bilgisiz kimse. – "Gelmez oldun sevgilim hiç yanıma / Yoksa girmek midir muradın kanıma / Gönlüm aldın bari kıyma canıma / Bir teselli ver ....-i nalanıma." (Ali Salahi Bey – *Ferahnak*).
10. Eski dilde "ev, yuva". – Küçük başlı, orta boy demir çivi.
11. Renyum'un simgesi. – Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kısaltması. – Tümör.
12. Kokulu şeyler, baharat, iğne, iplik vb. satan kimse. – Esas, temel.
13. Bir soru eki. – Nazım Hikmet'in soyadı. – Su birikintisi.
14. Tantal'ın simgesi. – ".... Dümbüllü" (1897 – 1973 yılları arasında yaşamış Türk ortaoyunu ve sinema oyuncusu).
15. Mümessil, delege. – Neşeli, şad.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	M	U	A	M	M	E	R	A	K	S	O	Y	■	R	A
2	E	L	E	Y	E	N	■	T	İ	■	Y	A	S	İ	N
3	H	A	T	A	M	O	T	O	■	E	N	■	A	Y	A
4	M	N	■	N	O	S	E	M	İ	Y	A	Z	■	A	K
5	E	B	E	M	■	İ	R	■	L	A	K	E	R	D	A
6	T	A	R	A	K	S	E	R	O	L	■	K	İ	■	R
7	A	T	A	R	İ	■	K	O	■	E	N	İ	G	M	A
8	K	U	T	■	M	K	E	■	İ	T	A	■	A	İ	■
9	S	R	■	A	S	U	■	O	T	■	L	M	■	D	O
10	O	■	K	S	E	N	O	N	■	İ	B	A	R	E	T
11	Y	M	İ	R	■	N	P	■	E	S	E	R	İ	■	O
12	■	Ö	M	E	R	A	S	I	M	A	K	S	O	Y	■

Ağustos sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Berrak Kaçar (İstanbul), Öndek Kulak (Zonguldak), Hasan Onur (Malatya)** Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *Harun Yahya Safsatası ve Evrim Gerçeği* adlı kitabı kazandı. Eylül bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Tayfun Er'in Duvar Yayınları'ndan çıkan *Erguvaniler* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Eylül tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor.
Kolay gelsin...

